

«Dette er altså England»

Norske migranternes gjennomvandring i perioden 1864-1911

Inger-Marit Østby

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, historie og konservering

Universitetet i Oslo
Vår 2021

Tittel hentet fra:

John Hazeland, *Tolken* (Kristiania: J.W. Cappelens Forlag, 1905). http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014111408043, s. 38

Forsidebilde:

Fotograf: Antonius Skinderviken, som utvandret fra Eina på Toten i 1911.

Bildetekst: «*Bryggen Liverpool. Tog dette foto gjennom et vindu i skibet. Her ses folk fra Liverpool som er kommet paa bryggen for at graate. Naar de ser paraplyerne ved de hvordan veiret var. Doktoren var ombord og undersøgte vore øine. Skibet afgik kl 5.*»

Kilde: Norsk utvandremuseum, Ottestad.

Forord

«Det kan gå», gjentok jeg for meg selv da jeg høsten 2019 gikk i gang med fulltids masterstudie kombinert med jobb og familie. Det stramme programmet jeg hadde lagt opp var i utgangspunktet ikke dimensjonert for pandemi til attpå, men det har gått. Det har ikke bare gått - det vært en glede for en godt voksen student å få lov til å stifte nærmere bekjentskap med historisk forskning, akademisk skriving og et snev av studentliv. Det å følge en gjeng norske migranter tvers gjennom England på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet har vært ei reise på alle mulige måter dette siste året. Jeg er glad for, og stolt over, å ha gjennomført reisa sammen med dem.

Jeg ville imidlertid ikke hatt sjans til å gjennomføre uten mye god hjelp, og det er mange som fortjener en stor takk. Først og fremst rettes en stor takk til veileder Steinar Andreas Sæther, som har loset meg gjennom oppgave- og skriveprosessen på en gjennomført trygg, rolig og klok måte. Takk til Norsk utvandremuseum for at de ga meg fritt leide til arkivene, og takk til både Mjøsmuseet og Grethe på Peder Balke-senteret som raust har lånt ut studiekontor til meg.

Takk til Hege, som alltid hjelper meg å finne igjen den røde tråden når jeg sjøl er ganske sikker på at jeg har mistet den. Takk til Trond for samtalene, veiledninga, hjelpa og ikke minst kaffe'n. Takk til familie og venner som har hatt trua, og som har heiet og backet på sidelinja. Det har betydd veldig mye!

Sist, men viktigst, tusen takk til jentene mine, tålmodige og gode Solveig og Johanne. Og tusen takk til Tom Christian, for uforbeholden støtte og for å ha vært 1,5 forelder ei stund nå, helt uten å gi meg dårlig samvittighet.

Kapp, 20. mai 2021
Inger-Marit Østby

Sammendrag

I denne masteroppgava slår vi følge med et knippe norske migranter på deres gjennomvandring i England i perioden 1864-1911. Flere hundre tusen nordmenn reiste tvers gjennom England på sin migrasjonsreise mot Amerika i denne perioden. De aller fleste av disse gjennomvandret i havnebyene Hull og Liverpool. Oppgava søker svar på hva de norske migrantene opplevde, hva slags handlingsrom de hadde til å fatte egne og selvstendige avgjørelser og hvordan de forholdt seg til menneskene de møtte underveis i gjennomvandringa. For å finne svar på dette legges de norske migrantenes egne beskrivelser og skildringer til grunn, supplert av øvrige relevante kilder. Det er gjort relativt lite forskning på denne delen av den norske utvandningsreisa, og målet med forskningsemnet er derfor å belyse hvordan gjennomvandringa i England påvirket både de norske migrantene og den store transatlantiske utvandringa. Ved hjelp av nærlesing av migrantenes egne brev og skildringer konstrueres fortellinga om ei sammenhengende reise. Reisa starter når Hullerbåten seiler inn munningen av Humberelva, fortsetter inn til byen Hull og går videre med tog over Penninene og gjennom industribyene mot havnemetropolen Liverpool. I Liverpool følger vi migrantene inn på losjiet deres og følger deres vandringar i Liverpools gater før de går ombord en atlanterhavsdamper og setter kursen mot «Det løfterike landet».

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	2
1.1	Problemstilling	4
1.2	Historiografisk plassering	5
1.3	Hovedspørsmålene	10
1.4	Metode	11
2	Før avreise og første etappe	13
2.1	Seil til damp	13
2.2	Hvorfor gikk migrasjonsreisa via England – og hvorfor akkurat Hull og Liverpool?	14
2.3	Hvem befant seg i reisefølget?	15
2.4	Kilder	16
2.5	Første etappe over Nordsjøen	28
3	Hull	35
3.1	Innseiling	35
3.2	Havna i Hull	38
3.3	Agentene	38
3.4	Forebyggende smitteverntiltak	41
3.5	Losjier	45
3.6	Byen Hull	48
3.7	Paragon Station	52
3.8	Kapittelkonklusjon Hull	55
4	Togreisa	58
4.1	Reisefølget	59
4.2	Tog og teknikk	61
4.3	Jordbruk og landskap	62
4.4	Over «stenkulsøen»	64
4.5	Jernbanelinjene	66
4.6	Kapittelkonklusjon togreisa	66
5	Liverpool	68
5.1	Lime Street Station	69
5.2	Fra jernbanestasjonen	71
5.3	Losji og matservering	72
5.4	«Millionby med en storbys prakt og storslagenhet»	79
5.5	«En fattigdom jeg aldri vil glemme»	83
5.6	Den skandinaviske kirka	86
5.7	Mot neste etappe	89
5.8	På havna	91
5.9	Språk, nasjonaliteter og reisefølge	93
5.10	«Saa gik vi på en kjempedamper (...)»	95
5.11	Kapittelkonklusjon Liverpool	98
5.12	Et par timer i Irland	100
5.13	De norske migrantene reiser videre	103
6	Hovedkonklusjon	104
7	Litteraturliste	106

1 Innledning

«At danne sig nogenlunde Begrep om Reisens Karakter det lader sig neppe gjøre paa Forhaand; det kan alene den gjøre, som har foretaget en saadan».¹

Dette skrev en 23 år gammel nylig utvandret nordmann i et brev hjem til sine foreldre og brødre i 1880. Utvandrerer var én av hundretusenvis av norske migranter som brøt opp fra hjemlandet og la ut på reisa mot et annet land på siste halvdel av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. Han var også en av flere hundre tusen nordmenn som reiste tvers gjennom England, via havnebyene Hull og Liverpool, for å komme seg til «det løfterike landet» på andre sida av Atlanterhavet. Det er denne delen av migrasjonsreisa som her blir lagt under lupen, og reisa skildres med utgangspunkt i nettopp de som «har foretaget en saadan reise».

I perioden 1836 til 1915 valgte mer enn 750.000 nordmenn å bryte opp fra hjemlandet og legge ut på ferden mot et annet land.² De aller fleste reiste til Nord-Amerika, men noen reiste til andre land i Europa eller til andre kontinenter. Tall over utvandring fra Norge kan fortelle at drøyt 630.000 nordmenn migrerte i perioden 1864-1911.³ Utvandring fra Norge har gått i bølger, der periodene 1866-1873, 1880-1893 og 1900-1910 utgjorde bølgetopper med ekstra stor utvandring. Gjennomvandringsperioden i England dekket alle disse tre bølgene, og de norske migrantene vi skal følge i denne oppgava dekker alle tre periodene. I historisk forskning har det vært stort fokus på årsakene til at norske mennesker ville utvandre, og hvilke mekanismer som påvirket valget om å utvandre. Fellesnevneren var muligheten til å bryte ut fra et samfunn og et liv, som man trodde kunne forbedres et annet sted. Det kunne dreie seg om religiøse årsaker, økonomiske årsaker og for noen en iboende utferdstrang. Mange ble påvirket av brev og beretninger fra slekt og venner som allerede hadde bosatt seg i Amerika.⁴

Det finnes lite tallmateriale som kan slå fast nøyaktig hvor mange nordmenn som reiste via England i samme periode. Vi vet imidlertid at overgangen fra seil til damp på 1860-tallet og konkurranse om passasjertrafikk over Nordsjøen var noen av årsakene som gjorde nettopp

¹ Iver A. Lie, *Amerikabrevsamling*, 1880, A1121, NU.Norsk Utvandremuseum (NU)

² Nils Olav Østrem, *Norsk utvandringshistorie*, Utsyn og innsikt, (Oslo: Samlaget, 2014).s. 33

³ Østrem, *Norsk utvandringshistorie*.s. 35

⁴ Østrem, *Norsk utvandringshistorie*.s. 13

denne reiseruta til den mest brukte. Ingrid Semmingsen var blant historikerne som slo fast at de aller fleste norske migranter reiste med utenlandske dampbåter i denne perioden.⁵ De svenske historikerne Hans Norman og Harald Runblom skrev også at de fleste nordiske migranter reiste via England.⁶ Om antallet nordmenn som reiste gjennom England ikke kan presiseres med stor nøyaktighet, kan man likevel anslå at noen hundre tusen nordmenn reiste via England. De norske migrantene gjennomvandret ikke alene, men sammen med både svenske, danske, islandske, finske og russiske medmigranter. Tyske migranter hadde brukt England som land for gjennomvandring i noen tiår allerede, og fra 1880 var også migranter fra det russiske imperiet sterkt representert blant gjennomvandrerne. Mer enn tre millioner europeiske migranter reiste gjennom England i perioden 1836 til 1914. Blant disse var langt de fleste skandinaviske.⁷

Det er forsket relativt lite på norske migranters gjennomvandring i England. Én forklaring kan være at dette var en etappe det har blitt lagt liten vekt på i primærkildene. En annen forklaring kan være at historikere så langt har hatt sin fulle hyre med å analysere motivene og årsakene for hvorfor nordmenn i hele tatt valgte å migrere. For norskåttede historikere i Amerika har fokuset vært på migrantenes ankomst og etablering i det nye løfterike landet.⁸ Min teori er at gjennomvandringa i England rent historiografisk har falt mellom to stoler. Det er sannsynlig, og heller ikke så rart, at denne etappen i retrospekt har blitt overskygget både av avreise fra Norge og ankomsten til Amerika, både i kildene og senere for historikerne. Avreise og ankomsten utgjorde i det store bildet viktigere, og mer avgjørende, begivenheter for migrantene. Tatt i betraktning at flere hundre tusen nordmenn reiste denne etappen i den gitte perioden, tror jeg likevel den er verdt å se nærmere på. For de fleste norske migranter innebar den sannsynligvis en første kjenning med havreise, et første møte med et nytt land, nye kulturer, et nytt språk og store byer. Målet mitt med denne oppgava er å vise hvordan gjennomvandringa i England foregikk, hva de norske migrantene opplevde underveis og hvordan den hadde betydning for den totale utvandringprosessen for de norske migrantene, på tross av at avreise fra Norge og ankomst i Amerika har blitt altoverskyggende i det større historiske bildet.

⁵ Ingrid Semmingsen, *Drøm og død. Utvandringen til Amerika*. (H. Aschehoug & Co, 1975).s. 55

⁶ Hans & Runblom Norman, Harald, *Transatlantic Connections. Nordic Migration to the New World after 1800* (Oslo: Universitetsforlaget, 1988).s. 115

⁷ Nicholas J. Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914" (PhD University of Hull, 2006).s. 307

⁸ Odd Sverre Lovoll, *Det løfterike landet*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1983).

Det ligger i begrepene emigrant og immigrant at de er sterkt knyttet til henholdsvis en utreise og en innreise. Tatt i betraktning at jeg skriver om et tema som i liten grad tar for seg den opprinnelige utreise og den endelige innreise, velger jeg i hovedsak å benytte meg av begrepet *migrant*. Det engelske begrepet for migrasjonsreise gjennom England (og andre gjennomvandringsland) er *transmigration*, med en *transmigrant* som aktør. Det engelske begrepet transmigrant ble etablert i britisk parlamentarisk korrespondanse samtidig som fenomenet oppsto.⁹ Jeg kunne valgt å oversette dette direkte til transmigrasjon på norsk, men foretrekker å bruke den norske oversettelsen *gjennomvandring* med *migrant* som aktør. Begrepet gjennomvandring har vært lite, hvis i hele tatt, brukt i norsk utvandringshistorie.¹⁰ Jeg mener derfor det er dekkende samtidig som det samsvarer med begrepet *utvandring*.

1.1 Problemstilling

I denne oppgava vil jeg forsøke å sette meg nærmere inn hva de norske migrantene opplevde da de gjennomvandret i England. For mange var dette trolig et første møte med noe nytt utenfor bygda eller byen de hadde vokst opp i, og det var en rekke inntrykk som skulle bearbeides, både kognitivt og emosjonelt. Gjennom analyse av et knippe amerikabrev og reiseskildringer som forteller om møtet med England, og ved hjelp av øvrige relevante kilder, vil jeg deretter forsøke å plassere denne migrasjonsetappen i et større migrasjonshistorisk bilde. Kan det de norske migrantene opplevde på gjennomreise i England fortelle oss noe nytt, eller mer nyansert, om den store utvandringbølgen fra Europa?

Avgrensningene jeg har gjort går både på tid og geografi, og vil bli utdypet i kapittel 2. Kortversjonen er at jeg har valgt 1864-1911, fordi primærkildene jeg har valgt ble skrevet i dette tidsspennet. Det var dessuten i denne perioden det Hull-baserte rederiet Wilson Line hadde tilnærmet monopol på emigrantfart over Nordsjøen, og det dermed var størst gjennomvandring gjennom England. Den geografiske avgrensingen er valgt fordi Hull og Liverpool var de desidert mest brukte gjennomvandringshavnene i denne perioden.

⁹ Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914."s. 16

¹⁰ Liv Marit Haakenstad, *Slektsgranskerens guide til utvandringen 1825-1930* (Oslo: Orion Forlag, 2008).

Dette muner ut i følgende problemstilling:

Hvordan opplevde de norske migrantene gjennomvandringa fra Hull til Liverpool i perioden 1864-1911, og hvordan kan migrantenes opplevelser og refleksjoner gi nye perspektiver til den transatlantiske masseutvandringa?

1.2 Historiografisk plassering

Til tross for at det er gjort lite forskning på norsk og nordisk gjennomvandring i England i perioden jeg har valgt, finnes det flere innfallsvinkler til relevant forskningslitteratur for mitt prosjekt. I denne delen av innledninga vil jeg først gå gjennom aktuell forskningslitteratur, før jeg deretter drøfter og problematiserer hvorvidt nettopp denne faglitteraturen danner et brukbart utgangspunkt for mitt tema.

1.2.1 Enkeltmigrantens handlingsrom

Flere historikere har beskrevet ei markant utvikling i migrasjonshistorisk forskning. En norsk historiker som gjør dette på en god måte er Nils Olav Østrem. I boka *Norsk utvandringshistorie* forklarer han hvordan migrasjonshistorisk forskning har utviklet seg fra tradisjonelt å være et fagfelt med vekt på økonomiske forklaringsmodeller for migrasjon til å være et fagfelt der menneskets handlingsrom og enkeltmenneskets forståelses- og handlingsgrunnlag har fått økt fokus.¹¹ Med økonomiske forklaringsmodeller menes særlig push/pull-modeller, der den potensielle migranten anses som en rasjonell økonomisk aktør. I grove trekk forklarer push/pull-modeller at et menneske migrerer dersom hun eller han ikke tjener nok, finner nok arbeid eller har gode nok arbeidsvilkår i samfunnet hen lever i, og samtidig blir informert om at det finnes bedre inntekt og bedre tilgang på inntektsgivende arbeid i et annet samfunn. Push/pull legger opp til at det er økonomiske kalkuleringer som fører til migrasjon, og det er gjort flere forsøk på å finne vitenskapelige og lovmessige trekk ved migrasjon.¹²

To migrasjonshistorikere som har sett på push/pull-modellene som for snevre er James H. Jackson Jr. og Leslie Page Moch. I en artikkel i 1996 advarte de mot en passivisering av

¹¹ Østrem, *Norsk utvandringshistorie*.

¹² E. G. Ravenstein, "The Laws of Migration," *Journal of the Royal Statistical Society* 52 2 (1889), <https://doi.org/doi:10.2307/2979333>.

enkeltmigranten, og sa samtidig at migrasjon ikke bare er en omrokking av økonomiske fragmenter, men mer en menneskelig prosess der historiske aktører beveger seg i et landskap av ulike systemer, som familie, politikk, religion, utdanning og sosiale evner.¹³ I forlengelsen av dette skriver Østrem følgende:

Ein utfyllande tilnæringsmåte til den sterke vektlegginga av objektive, deterministiske faktorar, vil vera å venda fokus mot forståings- og handlingsgrunnlaget til den enkelte utvandrar. Her blir det interessant å sjå kva han kognitivt forstår og oppfattar av forholda både på staden han reiser frå, og på staden han søker til.¹⁴

Østrem snakker ikke bare om en utvikling, men også ei mer omfattende vending i det migrasjonshistoriske fagfeltet, mot en utvidet kulturforståelse. Dette bygger blant annet på forskningen til Dirk Hoerder og Lucassen og Lucassen, som tar for seg nye tilnæringer og perspektiver på migrasjonsforskning. Alle vektlegger særlig migrantenes handlingsrom (agency) og at dette handlingsrommet best analyseres på tre nivåer; mikro-, meso- og makronivået. Global økonomi og større samfunnsenheter og strukturer finnes på makronivået, regionale økonomier og kulturer befinner seg på mesonivået mens individuell menneskelig kapital analyseres på mikronivået. Hoerder legger stor vekt på mesonivået når det gjelder migrantenes handlingsrom for å treffe beslutninger. Mesonivået er der hvor migranter sosialiseres, lever i fellesskap med andre og kan utvikle verdier og ambisjoner.¹⁵

Analysen i denne oppgava vil foregå både på mikro-, meso- og makronivå. Mitt hovedfokus vil ligge på migrasjon som en menneskelig prosess. Hva forsto og oppfattet de norske migrantene av forholda på gjennomvandringa i England? Og i hvilken grad hadde de norske migrantene handlingsrom til å treffe egne, selvstendige beslutninger?

1.2.2 Kulturmøter

«Othering» er et begrep som gjelder både for individ- og gruppenivå. I grove trekk handler det om en adressering av forskjellene mellom «oss» og «dem». Othering kan innebære at man

¹³ James H Jackson, Moch, Leslie Page, "Migration and the Social History of Modern Europe," *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History* 22:1 (1989), <https://doi.org/DOI:10.1080/01615440.1989.9956335>.

¹⁴ Østrem, *Norsk utvandringshistorie*.s. 92

¹⁵ Dirk Hoerder, *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium* (Durham; London: Duke University Press, 2002).s. 19

Jan & Lucassen Lucassen, Leo, *Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives*. (Berne: Peter Lang AG, European Academic Publishers, 1999).

plasserer andre individer eller grupper over seg selv, men handler ofte om en negativ kategorisering av «de andre», eller at den andres posisjon reduseres.¹⁶ Medieforsker Elisabeth Eide satte i 2002 spørsmålstegn ved om othering, eller «annengjøring», kun plasserer andre over eller under seg selv, eller om othering også kan inneha en mer nøytral verdi og dermed plassere andre mer på lik linje som seg selv.¹⁷ Det er basert på hennes spørsmål jeg tar med meg dette perspektivet videre i oppgava. Jeg vil finne ut hvorvidt de norske migrantene bedriver othering, og om migrantenes betraktninger plasserer «de andre» over, under eller mer sidestilt med dem selv. Begrepet brukes både i et raseperspektiv, et kjønnsperspektiv og i et klasseperspektiv, men kan også brukes om mennesker eller grupper med en annen alder, en annen religion eller en annen politisk overbevisning. Slik jeg tolker *othering* eller *annengjøring*, handler det kort fortalt om hvordan et individ eller ei gruppe karakteriserer et annet individ eller ei annen gruppe. Var de norske migrantene i hele tatt opptatt av menneskene de møtte underveis? Karakteriserte de andre mennesker på en tolerant og åpen måte, eller forekom det negative karakteristikker av menneskene de møtte?

Historiker og direktør ved Norsk utvandringmuseum, Terje Mikael Hasle Joranger, hevder at kulturmøter og studiet av møter mellom norske migranter og andre etniske grupper er neglisjert i norskamerikansk historiografi.¹⁸ I antologien *Nordic Whiteness and Migration to the USA*, der Joranger er en av bidragsyterne, tar han for seg nettopp hvordan «hvithet» har hatt innvirkning på nordiske migranternes identitetsbygging, selvopfattelse og integreringsprosess i et raseskilt amerikansk samfunn.¹⁹ I antologien argumenteres det for at «hvithet» gir en grunnleggende strukturell fordel og høy status.²⁰ I et av kapitlene i antologien redegjør dessuten den danske historikeren Jørn Brøndal for hvordan man kan trekke ut et rasebasert migranthierarki basert på tekstene til fire danske reiseskribenter på siste halvdel av 1800-tallet. Her formidler Brøndal at skandinaver tronet øverst på listen over «ønskede og likte» migranter, mens engelskmenn, skotter, tyskere og franskmenn kom på plassene etter. Irske migranter fikk hard medfart, ble rasekategorisert og kom langt ned på dette hierarkiet.²¹

¹⁶ Carolina Ohls, "Annengjøringens mekanismer og betydning - en studie av Kvalifiseringsprogrammet," *I2* (2020). s. 18-31

¹⁷ Elisabeth Eide, «Down there» and «up here» (Oslo: Universitetet i Oslo, 2002). s. 29-31

¹⁸ Terje Hasle Joranger, «Hvithet» og identitet blant nordiske utvandrere til USA (YouTube: HL-senteret, 2021).

¹⁹ J. Sverdljuk, Joranger, T.M.H., Jackson, E.K., & Kivisto, P., *Nordic Whiteness and Migration to the USA: A Historical Exploration of Identity*, 1st ed. (Routledge, 2020).s. 1

²⁰ Sverdljuk, *Nordic Whiteness and Migration to the USA: A Historical Exploration of Identity*.s. 4

²¹ Sverdljuk, *Nordic Whiteness and Migration to the USA: A Historical Exploration of Identity*.s. 81

Den «hvitheten» og det rasebaserte hierarkiet som antologien tar for seg handler fortrinnsvis om forholdene i det amerikanske samfunnet *etter at* migrantene har ankommet og etter at de er i ferd med å etablere seg der. Jeg vil likevel vurdere hvorvidt norske migranter gir uttrykk for tankegods og holdninger som spiller på «hvithet» og plassering på et rasebasert hierarki også *på vei mot* Amerika. Kan norske migranter ha tatt med seg tanker og holdninger som har vært med på å forsterke det raseskilte samfunnet de kom til i Amerika?

1.2.3 Forskning på gjennomvandring i England

Jeg har nå skissert noen hovedlinjer i hva internasjonal migrasjonshistorisk forskning er, og har vært opptatt av, på et mer overordnet plan. Videre vil jeg redegjøre for hva som er skrevet mer spesifikt om norsk gjennomvandring i England i perioden 1864-1911.

Det var Ingrid Semmingsen som skrev det som fortsatt kan regnes som hovedverket om norsk utvandringshistorie i Norge. Semmingsen hadde en tematisk vid bredde i sine studier, og la særlig vekt på «push»-faktorene ved utvandringa.²² Hun fikk så stor betydning for norsk migrasjonshistorisk forskning at historikeren Einar Niemi definerte en egen «Semmingsenskole». Tobindsverket *Veien mot Vest* ble skrevet på 1940-tallet, og hadde et klart hovedfokus på selve utfarten fra Norge. På de drøyt 1100 sidene er det imidlertid bare en håndfull sider som sier noe om nordmenns gjennomreise gjennom England. Semmingsen skrev her at de aller fleste utvandrerne som reiste indirekte reiste om England, og vektla hvordan Wilson Line hadde tilnærmet monopol på emigrantfarten over Nordsjøen. Hun nevnte videre at migrantene som reiste denne veien ofte beskrev trange, kvalme og usunne forhold både ombord båtene og på losjieni i England.²³ Gjennomreisa er nevnt tilsvarende lite i annen, nyere norsk forskning om utvandringa. Det svenske «Uppsala-prosjektet» ga ny giv til nordisk migrasjonshistorie på 60-tallet, men heller ikke Sune Åkerman, Hans Norman og Harald Runblom viet spesielt stor oppmerksomhet til denne reiseetappen.²⁴ De tok for seg overgangen fra seil til damp, og slo fast at Liverpool ble den dominerende avreisehavna for Nord-Europeiske migranter, men gikk ikke nærmere inn på selve reiseetappen gjennom England.

²² Terje Hasle Joranger, "Historiske perspektiver på utvandringen fra Norge til USA," (2021), https://www.norghistorie.no/studere-fortid/historie/2098_historiske-perspektiver-pa-utvandringen-til-usa.html.

²³ Ingrid Semmingsen, *Veien mot vest. Utvandringen fra Norge 1865-1915* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1950).s. 158-165

²⁴ Harald Runblom & Hans Norman, *From Sweden to America. A History of the Migration*. (Uppsala: University of Minnesota Press, Acta Universitatis Upsaliensis, 1976).

Den historikeren som sannsynligvis har beskjeftiget seg aller mest med gjennomvandring i England er Nicholas J. Evans ved Universitetet i Hull. Hans doktoravhandling fra 2006, *European transmigration through Britain 1836-1914* må regnes som et nøkkelbidrag til temaet. I artikkelen «The Development of Transmigrant Historiography in Britain», er Evans tydelig på at norsk og nordisk gjennomvandring i England har blitt omtalt kun som en fotnote i nordisk historieforskning.²⁵ Fellesnevneren for hans egne bidrag understreker viktigheten av å belyse denne delen av etappen, og anerkjenne betydningen av den - særlig for britisk sjøfart-, transport- og handelsvirksomhet. Han er ellers opptatt av hvordan gjennomvandring var med på å stadfeste Storbritannias dominerende rolle på det internasjonale sjøfartsmarkedet. Særlig bemerker han at de nordiske migrantene i stor grad utgjorde nødvendig «fyllmasse» på Atlanterhavsdampernes tredjeklasse.

Et prosjekt som i stor grad dro nytte av Nicholas Evans arbeider, og som har vært en tydelig inspirasjon for mitt valg av tema er forskningsprosjektet «From Voss to New York. Norwegian Transmigration to America and the Use of Virtual Worlds in Historical Research» fra 2015. Prosjektet ble ledet av historiker og lingvist Andrew Linn, den gang ved University of Sheffield. Andrew Linn innledet en artikkel om prosjektet med å slå fast at der utvandringa til USA er et enormt fenomen med stort omfang, er de individuelle bidragene og fortellingene av mer unnselig art. Hovedmålet med prosjektet var å se om det 21. århundres teknologiske muligheter kunne presentere nettopp disse «personlige og ordinære» bidragene på en mer engasjerende måte. En stor del av prosjektet handlet derfor om hvordan en online virtuell verden og sosiale medier kunne fungere som formidlingsverktøy. Casestudiet han tok for seg var «Ola Normann» som migrerte fra Bergen i 1882. Han kom først til Hull, reiste videre med tog til Liverpool og gikk der ombord et dampskip til New York. Ved hjelp av innspill og historier fra et potensielt vidt historieinteressert publikum skulle det samles inn nok bidrag til utviklingen av en virtuell verden der man kunne følge migranten på reisa fra Voss til New York. Helt konkret håpet man at folk skulle komme med tips til bygninger, historier eller objekter som de ville se inkludert i den virtuelle verdenen. I en evaluering av prosjektet skrev språkhistoriker Louise Sorensen ved University of Sheffield blant annet at det knyttet seg for mange utfordringer til utviklinga av denne 3D-verdenen til at den ble et tilfredsstillende formidlingsverktøy, men at prosjektet likevel hadde vært interessant og lærerikt på flere

²⁵ Nicholas J. Evans, "Transmigrant historiography in Britain," in *Migrant Britain. Histories and Historiographies: Essays in Honour of Colin Holmes*, ed. Jennifer Craig-Norton Christhard Hoffman Tony Kushner (Oxon: Routledge, 2018).

nivåer.²⁶ På samme måte som dette prosjektets 3D-verden ønsket å skape et konkret bilde av hva Ola Nordmann opplevde på reisa gjennom England, vil jeg forsøke å gjøre det samme – men i tekstlig form.

Forskninga til Nicholas Evans og Andrew Linn er med på å underbygge de avgrensningene jeg har valgt for tid og sted, og den bekrefter at jeg har valgt et tema det er verdt å forske nærmere på. Der Evans legger an perspektivet fra Storbritannias ståsted, og har et fokus på hvilken rolle gjennomvandring har spilt for britisk handel, transport og sjøfart, vil denne oppgavens perspektiv skille seg fra hans ved at den i stor grad inntar den norske migrantens perspektiv.

1.3 Hovedspørsmålene

Min oppgave vil være et resultat av at migrasjonshistorisk forskning har endret seg fra et tradisjonelt fokus på økonomisk motiverte push/pull-forklaringer til at migrasjon er en menneskelig prosess der historiske aktører beveger seg i et sammensatt landskap. At historiske aktører både observerer, opplever og tar egne valg underveis er momenter jeg kommer til å ha fokus på. Likevel vil jeg ikke glemme at denne menneskelige aktøren også må plasseres inn i et større bilde for å gi en dypere forståelse av hvorfor vedkommende handler og tenker som den gjør. Forskning som er gjort på migrantenes kulturmøter og syn på andre mennesker underveis og etter ankomst Amerika vil være med på å danne bakteppet for hva de norske migrantene i kildesamlinga opplevde, reflekterte over og mente noe om.

Den overordnede problemstillinga spør hvordan norske migranter opplevde gjennomvandringa fra Hull til Liverpool i den perioden dette var den vanligste reiseruta. Til begrepet «oppleve» legger jeg både migrantenes observasjoner, læring, refleksjon og emosjoner. Det gjør jeg i samsvar med det Nils Olav Østrem skriver om at den enkelte migrantens forståelses- og handlingsgrunnlag er en utfyllende tilnæringsmåte til den sterke vektlegginga av objektive og deterministiske faktorer. Altså, at det er interessant å se hva migranten kognitivt forstår og oppfatter av gjennomvandringa.

²⁶ Louise Sorensen, "Ola Nordmann Goes West – A speculative research project using virtual world technology," Nordic History Blog ed. *Hypotheses*, 2014, <https://nordichistoryblog.hypotheses.org/2214>.

En oppsummering av innledninga så langt gjør at jeg sitter igjen med følgende tre hovedspørsmål for oppgaven:

Hva opplevde de norske migrantene under gjennomvandringa i England?

I hvilken grad hadde de norske migrantene handlingsrom til å treffe egne, selvstendige beslutninger?

På hvilken måte kan man si at de norske migrantene hadde en «oss og dem»-holdning på sin gjennomvandring i England?

Fellesnevneren for disse spørsmålene er at de ønsker svar på hva enkeltmigrantens rolle, eller forståelses- og handlingsgrunnlag, var under gjennomvandringa i England. Enda mer konkret søker spørsmålene etter svar på hvor ille eller bra gjennomvandringsreisa egentlig var for de norske migrantene i kildeutvalget. Det ene tenkte ytterpunktet kan, satt på spissen, være at de norske migrantene kunne betraktes som en slags stakkarslig flokk med handlings- og viljeløse dyr som ble jaget, dirigert og kommandert gjennom England, fullstendig fanget i strukturer som de verken hadde evne, ressurser eller handlingsrom til å utfordre. Det andre tenkte ytterpunktet kan baseres på at de norske migrantene på langt nær var de fattigste migrantene i Europa, og at de derfor hadde anledning til å bete seg som eventyrlystne turister på sin gjennomvandring. Jeg forventer at kildene til denne oppgava vil gi et svar som befinner seg et sted mellom disse ytterpunktene, men jeg forventer også at kildene vil kunne bidra med nyanser til, og utforskede momenter ved, det store historiske bildet av den transatlantiske utvandringa.

1.4 Metode

Forskningsprosjektet mitt vil bli gjennomført ved hjelp av kvalitativ metode, nærmere bestemt analyse av primærkilder som jeg senere kobler sammen med andre kilder av både kvalitativ og kvantitativ art.

1.4.1 Mikrohistorie

Det har blitt gjort flere forsøk på å definere mikrohistorisk metode. I innledningskapitlet til antologien *Mikrohistorie*, slår historiker Arnfinn Kjelland et slag for å åpne opp forståelsen av

hva mikrohistorie er.²⁷ Han sier at mikrohistorie kan brukes om mange former for historiske framstillinger. Kjelland mener videre at det er nærstudium og analyse av primærkilder som er de aller viktigste trekkene ved mikrohistorisk metode.²⁸ Slik jeg tolker Kjelland og øvrige bidragsytere i antologien, kan jeg definere forskningsprosjektet mitt som et prosjekt med mikrohistorisk tilnærming. Ungarske Istvan Szijartos trepunkts definisjon av hva mikrohistorie er underbygger dette ytterligere. Han definerer mikrohistorie som a) en intensiv og konsentrert gransking av et relativt godt definert mindre objekt, b) at granskinga har som mål å finne svar på «store historiske spørsmål» og c) at mikrohistorisk tilnærming legger vekt på at alle historiske aktører har hatt handlingsrom.²⁹ Szijarto understreker at dersom historiske fortellinger skal kunne kalles mikrohistorie må de inneholde kobling mellom objektet og makrohistorie, men også denne koblingen til makrohistorie defineres noe ulikt fra forsker til forsker. Den italienske mikrohistorikeren Giovanni Levi har utviklet seks spesielle kjennetegn på mikrohistorie. Det ene punktet, oversatt av Kjelland, sier følgende:

Makrotolkingar ser etter linearitet, samanheng, stabilitet og sikkerheit [...], og prøver å gje inntrykk av å vere fullstendig, i alle fall frå et autorativt standpunkt. Mikrohistorie prøver å få tilbake usikkerheit, inkonsistens og fråvær av linearitet.³⁰

I samsvar med Kjellands oversettelse, forventer jeg at denne oppgava vil åpne opp for noen nye muligheter, avdekke noe usikkerhet og bidra med nyanser til den store makrohistoriske tolkninga.

Jeg skal analysere og nærlese en avgrenset mengde primærkilder, for å se hva norske migranter opplevde, hva slags handlingsrom de hadde og i hvilken grad de hadde en «oss og dem»-holdning under gjennomvandringa i England. Denne analysen vil jeg knytte opp mot det Szijarto kaller store historiske spørsmål – altså norsk utvandring og transatlantisk migrasjon på makronivå. Gjennom en slik mikrohistorisk tilnærming vil jeg se om det kan avdekkes usikkerhet rundt etablerte sannheter på makronivået, eller i det minste tilføre nye perspektiver.

²⁷ Arnfinn Kjelland, Krøvel, Harald Johannes, Teige, Ola, Kaveh, Chalak, *Mikrohistorie* (Trondheim: Museumsforlaget, 2020).

²⁸ E-post Arnfinn Kjelland, 27. oktober 2020.

²⁹ Kjelland, *Mikrohistorie*.s. 13

³⁰ Kjelland, *Mikrohistorie*.s. 17

2 Før avreise og første etappe

Mens de norske migrantene gjør seg klare for den lange migrasjonsreisa skal vi kaste et blikk på noen av forutsetningene for at reiseruta skulle gå gjennom England generelt, og Hull og Liverpool spesielt. Senere i kapitlet redergjør jeg for kildene, og gir noen av de norske migrantene jeg har valgt ut en grundigere presentasjon. Avslutningsvis i kapitlet blir vi med migrantene på den første etappen ut av Norge og over Nordsjøen, fordi en viss forståelse av også denne delen av reisa er viktig for å forstå migrantenes opplevelser under gjennomvandringa i England.

2.1 Seil til damp

Den industrielle revolusjon og overgangen fra seil til damp var en essensiell forutsetning for at reiseruta ble lagt via England. Fram til midten av 1860-tallet var det til dels overfylte seilskuter med dårlige sanitærforhold som fraktet migranter fra Norge over Atlanterhavet, særlig til Quebec i Canada. Dødsfall under overfarten var ikke uvanlig, særlig blant barn og eldre, uten at det ble tatt noen nevneverdig notis av disse dødsfallene.³¹ På førti norske fartøy som var kommet til Quebec i 1861 med til sammen 8853 emigranter, hadde 175 omkommet under overfarten. 1862 ble deretter et stort ulykkesår. På bare tre av skutene døde minst 129 mennesker det året.³² Forholdene ombord skipene som fraktet migranter fra Norge til Amerika ble omsider gjenstand for undersøkelse, og i 1864 startet lovregulering av emigrantfarten på seilskip.

Emigrantfart med seilskip fikk etter hvert nådestøtet, da dampskipsrevolusjonen gjorde seg gjeldende. I 1867 var det riktignok bare 10% av norske utvandrere som reiste med dampbåt, men allerede i 1871 var tallet kommet opp i 67%³³. Dampskipene var ikke bare mindre avhengige av vind og vær, men avgang og ankomst ble mer forutsigbare og reisene var betydelig raskere. Der migrasjonsreisa tidligere tok to måneder med seilskip, kunne reisa med dampbåt gjøres unna på om lag to uker, inkludert reisa over Nordsjøen, reisa gjennom England og reisa over Atlanterhavet. Å reise med dampbåt var riktignok også noe dyrere, så i starten valgte de mest fattige fortsatt seilskip.

³¹ Sverre Mørkhagen, *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825-1975* (Oslo: Gyldendal, 2009).s. 319

³² Mørkhagen, *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825-1975*.s. 324

³³ Mørkhagen, *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825-1975*.s. 366

Den siste seilskuta gikk fra Norge til Quebec i 1874, og dampskipsrevolusjonen var et faktum. De første dampskipene over Nordsjøen dukket opp allerede i 1840, med dampdrevne hjulbåter innleid av det engelske rederiet Wilson Line, med hovedkontor i Hull. Basert på kapital fra transport av svensk jern, gjorde Wilson Line dette året forsøk på jevnlig trafikk på trekantruta Hull-Kristiania–Stockholm.³⁴ Wilson Line ga opp etter et par år, men gjorde et nytt forsøk i 1850 med ruta Hull-Kristiansand-Gøteborg. Fra 1854 satte Wilson Line inn nok et skip og fikk dermed anløp og avgang hver uke. Wilson Line var med dette i ferd med å befeste sitt grep om trafikk over Nordsjøen. Den virkelige gullfuglen skjøt imidlertid Thomas Wilson da han inngikk avtale med de engelske dampskipsrederiene, som nå hadde etablert faste ruter mellom Liverpool og ulike havner i Nord-Amerika. Denne avtalen gjorde det slik at Wilson Line nå kunne tilby en fullstendig reisepakke, inkludert togturen gjennom England. Norske rederier gjorde noen forsøk på å konkurrere med Wilson Line, blant annet med Det Norsk-Amerikanske Dampskibsselskab i 1871, men avtalen som var gjort mellom Wilson Line og atlanterhavsselskapene ble for sterk. En annen konkurrent var danske Thingvalla-linjens direkterute til Amerika med anløpshavn i Kristiania. Mange norske migranter reiste med Thingvalla-linjen i 1880-årene, men en rekke ulykker på 1880-tallet gjorde at britiske Wilson Line festet grepet ytterligere om de norske passasjerene.³⁵ Først i 1913, med etableringen av Amerikalinjen, kom en fullverdig konkurrent på banen.

2.2 Hvorfor gikk migrasjonsreisa via England – og hvorfor akkurat Hull og Liverpool?

Dampskipsrevolusjonen og handlekraftige eiere i Wilson Line var viktige for etableringen av emigrantfart over Nordsjøen. Nicholas Evans peker på etableringen av et handelsnettverk som ikke bare kom migrantene og migrantfarten til gode, men som også bidro til at Storbritannia, med sin dominerende posisjon i sjøfarten, vant ytterligere terreng i markedet.³⁶ Norske migranter ankom også andre havner i England og Skottland, som Grimsby, Newcastle og Leith (Skottland). Southampton og London ble også brukt som avreisehavner, men det var Hull-Liverpool som ble den desidert vanligste reiseveien.

³⁴ Mørkhagen, *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825-1975*.s. 365

³⁵ Mørkhagen, *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825-1975*.s. 376

³⁶ Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914."s. 14

Havna i Hull vokste raskt etter 1848, og ble tidlig en av Storbritannias største havner. Evnen til å skape et handelsnettverk med mennesker med tilstrekkelig kapital og forretningsteft ved eller nær havna var relevant for å bli en viktig gjennomvandringshavn, og Wilson Line var sentrale her. Jernbaneselskaper var involvert i byggingen av nye havner, hvilket bidro til at det allerede var et etablert nettverk mellom rederiene, havna og jernbanen på midten av 1800-tallet.³⁷ Viktigheten av «rail and sail» var betydelig for at Hull skulle bli den viktigste og største ankomsthavna for norske og europeiske migranter på gjennomvandring i England.³⁸ I sum kan man si at god handelsteft, industrialiseringa, og selvfølgelig geografisk plassering var grunnleggende faktorer for at det ble England, og for at det ble Hull, som ble brukt til den omfattende gjennomvandringa. Gode forutsetninger for gjennomvandring her ga dessuten gode priser for migrantene, og Hull ble anerkjent som «Britains cheapest port», og dermed en av de beste rutene å reise for migranter, i resten av Europa.³⁹

Liverpool ble den dominerende avreisehavna for Nord-Europeiske migranter. Den kommersielle migrantbusinessen utviklet seg med Liverpool som et sentralt punkt mellom Nord-Europa og Amerika. Store britiske passasjerselskaper samarbeidet innenfor det Norman & Runblom kalte «Liverpool-sirkelen».⁴⁰ Gjennom flere konferanser, kalt Liverpool-konferansene, ble det fastsatt avtaler om priser og organisering av migrantvirksomheten. Den første Liverpool-konferansen var fra 1868-1874 og den neste var fra 1875-1884.⁴¹

2.3 Hvem befant seg i reisefølget?

Tidlig i den norske utvandringa var det de mer velstående gardbrukerne som hadde midler og motivasjon til å reise ut. Fra midten av 1860-tallet bar imidlertid utvandringa stadig større preg av flukt.⁴² Husmenn, innerster, dagarbeidere, ungdommer fra store søskenflokker og mennesker med lite penger var nå blant migrantene. Mange kom frem til bestemmelsesstedet helt uten penger. Kraftig befolkningsøkning og mangel på arbeid på Østlandet, i innlandsstrøkene og dalførene, på 1860- og 70-tallet, kombinert med krise i jordbruket i 1869,

³⁷ *Religion, Culture & History: The Shaping of Hull's Jewish Community*, (Webpage Hull History Centre: Hull History Centre), <http://www.hullhistorycentre.org.uk/research/research-guides/PDF/Written-Record-Spoken-Word-Hulls-Jewish-Community.pdf>.

³⁸ Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914."s. 109

³⁹ *Religion, Culture & History: The Shaping of Hull's Jewish Community*.

⁴⁰ Norman, *Transatlantic Connections. Nordic Migration to the New World after 1800*.s. 118

⁴¹ Norman, *Transatlantic Connections. Nordic Migration to the New World after 1800*.s. 118

⁴² Mørkhagen, *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825-1975*.s. 335

gjorde sitt til at mange utvandret herfra. Der det tidlig var familiene som utvandret, tok etter hvert enkeltmigrantene over for familieutvandrerne.⁴³ Det var flest menn som utvandret, men etter hvert reiste også flere kvinner. Migrantene i kildeutvalget, som snart skal gis en nærmere presentasjon, speiler dette ganske godt. Med få unntak er alle brevene og skildringene skrevet av mannlige enkeltutvandrere fra innlandsstrøk eller dalfører. De to kvinnene jeg skal se nærmere på kan også sies å representere en utvikling i tid. Der Randi Holteseteren, som utvandret i 1889 giftet seg kort tid før hun utvandret og dermed reiste sammen med mannen, reiste Dorthea Mikkelsdatter fra Kvæfjord tilsynelatende helt alene i 1909 for å søke post som tjenestejente hos kjensfolk i Amerika.

2.4 Kilder

Før jeg presenterer de norske migrantene nærmere, vil jeg si noe om kildeprosessen i denne oppgava. Primærkildene jeg skal analysere er amerikabrev, samt reiseskildringer av migrasjonsreisa – ofte forfattet i brevs form. De fleste brevene jeg analyserer er sortert ut fra landets største arkiv over amerikabrev på Norsk utvandrer museum på Ottestad. Arkivet inneholder drøyt 8000 amerikabrev, og utvalget jeg har gjort er på 27 brev, der elleve av disse vil utgjøre hoveddelen.

Prosessen med å velge ut brev og skildringer gikk over tre dager, der jeg fikk fri tilgang til arkivene på utvandrer museet med dertil hørende registre. Med begrenset tid til rådighet, og svært mange brev å gå gjennom, ble jeg nødt til å finne en strategisk metode for utvelgelsen. En gjennomgang av noen av brevene viste at det naturlig nok var størst sjans for å finne en skildring av migrasjonsreisa i det første brevet som ble sendt hjem etter ankomst Amerika. Ved hjelp museets registre hadde jeg mulighet til å se hvilke brev som ble sendt som første brev hjem, og jeg konsentrerte meg derfor om disse. Registrene ga også en god oversikt over hvilke brev som falt innenfor perioden jeg ville fokusere på. Et par av skildringene befant seg dessuten i en egen arkivpost med skildringer og reiseberetninger, og krevde derfor ingen stor letejobb.

Noen av brevene og skildringene i kildeutvalget mitt er hentet fra bøker og memoarer. Ett brev er hentet fra boka *Amerikabrev* (Linda Stewart 2017) og en skildring er hentet fra boka *Norske Skiløbere i Sydamerika: Reiseskildringer* (K.J. Johansen 1892). Ett av brevene er

⁴³ Østrem, *Norsk utvandringshistorie*.s. 36

hentet fra HULA databasen hos UiO. Dette brevet, skrevet av Ole Hannibal Lie, er riktignok unntatt offentlighet, men en av brevskriverens etterkommere har gitt tillatelse til å bruke brevet.⁴⁴ Jeg vil også bruke beretningen *Recollections of an Emigrant, as told by himself*. Dette er memoarer skrevet av en norsk migrant til sine barn og etterkommere hele 52 år etter han utvandret.

Alle primærkildene jeg har sanket sammen har jeg etter beste evne forsøkt å systematisere i et større oversiktsdokument, som videre vil bli et sentralt verktøy for oppgava. Kildene er her kronologisk systematisert og viser kilde, informasjon om skribenten, relevante lenker til Digitalarkivet, datoer og øvrig informasjon om teksten. Viktigst inneholder dokumentet likevel en sortering av migrantenes egne opplevelser og observasjoner i Hull, på togreisa gjennom England og i Liverpool. Primærkildene er sortert og fargekodet i følgende kategorier; 1) veldig korte brev med kort informasjon om gjennomreisa, 2) korte beretninger, men som forteller om noe interessant eller uvanlig og 3) de beste beretningene med utførlige skildringer av reisa gjennom England.

Selv om jeg vil konsentrere meg om de grundigste brevene/skildringene, tar jeg likevel med de andre brevene, da disse kan være med på å bygge opp under eventuelle fellestrekk i oppfatningene og opplevelsene som ble formidlet.

Analyse av brev og personlige beretninger som historiske kilder er ikke uproblematisk. Den amerikanske historikeren David A. Gerber skriver at det er fort gjort å falle for fristelsen til å vurdere brevvinnhold som sannhetsberetninger, og dermed glemme at det finnes flere lag i en brevttekst enn det som vises i selve tekstoverflaten.⁴⁵ Gerber har selv forsket på store mengder amerikabrev, riktignok fra en tidlig utvandningsperiode, der det var stor sannsynlighet for at migrantene ville bli permanent separert fra menneskene og stedet de reiste fra. Den svenske historikeren Britt Liljewall understreker Gerbers poeng når hun skriver at det å betrakte brev som sannhetsvitner gjør at det er fort gjort å falle i «faktagropen».⁴⁶ Liljewall er likevel mer opptatt av å minne om mulighetene som finnes i brev, dagbøker og selvbiografier. Hun ser det

⁴⁴ Tillatelse til å bruke brevet av etterkommer Kristin Bryhni, april 2021.

⁴⁵ David A. Gerber, "Acts of Deceiving and Withholding in Immigrant Letters: Personal Identity and Self-Presentation in Personal Correspondence.," *Journal of Social History* 39, no. 2 (2005), <http://www.jstor.org/stable/3790770>.

⁴⁶ Britt Liljewall, *Ack om du vore här: 1800-talets folkliga brevkultur* (Stockholm: Nordiska Museets Forlåg, 2007).s. 14

interessante i å bruke «vanlige mennesker fra befolkningens brede lag» som historisk subjekt, og mener at denne typen kilder avspeiler skribentens varierende oppfatninger av jeg'et, du'et og omverdenen.⁴⁷ Hun mener vi gjennom brevene kan snakke om forestilte virkeligheter som subjektivt sanne, og at dette har en verdi hvis man forsøker å rekonstruere identiteter og erfaringsbaserte opplevelser og hendelser. Den britiske sosiologen Liz Stanley sier det kanskje aller enklest; uansett hvor utfordrende og tvetydig brev kan være, kommer vi ikke fra at det er en sammenheng mellom levd liv og brevene som er skrevet fra levd livs perspektiv. Brev teller fordi de er knyttet til ekte liv.⁴⁸

Jeg tar med meg disse betraktningene når jeg skal analysere primærkildene jeg har valgt. Det er, slik både Gerber og Liljewall viser, flere utfordringer knyttet direkte disse. Utvalget mitt består i hovedsak av unge, ugifte menn. Analfabeter, barn, familier og til en viss grad kvinner, med unntak av to, representeres ikke i utvalget. Dette innebærer at utvalget ikke nødvendigvis er så representativt for den totale gruppa av norske migranter. Bortsett fra at brevene ofte er stilet til et familiemedlem, vet jeg lite eller ingenting om mottakerne av av brevene. Det er i tillegg sannsynlig, for ikke å si sikkert, at innholdet i brevene og skildringene inneholder flere lag enn akkurat det tekstoverflaten gir uttrykk for. Det kan tenkes at skribenten har holdt tilbake opplysninger som enten kunne skape bekymring, fordømmelse eller andre negative reaksjoner hos mottakeren. Jeg anser likevel disse brevene og skildringene som uvurderlige kilder for historisk analyse. De er, som Liz Stanley understreker, knyttet til ekte liv. De kan fortelle om mennesker som individer, men også mennesker i grupper. De kan gi uttrykk for håp og forventninger, men også frustrasjon, forvirring og sinne. Hvis man velger brev og personlige beretninger som kilde i historisk analyse kommer man tettere på selve mennesket som aktør i den historiske konteksten vi vil vite mer om.

2.4.1 Andre kilder

Pandemi satte en stopper for planlagt arkivreise til relevante arkiver i Hull, Liverpool og Uppsala. Det var særlig Hull History Centre, Merseyside Maritime Museum, samt arkiver etter det svensk-norske konsulatet i Hull og etter den nordiske sjømannskirken i Liverpool – begge i Uppsala i Sverige – jeg ikke fikk tilgang til. Jeg har likevel et par kilder som i noen

⁴⁷ Liljewall, *Ack om du vore här: 1800-talets folkliga brevkultur*.s. 15

⁴⁸ Liz Stanley, "The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences," *Auto/Biography* 12 (2004).s. 223

grad bygger på disse arkivene, og som er det nærmeste jeg vil komme dette materialet i denne omgang. Den ene er den tidligere nevnte doktoravhandlingen til Nicholas Evans og den andre er to beretninger om det skandinaviske miljøet i Liverpool, skrevet av historiker Robert Lee ved Universitetet i Liverpool.

Tittel på oppgava «Dette er altsaa England», er hentet fra boka «*Tolken – En Haandbog for Emigranter og Veiledning for Enhver der uden foregaaende Kjendskap til Engelsk i kort tid, paa en grei og letvindt Maade, vil lære at forstaa dette Sprog og gjøre sig forstaaelig i samme*». Boka ble skrevet av John Hazeland i 1881.⁴⁹ I forordet forklarte Hazeland at hovedhensikten med boka var å gjøre det engelske språk noenlunde tilgjengelig for den store skaren med utvandrere. Han understreket at utvalget ord og uttrykk ble innskrenket til det han anså som strengt nødvendig for å komme seg til sitt nye hjem. Flere av ordene og uttrykkene oppleves som overdrevent høflige og omstendelige, og kan til dels være med på å underbygge en forestilling om at de norske migrantene skulle ut på en slags turistreise. Jeg vil komme nærmere inn på dette etter hvert som jeg nevner disse frasene fortløpende i teksta. Det er migrantenes brev og skildringer som kommer til å få hovedfokus i det vi legger ut på reisa mellom Hull og Liverpool, men jeg ønsker likevel å krydre oppgaven med noen av de relativt polerte uttrykkene John Hazeland vurderte som strengt nødvendige for å klare seg språklig.

Av øvrige kilder må jeg nevne nettsida *Norway Heritage. Hands Across the Sea*. Dette er ei nettside, med tilhørende forum, som har vært i drift siden 1997. Sida er spekket med passasjerlister, skipsinformasjon, rapporter og artikler om utvandring. I flere tilfeller har jeg dobbeltsjekket informasjonen fra Norway Heritage mot blant annet Digitalarkivet, og det har hver gang vist seg at kildene fra Norway Heritage er pålitelige, i tillegg til å være omfangsrike.

I Hedemarkens Amtstidende 23. april 1906 sto det et avisinnlegg på trykk som er så relevant for mitt tema at jeg må bruke det sammen med primærkildene og de øvrige kildene. Tittelen på innlegget er «Emigranter over England».⁵⁰ Skribenten bak innlegget signerte med

⁴⁹ John Hazeland, *Tolken* (Kristiania: J.W. Cappelens Forlag, 1905). http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014111408043.
<https://www.nb.no/items/b1e139647dc5f1d7a7040088c2a9c944?page=1&searchText=%22Tolken%20en%20haandbog%22>

⁵⁰ Michel, "Emigranter over England," *Hedemarken Amtstidende* (Kongsvinger) 1906, <https://www.nb.no/items/441e838e7d0fdb2a6ec226cb505a797b?page=0&searchText=hedemarkens%20amtstidende%20emigranter%20over%20england>.

«Michel». Michel og avisinnlegget vil få en grundigere presentasjon sammen med skribentene bak de øvrige primærkildene.

2.4.2 Reisebeskrivelsen

Vi skal snart legge ut på en migrasjonsreise, der det er migrantene selv som legger løpet. Gjennom brev og beretninger forteller de oss hva de opplevde og hvordan de oppfattet gjennomreisa i England. Kildene jeg tar utgangspunkt i strekker seg over flere tiår. Det foregikk en utvikling i løpet av disse tiårene som kunne problematisert det å skildre én enkelt reise. For eksempel ble tredjeklasse-billetten innført i løpet av denne perioden, og det ble etablert nye togstasjoner og fasiliteter for migrantene underveis. Slik jeg har lest primærkildene utgjør likevel ikke dette noen bemerkelsesverdig forskjell for det migrantene opplevde. Jeg velger derfor å slå sammen primærkildenes fortellinger til en skildring av én reise fra ankomst Hull til avreise Liverpool, der leseren får bli med som observatør. Jeg tar dette grepet fordi jeg mener det blir en mer lesverdig tekst, men også fordi leseren gjennom en fortelling av denne typen gis bedre mulighet til å leve seg inn i migrantenes opplevelser under gjennomvandringa. Jan Bjarne Bøe og Erik Lund, har begge skrevet lærebøker i historie og samfunnsfag, og fremhever begge *fortellingen* som en god metode for å oppnå opplevelse, innlevelse, og dermed læring, hos leseren. Jan Bjarne Bøe kaller fortellingen for historiens opprinnelige form – en konstruksjon av fortida – der fortelleren velger enkelte episoder eller momenter som var spesielt viktige.⁵¹ I denne oppgava er det migrantene selv som er de opprinnelige fortellerne, og som har gjort det første utvalget av episoder eller momenter. Min rolle er å konstruere en ny fortelling gjennom en enhetlig reise gjennom England.

2.4.3 Hovedkilder og modernisering av språk

Når det refereres fra brevene og skildringene vil jeg så langt det lar seg gjøre bruke migrantenes egne ord og måter å uttrykke seg på. Sitatene gjengis imidlertid i en lett omskrevet og modernisert form, for lesevennlighetens skyld. Med andre ord vil meningsinnholdet i brevene og skildringene være det samme, men språket det gjengis i vil være lettere tilgjengelig. Noen steder bruker jeg direkte sitater, der valg av ord og uttrykk

⁵¹ Erik Lund, *Historiedidaktikk for klasserommet. En håndbok for studenter og lærere.* (Oslo: Universitetsforlaget, 2003).s. 142

enten er så beskrivende eller så særegne at meningsinnholdet ikke vil la seg gjengi like godt i en omskrevet form.

2.4.4 En presentasjon av migrantene

Som tidligere nevnt er elleve av brevene/skildringene jeg har plukket ut ekstra fyldige og detaljerte. Jeg vil derfor gi en kort presentasjon av hver av disse migrantene, slik at det kan være mulig å knytte noe bakgrunnskunnskap og informasjon til det de ulike opplevde.

Årstallene i parentes viser året de utvandret. I den videre oppgaveteksta kommer jeg ikke til å kildehenvise hver gang jeg gjengir innhold fra brevene eller skildringene til de følgende migrantene:

Christian Pedersen Alnes/Ahlness (1864)⁵²

Christian Pedersen Alnes (senere amerikanisert til «Ahlness») forlot Mjøsbygda Feiring i en alder av 21 år. Han reiste med Wilson Lines SS Scandinavian og hadde Hanska i Minnesota som mål for migrasjonsreisa. Av etterkommerne ble Alnes beskrevet som en gjennomført ærlig mann.⁵³ Etter å ha vært noen år i Amerika ble han kongressmedlem i Minnesota.

Reiseskildringen til Christian Alnes er å finne i hans «Recollections of an Emigrant, as told by himself», som han skrev i 1916 – hele 52 år etter at han reiste fra Norge. Det lange tidsspennet fra selve reisa til han skriver om den er verdt å merke seg. Det er også verdt å merke seg hvor detaljert han klarte å beskrive reisa etter så lang tid. Detaljrikdommen tatt i betraktning er det ikke umulig at han har basert sine memoarer på dagboknotater eller andre skriftlige dokumenter som er produsert nærmere reisa i tid.

Det vi vet om Christian Alnes er at han kom fra ei slekt med dype røtter i garden Alnes i Feiring. Besteforeldrene og foreldrene hans hadde vært blant eierne av Feiring kirke fram til den ble solgt, og de var en dypt religiøs familie. I bygdeboka Feirings historie står dessuten dette om hva som ble sagt på folkemunne etter at Christians bror Lars måtte selge garden; «Folk sa det var ikke noe rart at de ikke greide seg på Alnes, for de var så flotte at de til og med brukte smør på kakua. I alminnelighet brukte folk fleskefett på brødet, og *solgte* smøret». Både det dypt religiøse og at han, om ikke annet på folkemunne, kom fra en gard der de var litt godt vant vil vi kunne se spor etter i det Christian beskriver av gjennomvandringa.

⁵² Presentasjonen av Christian Pedersen Alnes er basert på: Christian Ahlness, *Recollections of an Emigrant, as told by himself* (Minnesota: Privat utgivelse, 1916). Maja Tosterud, *Feirings historie*, vol. 4 (Feiring, 1986).s. 368

⁵³ Ahlness, *Recollections of an Emigrant, as told by himself*.Prolog.

Iver A. Lie (1880)⁵⁴

Iver Andersen Lie var 23 år da han utvandret fra Hedalen i Valdres. Han var registrert som en ugift arbeider. Iver reiste over Nordsjøen med båten Angelo, og reiste fra Liverpool med Inmanlinjens City of Brussels. Målet for reisa var å komme fram til sin bror, Ole, i Madison i Wisconsin. Han startet brevet slik; «Kjære Forældre og Brødre samt alle Slægtninge og kjendte i gamle Norge!». Denne linja viser at Iver sannsynligvis var inneforstått med at hans brev skulle leses av flere enn sine aller nærmeste.

Iver er en av svært få migranter i kildeutvalget som man finner spor etter også i senere litteratur. I antologien *Nordic Whiteness and Migration to the USA* blir han nevnt i forbindelse med et besøk hos en indianerstamme. I et brev hjem til sin far beskriver han der indianerne på en svært human og tolerant måte. Vi vil se spor etter lignende tolerante betraktninger hos Iver Lie under gjennomvandringa i England.

Anders Monsen Sundheim (1885)⁵⁵

Anders Monsen Sundheim var 24 år da han som ugift arbeider utvandret fra Nord-Aurdal i Valdres. Anders var eldste gutt i en stor søskenflokk, og dermed odelsgutt på garden Sundem i Nord-Aurdal. Årsaken til at det ikke var Anders, men hans tre år yngre bror, Lars, som tok over garden sier ikke kirkebøkene og folketellingene noe om. Kanskje var det en iboende utferdstrang hos Anders, for dette var ikke første gangen han reiste over havet til Amerika. Han hadde gjort den samme reisa allerede i 1878, i en alder av 16 år. Det er uvisst hvor lenge han hadde vært tilbake i Norge da han gjorde den samme reisa på ny. Brevet forteller ingenting om at det han opplever er noe han har opplevd tidligere, kanskje med unntak av følgende setning, som gir en liten pekepinn på at han vet hva han snakker om; «Været var pent ut Oslofjorden, men ombord på nordsjødamperne er det bare svineri enten været er pent eller stygt». Denne gangen reiste han med Rollo, og målet for reisa var Madison i Wisconsin. Anders Sundheim skrev mest fra oppholdet sitt i Liverpool, og «de prektige ting» han så der. Som vi skal se senere i oppgava gjorde han seg ellers noen tanker både om noen russiske finner med hang til å slåss og hvordan hans kvinnelige medmigranter klaget over å bli låst inne på lugarene sine etter kl 19 om kvelden.

⁵⁴ Basert på:

Lie, Amerikabrevsamling.

Emigrantregistre i Digitalarkivet: <https://www.digitalarkivet.no/view/8/pe00000000939007>

⁵⁵ Basert på:

Anders Monsen Sundheim, Amerikabrevsamling, 1885, 221, NU.

Emigrantregistre i Digitalarkivet: <https://www.digitalarkivet.no/view/8/pe00000000455372>

Christoffer Rustad (1887)⁵⁶

Arbeideren Christoffer Rustad var 33 år gammel da han utvandret i 1887. Han var født som nest eldste sønn på garden Nedre Rustad i Fåberg. Garden var ingen spesielt liten gard, og de hadde mulighet til å holde seg med flere tjenestefolk. For en ugift mann i 30-åra uten odel på garden var det sannsynligvis et godt alternativ å reise til Amerika. Emigrantprotokollen for 1887 oppga riktignok ikke om han var gift eller ikke, men da han foretok den samme reisa ni år senere, sto han registrert som «ugift farmer i Amerika». Det er derfor rimelig å anta at han var ungkar også i 1887. Han reiste med båten Angelo. Brevet hans inneholder detaljert beretninger om reisa gjennom England, med flere interessante betraktninger. Blant annet skrev han om Frelsesarmeen i Hull, landskapet han observerte fra togvinduet gjennom England og hvordan han ikke fikk reise med det skipet han opprinnelig skulle reise med fra Liverpool. Han beskrev dessuten kaotiske og dramatiske scener på brygga i Liverpool.

Randi Pedersdatter (1889)⁵⁷

Randi Pedersdatter Holtseteren utvandret i april 1889. Hun var husmannsdatter og den femte i rekka av søsken. Bare ti dager før hun forlot den vesle husmannsplassen Holteseteren, med beliggenhet høgt oppe i lia i Øvre Gausdal, hadde hun giftet seg. Den ferske ektemannen Matias Kankrud var allerede bosatt i Amerika, og hadde kommet tilbake til Norge for å gifte seg og ta med seg Randi tilbake til Amerika. Brevet ble skrevet i Liverpool 3. april, og starter slik; «Kjære Forældre og Søsken». Avslutningsvis skrev hun; «Hils alle mine venner i Gausdal som spørger efter os, men først og sist være mor og far og søsken hilset fra mig». Brevet er publisert i boka *Amerikabrev* av Linda Stewart. Randi beskrev mye på gjennomvandringa i England, helt fra ankomsten i Hull til avreise med Cunard Lines skip Servia. Hun var særlig opptatt av våronn og eiendomsstørrelser på togreisa gjennom det engelske landskapet, kvaliteten på maten underveis og den vakre kirka hun besøkte i Liverpool.

⁵⁶ Basert på:

Christoffer Rustad, *Amerikabrevsamling*, 1887, A4552, NU.

Digitalarkivets emigrantregistre: <https://www.digitalarkivet.no/view/8/pe00000001014600>

⁵⁷ Basert på:

Linda Stewart, *Amerikabrev* (Trondheim: Museumsforlaget, 2017).

Emigrantregistre i Digitalarkivet: <https://www.digitalarkivet.no/view/8/pe00000000469380>

Kristen J. Johansen og Ole Hannibal Lie (1890)⁵⁸

Tekstene etter Kristen Johansen (også registrert med etternavnet Knygg) og Ole Hannibal Lie kan ses i sammenheng. De reiste sammen – ikke til Nord-Amerika, men med Buenos Aires som bestemmelsessted. Begge hadde svart på en jobbannonse i Verdens Gang, som søkte etter sterke og veltrente unge menn som kunne hjelpe til med jernbanearbeidet mellom Buenos Aires og Valparaiso i Argentina. Søkerne måtte være gode skiløpere. Selv om Johansen og Lie foretok den samme reisaa og skulle ta den samme jobben, skrev de to utvandrerne ganske ulike tekster. Teksten til Johansen er en reiseskildring, sannsynligvis ment for manges øyne og senere publisert i boka «Norske Skiløbere i Sydamerika» i 1892. Lies skildring inngikk i et brev hjem til «sin Fader». Brevet finnes i HULA-basen til UiO men med restriksjoner.⁵⁹ Beretningene til Johansen og Lie står i særstilling også fordi de allerede er omtalt og sammenlignet i en artikkel av Cecilia Alvstad i 2015. Her skriver hun at noe av det mest slående når hun sammenligner disse to er hvordan de omtaler de samme hendelsene med ulike fokus. Der Johansen fokuserer på vanskeligheter, har Lie en mer positiv tone og omtaler i større grad gleder og lyspunkter.

Johansen var arbeider fra Brønnø. Han kom fra en fattig familie, og ble tidlig foreldreløs. Lie var gardbruker fra Søndre Land. Han hadde vært gift, men mistet kona to år før han utvandret. Han reiste fra fire døtre, og etterlot gården til dem.⁶⁰ Lie hadde med seg en god slump penger på utvandningsreisa, mens Johansen ikke hadde noen penger. De to utvandrerne ulike utgangspunkt kan være med på å forklare hvorfor de har til dels ulike opplevelser av gjennomreisa i England.

⁵⁸ Basert på:

K.J. Johansen, *Norske Skiløbere i Sydamerika* (Anderson, 1892). http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015070629001.

Cecilia Alvstad, "Migrants on Skis: Norwegian-Latin American Return Migration in the 1890s," in *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820-1940*, ed. Steinar A. Sæther (Leiden, The Netherlands: Brill, 2015).

Digitalarkivets emigrantregistre: <https://www.digitalarkivet.no/view/327/pv00000002304743>

Digitalarkivets emigrantregistre: <https://www.digitalarkivet.no/view/8/pe00000000469380>

⁵⁹ Tillatelse til å bruke Ole Hannibal Lies brev gitt av etterkommer Kristin Bryhni, april 2021.

⁶⁰ Alvstad, "Migrants on Skis: Norwegian-Latin American Return Migration in the 1890s." s. 87

August Hansen (1901)⁶¹

August Hansen var 22 år da han utvandret med Montebello i 1901. Han var født og oppvokst i Kristiania. Da han utvandret ble han registrert som *ugift expeditør i kjoletøiforretning*. Han sto oppført på en rekke finere adresser gjennom oppveksten. Etter at faren døde i 1885 bodde han noen år sammen med moren og søstrene i Vinkelgaten i Pipervika, som på denne tida var et av de mer fattigslige strøkene i Kristiania. Det er derfor grunn til å tro at August Hansen hadde personlig kjennskap til flere samfunnslag i datidas Kristiania. Dette kan ha hatt betydning for hvordan han oppfattet, opplevde og beskrev det han møtte i England, i brevet hjem til sin mor og søstre. August Hansen er nok en av de migrantene i utvalget som formidlet mest personlighet i brevet hjem. Han ga levende og litt skøyeraktige skildringer av noen omsorgsfulle damer han møtte allerede på Nordsjøen og hvordan han og vennegjengen hygger seg i hverandres selskap og hvordan de passer på å se seg rundt i byene han reiser gjennom. August Hansen var også opptatt av å bemerke hva han syns var pent og stygt, og gikk ikke av veien for å stikke til stewarder og tollere noen skilling for å oppnå bedre standard eller få med seg tobakken sin gjennom tollene. Hans varierte oppvekst i Kristiania kan ha vært med på å forklare både lysta til å more seg underveis på reisa, men også til at han var tilsynelatende «streetsmart» og opptatt av en viss standard.

Harald Sigurd Marinius Vang (1905)⁶²

Harald Vang var 19 år da han utvandret i 1905. Han ble født i 1886. Det var 30 år gamle Margit Halvorsdatter og den 23 år gamle lærersønnen David Vang som var foreldrene til Harald, men de var ikke gift da han ble født. Han ble født i Baggaden i byområdet Strømsø, sør for elva som deler Drammen i to. Da han ble konfirmert bodde han på garden Jonsrud i Sande i Vestfold. Han fikk karakteren Meget god. Det er tydelig at Harald og mora holdt sammen, for i april 1905 reiste de med båten Montebello mot Hull. Både Harald og mora hadde etternavnet Vang på det tidspunktet de reiste, og mora ble ført opp som enke. Jeg har imidlertid ikke klart å finne noen kilder som sier at foreldrene til Harald noen gang giftet seg. Det endelige målet deres var Minnesota. Vang skrev ei reiseskildring han ønsket at flere skulle lese, for i brevet han sendte til vennene Karl Vilhelm og Lars Hagen skrev han; «Og I

⁶¹ Basert på:

August Hansen, Amerikabrevsamling, 1901, A1689, NU.

"August Hansen," in *Lokalhistoriewiki* (Norsk lokalhistorisk institutt, 2020).

https://lokalhistoriewiki.no/wiki/August_Hansen.

⁶² Basert på:

Harald Sigurd Martinius Vang, Samling av reiseberetninger, 1905, Gavebrev: 18/000 14-12, NU.

Emigrantregistre i Digitalarkivet: <https://www.digitalarkivet.no/view/8/pe00000001069532>

anmodes om at lade mine andre venner ogsaa faa læse den, saa de ogsaa kan få høre hvordan jeg har havt det siden jeg reiste». Forlaget Harald Lyche og Co avviste i 1955 hans anmodning om å gi ut reiseskildringen, da de anså den for å være «for spesiell».

Harald Vang skrev en gjennomført grundig og språklig god skildring av gjennomvandringa i England og gjorde mange vurderinger av det han opplevde og observerte. Særlig interessante er hans beskrivelser av en fest som gikk over styr for vertskapet på losjiet i Liverpool og dramatikken som oppsto da Harald og mora holdt på å bli sendt avgårde med feil båt fra Liverpool.

Dorthea Mikkelsdatter (1909)⁶³

Det er noe usikkerhet rundt hvem avsender av dette brevet er. Det som er helt sikkert er at det var en ung kvinne ved navn Dorthea, som reiste fra Trondheim og skulle videre med Cunardlinjen i Liverpool. Den eneste registrerte migranten som stemmer med disse opplysningene i emigrantlistene er husmannsdattera Dorthea Mikkelsdatter Berg fra Byneset i Trondheim. Hun var ugift tjenestejente, og utvandret med skipet Tasso. Dorthea reiste alene, noe det tidligere i migrasjonsperioden var uvanlig at kvinner gjorde. Da Dorthea utvandret i 1909 hadde det imidlertid blitt vanligere at enslige jenter utvandret, særlig hvis de visste at det ventet en post som tjenestejente til dem i Amerika. I brevet til Dorthea er det mye som tyder på at hun hadde ambisjoner og planer for hva hun skulle gjøre når hun kom til Amerika. Dorthea framstår dessuten som en svært egenrådig og selvstendig kvinne, og skildret noe av det hun så på en litt sarkastisk og humoristisk måte, noe jeg vil komme nærmere tilbake til.

Antonius Johannes Skinderviken (1911)⁶⁴

Antonius Skinderviken utvandret med Spero fra Kristiania i 1911. Han var 26 år da han reiste, og hadde fire måneder tidligere blitt far til sitt første barn. Han var gift, og ble registrert som mekaniker ved en sykkelfabrikk da han utvandret. Han var født på Eina på Vestre Toten, men hadde fast bostedsadresse Gjøvik i 1910. Da han utvandret hadde han midlertidig bostedsadresse i Møllergaten 18 i Kristiania. Kona Johanne og datteren Åse kom etter til

⁶³ Basert på:

Dorthea Mikkelsdatter, Amerikabrevsamling, 1909, A3410, NU.

Emigrantregistre i Digitalarkivet: <https://www.digitalarkivet.no/view/8/pe00000000183221>

⁶⁴ Basert på:

Antonius Johannes Skinderviken, Reisebeskrivelse, 1911, U2391, NU.

"Antonius Skinderviken," in *Lokalhistoriewiki* (Norsk lokalhistorisk institutt, 2020).

https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Antonius_Skinderviken.

Svein-Erik Ødegaard, *Eina*, Totens bygdebok, bind V, (Toten: Toten økomuseum/Mjøsmuseet, 1998).

Amerika i 1914.⁶⁵ Skindervikens reiseberetning, kalt «Min Amerikareise», er helt spesiell med tanke på at den i tillegg til tekst inneholder en stor bildesamling på 42 bilder.

Vanskeligheter med å finne igjen det originale dokumentet har eliminert muligheten for å bruke Skindervikens bilder som gjennomgående illustrasjoner i oppgava. En håndfull bilder med til dels mangelfull kvalitet er likevel digitalisert, hvilket gjorde det mulig å velge ett av disse som forsideillustrasjon.

De øvrige

Jeg har systematisert ytterligere 16 brev og skildringer. De fleste av disse gir korte skildringer, og egner seg best til å bygge opp under hovedkildene. Noen legger ikke stor vekt på å fortelle om gjennomreise i hele tatt. Et eksempel på det er dette sitatet; «*Nogen særegen begivenhed af betydning forefaldt ikke under hele reisen, saa vi syns det er overflødighed at dvæle længere med nogen beretning derom*».⁶⁶ Flere av disse øvrige brevene og skildringene kan imidlertid ha noen interessante momenter som er verdt å trekke frem. Hvis noen av disse siteres, vil jeg oppgi navnet på skribenten i en fotnote. Noen av brevene siteres ikke direkte i hele tatt, men vil være med i tallmaterialet som presenteres.⁶⁷

«Michel»

«Michel» var neppe migrant selv, men skrev likevel ei avistekst med tittel «Emigranter over England», i Hedemarkens Amtstidene 23. april, 1906.⁶⁸ Jeg har gjort noen forsøk på å finne ut hvem skribenten var, men uten hell. Michel kan være en variant av Michelle, men det kan også være en variant av Mikkil eller Mikael. Jeg vet derfor ikke sikkert om det er snakk om en kvinnelig eller mannlig skribent. Vedkommende omtales heretter som *hen*. Ved første øyekast kan innlegget se ut som en advarsel mot å velge ei reiserute som innebar gjennomvandring i England. Om det faktisk var en advarsel kan det også være nærliggende å tenke at innlegget hadde sammenheng med flere annonser på samme side som reklamerte for

⁶⁶ Halsten H. Børtnæs, Amerikabrevsamling, 1881, NU.

⁶⁷ Brev som ikke blir direkte sitert:

John E. Moseng, Amerikabrevsamling, 1870/71, A3359, NU.

Jacob Olsen Vigerust, Amerikabrevsamling, 1873, A4984, NU.

Nils Olsen Haatvedt, Amerikabrevsamling, 1879, A87, NU.

Gunder Sørensen, Amerikabrevsamling, 1892, A3381, NU.

⁶⁸ Michel., "Emigranter over England," *Hedemarkens amtstidende* (Kongsvinger), 23. april 1906, <https://www.nb.no/items/441e838e7d0fdb2a6ec226cb505a797b?page=1&searchText=emigranter%20over%20england%20hedemarkens>.

«Skandinavien-Amerika Linie», som var ei direktelinje til Amerika. Nærmere lesing viser imidlertid at det også kan ha vært et ærlig forsøk på å beskrive reiseetappen så grundig og så riktig som mulig.

Det er flere ting i innlegget til Michel som indikerer at hen ikke selv var en migrant, men derimot oppholdt seg i England en liten periode, og fikk mulighet til å følge eller observere norske migranter på nært hold. Michel var en språkmektig person, og det er derfor sannsynlig at hen kan ha vært en journalist, en reiseskribent eller på en eller annen måte fått i oppgave å produsere en beskrivende og lesverdig tekst om gjennomvandringa. Hvorvidt teksten er produsert som et ordinært, og helt uavhengig, journalistisk bidrag eller hen har fått betalt for å produsere teksten som skjult reklame eller en form for skremselspropaganda, har jeg ikke grunnlag for å si noe sikkert om. Det kan ikke avskrives helt, og det er til og med sannsynlig, at det er en tekst med en viss agenda.

Jeg vil bruke teksten til Michel både som en fortløpende sammenligning med det migrantene i kildeutvalget skrev, men også som en kilde til velformulerte og beskrivende sitater om gjennomvandringa i England fra et observerende perspektiv. Slik startet Michel sitt innlegg:

Vel er det bra at faa fast grund under fødderne fra Hull til Liverpool, derved deles jo den lange, traurige reise over til Amerika. Kanskje er det derfor saa mange af de tusener 3die klasses emigranter vælger denne vei. Men det er nu ikke bare morro det heller. Jeg har under mit ophold i England og særlig i Liverpool faat anledning til at se lidt nærmere paa sagen og vil gjerne sige et par ord til de emigranter hvis reise endnu staar i fremtidens tegn.

2.5 Første etappe over Nordsjøen

Det er relevant for gjennomvandringa i England å si noe kort om hva slags reise migrantene hadde fram til de seilte inn munningen i elva Humber. For de fleste hadde reisa på det tidspunktet allerede vart noen dager. Særlig for migrantene som bodde i innlandsstrøka eller i dalførene på Østlandet hadde reisa startet til fots, med hest, sannsynligvis med tog og kanskje med båt før de kom fram til en av utreisehavnene. De fire største utreisehavnene i Norge var Kristiania, Bergen, Trondheim og Stavanger. Utbygginga av jernbanenettverk i Norge på siste halvdel av 1800-tallet gjorde det enklere for migrantene å komme seg til disse utreisehavnene. Den første jernbanestrekningen mellom Kristiania og Eidsvoll, senere forlenget til Hamar, skulle for eksempel bli viktig for migrantene fra innlandet. Åpningen av Rørosbanen i 1877 ble dessuten viktig for migranter fra Trøndelagsområdet. Flere migranter bodde en eller flere

netter i Kristiania i påvente av at «Hullerbaaden», som ble et samlebegrep for Wilson Lines nordsjødampere, skulle ta dem med videre over Nordsjøen. Wilson Line pleide å legge til i Bjørvika – helt inne ved Østbanehallen. I Trondheim var det Kai 10 og Ravnkloa som ble brukt av det engelske rederiet, mens det i Bergen og Stavanger var Vågen som ble siste kjenning av norsk land for svært mange av migrantene.⁶⁹

Det vanligste var å reise ut i sommerhalvåret, og utvandringa var aller størst i vårmånedene mars, april og mai. Disse månedene var mest gunstige med tanke på at de sannsynligvis ville unngå å sette seg fast i islagte fjorder ut fra Norge, og dernest ville rekke å bygge seg et hus og få såkorn i jorda i Amerika før vinteren der startet.⁷⁰ En liten undersøkelse blant migrantene i min kildesamling viser at 17 av 28 reiste i mars, april og mai. Utreisemånedene fordelte seg slik:

Tabell 2.1 – Utreisemånedene for migrantene i kildeutvalget⁷¹

Januar	2
Februar	1
Mars	4
April	6
Mai	6
Juni	2
Juli	2
August	0
September	1
Oktober	2
November	0
Desember	1

Denne oversikten kan om ikke annet bekrefte at brorparten i kildeutvalget også reiste i månedene mars, april og mai. Like interessant er det kanskje at flere av dem også reiste i de øvrige månedene, til og med noen få i vintermånedene. Overgangen til dampbåt hadde ikke bare redusert reisetiden og gjort overfarten mer forutsigbar, Wilson Line signerte også

⁶⁹ Haakenstad, *Slektsgranskerens guide til utvandringen 1825-1930*.s. 32

⁷⁰ Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914." s. 116

⁷¹ Disse tallene er basert på samtlige 27 migranter i kildeutvalget.

postkontrakter med Royal Mail, hvilket gjorde at båtene gikk i rute hele året, og ikke bare i selve «emigrantsesongen».⁷²

«Presis klokken ti ringte klokken for tredje gangen, og fortøiningen løstes», skrev 19 år gamle Harald Vang, som utvandret med sin mor i 1905. Han kunne skildre en hektisk og følelsesladd avskjed mellom menneskene på kaia og menneskene på båten. Leven, spetakkel, mennesker som pratet, lo, gråt og sto som sild i tønne – og mennesker som «skrek seg mest i hjel» for å dele noen siste ord med sine kjente ombord. Nede fra bryggen laget alle de vinkende lommetørklærne en underlig lyd. Ifølge Harald Vang lød det nesten som et uvær; det var folkemassens farvel. Vang ga en god beskrivelse av det flere av migrantene skildret i det en av Wilson Lines dampbåter la ut fra ei norsk havn. Vi skal nå se på hva slags forhold som ventet de norske migrantene ombord på en slik nordsjødamper.

Forholdene ombord Wilson Lines dampbåter var av varierende art. I tidlige rapporter kunne man lese om passasjerer som ble behandlet mer som dyr enn mennesker, og ekskrementer som rant nedover utsiden av skipssiden.⁷³ I perioden 1860 til 1880 skrev Hull Board of Health jevnlig til Wilson Line med bemerkninger om uakseptable forhold for migrantene. I 1881 og 1882 ble det skrevet fem rapporter til Board of Trade, som alle tok for seg forholdene for migrantene på reisa fra Kristiania til Hull.⁷⁴ Disse rapportene er relativt detaljerte og gir god innsikt i forholdene ombord en nordsjødamper rundt starten av 1880-årene. At det var ulike britiske representanter som rapporterte om forholdene ombord gjør disse skrivenne ekstra interessante. Der det i denne oppgava hovedsaklig er norske migraners perspektiv som vektlegges, beskrev rapportene forholdene utenfra – sett med britiske øyne. Principal Officer, Charles P. Wilson fra Marine Department, kunne gi detaljerte beskrivelser av overfarten med S/S Angelo, med avreise fra Kristiania 24. september 1881. Han fortalte at det fantes to store lugarer ombord Angelo, en foran og en bak. Lugaren bak var omtrent 15 meter lang og 8,5 meter bred, mens lugaren foran egentlig var et lasterom, der omtrent halvparten ble brukt av migrantene. I begge rommene var det satt opp en form for hyller langs sidene, som fungerte som køyesenger. De stakk omtrent 1,7 meter ut i rommet, slik at en ikke altfor lang person kunne ligge på tvers. Det var ingen oppdelinger mellom sengeplassene, og han bet seg særlig

⁷² Nicholas J. Evans, "Migration from Northern Europe to America via the Port of Hull, 1848-1914," (1999), <http://www.norwayheritage.com/articles/templates/voyages.asp?articleid=28&zoneid=6>.

⁷³ Evans, "Migration from Northern Europe to America via the Port of Hull, 1848-1914."

⁷⁴ Charles P. Wilson (Principal Officer at the Marine Department), *Conditions for emigrants on the voyage from Christiania to Hull* (Norway Heritage Website, 1881), <http://www.norwayheritage.com/articles/templates/voyages.asp?articleid=40&zoneid=6>.

merke i at det dermed ikke ble noe skille mellom kvinner og menn. Migrantene la seg ofte tett sammen, og det var ingen forsøk på å kle av seg. Ikke en gang sko, støvler eller hodeplagg ble fjernet, rapporterte Charles P. Wilson.

Charles P. Wilson regnet toalettfasilitetene som de dårligste ombord. De besto av små, mørke rom uten vann. Herretoalettene og dametoalettene var i umiddelbar nærhet til hverandre, noe han så på som svært uheldig, og inngangen til toalettene lå ikke i ly for været. Gulvet i den bakre lugaren var av jern og gulvet i den fremre lugaren var av tre, og rapportskribenten bemerket at jerngulvet burde dekkes til med tre. Han konkluderte med noen hovedpunkter for hva som trengte forbedring ombord Angelo. Blant disse var at alle toaletter burde være vannklosetter, at soveanordningene måtte forbedres og deles inn og ikke minst at det burde være flere skiller mellom kvinner og menn, herunder at enslige menn burde oppholde seg separat fra de andre migrantene. Året etter at Charles P. Wilson skrev sin rapport om forholdene på Angelo, ble det i en ny rapport slått fast at det var gjort store utbedringer.⁷⁵ Maten ble betegnet som eksepsjonelt god, og fasilitetene var kraftig forbedret. Riktignok var det ikke så lett å overholde ordningen med adskilte rom for kvinner og menn, da særlig ektepar nærmest gjorde opprør mot å måtte sove adskilt.

Den norske migranten August Hansen fra Kristiania gjorde seg noen bemerkninger rundt nettopp dette manglende skillet mellom kvinner og menn. Han reiste selv sammen med noen kamerater, og noen damer han traff før avgang. Vi skal høre mer om reisefølget og disse damene senere, da de var viktige bidragsyttere til at August Hansen beskrev en ganske fornøydelig gjennomvandring. Før den første overnattinga i Hullerbåten Montebello hadde de kommet i prat med en norsk-amerikaner, som hjalp dem med å få soveplass på andre klasse. Den påfølgende natta måtte de uvisst av hvilken grunn tilbake til tredje klasse. August Hansen hadde sovet mye bedre der enn han hadde trodd han skulle gjøre, men blant deres medreisende på samme klasse mente han det nok ble «utført både det ene og det andre i køierne, for mannfolk og kvinnfolk sovnet om hverandre». Det hadde dessuten vært endel krangling og kasting av ølflasker der, men August Hansen hadde ikke hatt så store forhåpninger til de medreisende på tredje klasse, så han valgte å se på det som fornøydelig underholdning. August Hansen hadde, som vi så i presentasjonen, erfaringer med ulike

⁷⁵ Charles P. Wilson, *Conditions for emigrants on the voyage from Gothenburg to Hull* (Norway Heritage Website, 1882), <http://www.norwayheritage.com/articles/templates/voyages.asp?articleid=41&zoneid=6>.

samfunnslag i Kristiana, og følte sannsynligvis at han hadde nok erfaring til å ikke ha for store forhåpninger til de medreisende på tredje klasse. Her kan begrepet annengjøring trekkes inn. August Hansen definerte seg som del av ei gruppe som kunne tillate seg å ikke ha «for store forhåpninger» til gruppa med mennesker på tredje klasse, og kunne derfor degradere menneskene der til noe fornøytelig eller underholdende.

Ole Hannibal Lie fra Søndre Land reiste med Wilson Lines båt Rollo i 1890, altså åtte-ni år etter at forholdene skulle være utbedret. Han beskrev imidlertid lugaren som «et slags lasterom med fryktelig atmosfære». Foruten at han gikk sulten som en skrubb hele dagen, så gulvet ut som et grisehus. Hannibal Lies beskrivelse vitner om at det gjensto kritikkverdige forhold ombord på Hullerbåtene også et snaut tiår etter at fasilitetene i følge britiske myndigheter skulle være kraftig forbedret.

Så sent som i 1906 skrev skribenten Michel følgende i sin avistekst i Hedemarkens Amtstidende;

«De engelske dampskipe der bringer vore landsmænd til Hull er bra baade, der er ingen tvil om det (...), men kig ned der hvor 3-400 emigranter er sammenstuede; man mister lysten til at være blandt dem. Skrig af syge barn, lugten af lapskaus og ærter blandet med maskinolje gjør det ikke letere at puste ud i den luft der er det nok i sig selv af de mere eller mindre sjøsyges pusten i 2 dage og 2 nætter.»

Dersom Michels dystre beskrivelse av sammenstuede migranter, barneskrik og luft stinn av sjøsyke er riktig, ser det ut til at forholdene for tredjeklasse-passasjerene over Nordsjøen ikke var optimale på starten av 1900-tallet heller, til tross for at det skulle ha blitt gjort utbedringer.

«Faar vi smukt veir paa reisen?⁷⁶», var et av spørsmålene språklærer Hazeland valgte å innlemme i sin språkparlør *Tolken*, sammen med flere andre setninger som handlet om sjøsyke og dårlig form. Selve formuleringa ligner, i likehet med de andre setningene i parløren, på noe en charterturist kunne ha stilt en turistguide eller en ansatt ombord på båten. Den høflige tonen og valget av spørsmål står slik sett i kontrast til de beskrivelsene vi har sett så langt, med sammenstuede migranter, klanderverdige forhold og barneskrik. Men om norske migranter faktisk hadde tilgang til å stille dette spørsmålet, i en eller annen variant, handlet

⁷⁶ Hazeland, *Tolken*.

det neppe om hvorvidt de skulle kunne nyte forfriskninger på dekk, men mer om de skulle klare overfarten uten de store sjøsykeplagene. Det store gjennomgangstemaet i migrantenes egne skildringer fra reisa over Nordsjøen var nettopp sjøsyke. De aller fleste beretningene nevnte sjøsyke i en eller annen form, enten om de selv hadde blitt utsatt eller observert hvordan andre hadde blitt rammet. Dorthea Mikkelsdatter, som reiste alene, skrev dette:

Torsdags morgen var vi i Stavanger, saa bar det ud i Nordsjøen, men større svineri har jeg ikke set. Det er bestandig verst med sjøsyke med det samme man stikker tilhavs. Derfor blev jeg rolig ligende i min køie til kl var 11 da stod jeg op og var aldeles frisk, men med det samme jeg lukkede op døren laa en liden pige og kastede op og alt i et ropte papa papa. Jeg spurte hvor hendes papa var og det var saavit hun greiet at svare at hendes papa var søsyg og laa i et andet rum og da jeg kom op paa dekket laa store voksne mend og kastet op, og jeg tenkte at det blir ikke saa rart om jeg blir søsyk naar sterke mandfolk ikke kan greie sig bedre. Men heldigvis var jeg frisk hele tiden.

Det er tydelig at reise i rom sjø med tilhørende dårlig vær, og sannsynligvis dårlig luft under dekk, var ukjent for mange av migrantene.

Det er noen opplagte likheter og noen tydelige ulikheter i det som ble skildret av observatørene (herunder Michel og de britiske rapportskribentene) og de norske migrantene. De opplagte likhetene dreier seg om sjøsyke og alt som fulgte med den av utrivelige forhold for migrantene. Det er tydelig også i skildringene til migrantene at sjøsyken var utmattende og opplevdes forferdelig mens det sto på. Flere migranter skrev også at de ikke likte maten som ble servert ombord. At de ikke likte maten kunne sannsynligvis dreie seg om mager i opprør og dertil manglende apetitt, men det kunne også dreie seg om at maten faktisk var svært enkel og til dels kritikkverdigg. Det samme skrev både britiske myndighetspersoner og Michel. Blant ulikhetene finner en at migrantene også skildret menneskemøtene og de sosiale båndene som oppsto over Nordsjøen. Noen hadde positive bemerkninger til nettopp disse sosiale båndene til tross for at sjøsyken herjet dem, som for eksempel August Hansen bekjentskap med de omsorgsfulle damene. Jeg kommer nærmere tilbake til menneskemøtene når vi faktisk kommer til Hull og England.

I tillegg til sjøsyke kunne det oppstå andre hendelser på reisa over Nordsjøen. For migranten Iver Madssveen fra Ringebu ble det ekstra dramatisk.⁷⁷ Det er ikke vanskelig å forstå hvorfor han brukte mesteparten av sin reiseskildring i brev form til å fortelle om hvordan båten Kelso satte seg fast i isen på vei til England etter avreise fra Kristiania 4. mars 1881. Da Kelso kom

⁷⁷ Iver Madssveen, Amerikabrevsamling, 1881, A1840, NU.

ut for Drøbak kunne Madsveen fortelle at fjorden var så dekket med is at skipet ikke klarte å holde full fart. Etter hvert som de kom lengre ut ble isen bare tykkere. Søndagsaften, like ut for Kragerø, stanset skipet helt i isen. Dette var særlig dramatisk fordi det begynte å skorte på proviant. Tirsdag 9. mars ble det derfor sendt ut et følge på atten mann fra båten. Dette følget skulle gå inn til Kragerø etter mer proviant, og skulle dessuten telegrafere til Kristiania etter en isbryter som kunne komme dem til unnsetning. Verken følget eller noen isbryter kom tilbake til båten. Kelso hadde drevet så langt ut med isen at det var umulig for mennene i følget å returnere. Etter flere forsøk på å få tak i mat, slapp Kelso omsider fri fra isen åtte dager etter at den hadde frosset inne. Reisa videre var preget av tykk tåke og feilnavigering, og migrantene i følget til Iver Madsveen kom fram til Hull tolv dager etter avreise. En såpass dramatisk reise var ikke vanlig for nordsjødamperne, da de fleste reiste i eller etter vårløsninga.

Vi har nå gjort oss ferdig med reisa fram til ei avreisebrygge i Norge og dertil hørende avskjeder på brygga. Vi vet mer om hvorfor migrasjonsreisa skal gå gjennom England, og vi har gjort oss kjent med et knippe av migrantene som er på reisefot. Første etappe over Nordsjøen går mot slutten, og forhåpentligvis er opprørte mager i ferd med å roe seg, i det synet av Englands kyst dukker opp i horisonten.

3 Hull

3.1 Innseiling

Dampskipsrevolusjonen midt på 1800-tallet hadde gjort reisetida over Nordsjøen betraktelig kortere, og dermed langt mer forutsigbar. Båtreisa fra Skandinavia til østkysten av England tok i snitt to-tre dager med dampbåt.⁷⁸ Etter hvert som nordsjøfarten gikk i rute, kunne avreise og ankomst konsentreres til visse ukedager. Ofte var avreise fra Kristiania på en fredag og ankomst Hull søndag ettermiddag eller mandag morgen.⁷⁹ «Søndagsaften naaede vi ind i Humberbugten», skrev valdrisen Iver A. Lie, som dermed var en av flere migranter som kunne bekrefte at han kom fram til Humberbukta en søndag ettermiddag i juni 1880. I skumringen samme kveld la dampbåten til i havna i Hull og ankret opp. Med noen unntak har de fleste skribentene av brevene og skildringene jeg tar for meg kommet til Hull på en søndag etter en lengre innseiling inn Humberbukten.

Ett av disse unntakene, Anders Monsen Sundheim, skrev i sitt brev at han hadde ventet å komme til Hull søndagsaften, men at de på grunn av hardt vær over Nordsjøen først kom dit mandag morgen. Brorparten av skribentene jeg tar for meg beskrev hardt vær over Nordsjøen. Dårlige båtforhold hadde innvirkning på tidspunktet for ankomsten i Hull, slik Sundheim beskrev det.

Ekstra dramatisk ble innseilingen til Hull for en 19 år gammel arbeider fra Nes på Hedmark, Syver Hansen.⁸⁰ For det første kunne han beskrive en sterk storm over Nordsjøen, og dernest en kollisjon på elva Humber en junikveld i 1878:

[...] paa Nordsjøen havde vi meget sterk storm og naar vi kom til Hul saa støte vi paa et tremaste selskib vilket sangt til bunn for det var saa mørkt saa vi ikke kunne se langt fra aas. Men det var det skib som vi var paa som faar betale. Skibet og hele manskabet kom over til os untagen konen til skiperen som blev i bølgerne og det var et stort oprør paa skibet og det ble ogsaa et stort hul i det skib vi var paa ogsaa, men det var saa høgt ope saa det ikke gjorde noget [...]

Nittenåringens beskrivelse av dramatikken i bølgene stemte overens med flere britiske avisklipp senere samme år. Avisklippene fortalte at Wilsonlinjens Angelo hadde rent et

⁷⁸ Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914."s. 115

⁷⁹ Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914."s. 115

⁸⁰ Syver Hansen, Amerikabrevsamling, 1878, A2707, NU.

tremastet seilskip i senk ved inngangen til elva Humber om kvelden den 17. juni.⁸¹ I rettssaken som fulgte kunne kapteinen på seilskipet fortelle at kona hans hadde gått ned med seilskipet og druknet. Hendelsen var omtalt i både York Herald, Hull Packet og Edinburgh Evening News.

Flere av migrantene i kildeutvalget mitt fortalte likevel om en stille innseiling til Hull, med tilsynelatende god tid til å ta innover seg ankomsten til et helt nytt land - for langt de fleste det aller første møte med et annet land utenfor Norge. En av disse var Christoffer Rustad fra Fåberg som skrev at sjøen var stille som et tjern, slik at de fikk se Hull fra dens beste side ved innseilingen. Randi Pedersdatter Holteseteren skrev at alle fyr og lamper var tent da de ankom Hull søndagskveld. Hun sto oppe på dekk og skuet inn mot lysene i Hull under innseilingen. Kjoleekspeditør August Hansen fra Kristiania kunne slå fast at selve innseilingen til Hull var meget pen. Det var speilende klart, og solen stekte slik at de som sto oppe på dekk fikk farge i ansiktet. Han skrev videre at de seilte i omtrent tre timer med land på begge sider. Det var lavvann og det så ut som det var bygget diker langs hele veien. Det er sannsynlig at lavvannet ved innseilingen til Hull var årsaken til at det tok såpass lang tid som tre timer å seile inn mot havna. På tross av en speilende klar og solrik innseiling syns Hansen riktignok at det var ekkelt å stå og vente på å komme i land ved ankomsten i Hull. Det var bråkete, trangt, svart og stygt. Hansen betraktninger av byen Hull vil jeg komme tilbake til senere.

Sammen med lyset fra kysten og byen kunne det observeres stadig mer båttrafikk i det migrantene seilte inn Humberelva med en av Wilson Lines båter. Vi har allerede sett hvor dramatisk det ble for Syver Hansen, med skipsforlis og en omkommet kapteinsfrue. En annen migrant som gjorde seg noen tanker om båttrafikken, om enn i en betraktelig fredeligere setting, var totningen Antonius Skinderviken. Han la merke til mange nesten firkantede familiebåter ved bryggen, og han antok at beboerne ombord disse båtene levde av å reise med frakt. Båtene han så var såkalte Humber Keels, en karakteristisk utseende båt med nesten helt flat front og firkantede seil.⁸² Han hadde dessuten helt rett i at beboerne – ofte reisende familier – levde av å reise med frakt på de mange og lange innlandskanalene i England.

⁸¹ York Herald, "The recent fatal collision in the Humber. Serious allegations against the captain of the Angelo," *York Herald* 1878, <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000499/18781127/029/0007>.

⁸² "Yorkshire canal boats and Humber Keels," Canal Junction Ltd., 2021, <http://www.canaljunction.com/craft/yorkshire.htm>.

Drammenseren Harald Vang fant stor glede i å se den engelske kysten tidlig en søndag morgen. Etter en strabasiøs tur over Nordsjøen, der han hadde vært sjøsyk mesteparten av tiden, kunne han fortelle at han var oppe på dekk tidlig søndag morgen. Klokken var knapt 2 på natta da han kom opp og klokken 3 så han de første lysene på den engelske kyst. «Og med det samme var jeg frisk igjen. Det var rent forunderlig saa fort søsygen gik ut af mig. Nu begyndte det at blive mere livlig. Skibe kom og gik og lys kom frem paa stranden. Endelig klokken 8 lagde vi til bryggen. Du kan tro her var slitne, store og smaa», skrev Vang.

Selv om flere av migrantene i kildeutvalget koblet innseilinga mot Hull til positive, lettede følelser, var det ikke det inntrykket skribent Michel i Hedemarkens Amtstidende satt igjen med av innseilinga. Hen skrev det slik;

«Men søndag morgen kommer man da tilslut træt og uflidt til Hull, hvis trange svarte indseiling, brune, tykke sand ikke virker særlig forfriskende paa ens vistnok i forveien graa sindsstæmning.»

De fleste av migrantene i kildesamlinga mi kom fra ei innlandsbygd eller et dalstrøk, der ferdsel på røff sjø ikke hadde vært dagligdags. Selv om noen kanskje kunne ha vært vant til dårlig vær på Mjøsa eller en annen større innsjø, så var dårlig vær over flere dager på havet i all hovedsak ukjent og uvant. Som tidligere nevnt ble sjøsyke nevnt av de fleste skribentene, enten om de selv var rammet eller om de observerte andre som var det. Det er sannsynlig at en tøff og uvant overfart over Nordsjøen kombinert med det første synet av et annet lands kyst og en rolig innseiling mot Hull kan ha vekket følelser som lettelse og glede hos migrantene, slik Harald Vang ga uttrykk for. Synet av de første lysene på den engelske kysten formelig blåste sjøsyken ut av ham, og han følte seg umiddelbart frisk. Det er sannsynlig at følelsen av lettelse var dominerende hos Vang i dette øyeblikket. Lysene i Hull, og skip som kom og gikk i havneområdet, symboliserte at han, og andre, hadde kommet seg velberget gjennom reisa over Nordsjøen – en reise han sannsynligvis opplevde som dramatisk og slitsom. Innseilingen mot et nytt land kan, selv om ingen av migrantene jeg tar for meg gir direkte uttrykk for det, også ha vekket vemod og savn. Kildene jeg tar for meg viser i alle tilfeller at det var en viss spenning knyttet til å få øye på de første lysene på Englands kyst. Disse første lysene markerte slutten på den første havetappen og begynnelsen på den første gjennomreiseetappen for de norske migrantene.

3.2 Havna i Hull

Havna de norske migrantene kom fram til i Hull var et av datidas største britiske havneanlegg, med en rekke ulike brygger. Nicholas Evans har beskrevet landgangen og havnene flere steder.⁸³ Migrantene kom seg fra Hullerbåten til land på ulike måter, alt etter hvilken periode de migrerte og hvorvidt det var høyvann. Noen gikk i land på flytebrygger, andre kom seg i land ved hjelp av «port tenders», altså mindre havnebåter som la seg inntil de større Hullerbåtene og tok med seg passasjerene puljevis det siste stykket fram til land.

Det varierte fra tiår til tiår hvilke havner som ble mest brukt. Ifølge Nicholas Evans kunne norske migranter i praksis havne på hvilken som helst havn, avhengig av tidevannet og praktiske forhold, men han mener likevel at det er mulig å se et mønster i hvilke havner som ble mest brukt. Fram til 1850 hadde migranter hovedsakelig gått i land ved Steam Packet Wharf. I perioden 1850-1890 var det Railway Dock som var hovedhavn for avstigning. I perioden 1890-1906 var Albert Dock den havna flest migranter gikk i land i. Island Wharf var den nest viktigste havna i perioden 1903-1914. Og fra 1906 var det Riverside Quay som ble mest brukt til avstigning.⁸⁴

At de norske migrantene kom i land i ei av datidas største havner, med ulike anløp og måter å komme seg fra båten inn til land, kan ha vært med på å forsterke følelsen av å starte et nytt og annerledes kapittel av migrasjonsreise. Særlig for innlandsfolk som ikke var vant med et yrende havneliv, er det sannsynlig at selve ankomsten inn til havna i Hull kan ha vært preget av både usikkerhet og litt famling i det de tok sine første steg inn på britisk jord. Det at noen av migrantene faktisk valgte å skrive relativt detaljert hjem om hvordan de kom seg i land i Hull, men også hva de observerte i det de seilte inn mot havna, kan vitne om at det opplevdes som såpass annerledes at det var verdt å skrive hjem om.

3.3 Agentene

«Vil der være nogen paa bryggen for at tage imot emigrantene?», valgte Hazeland som en av setningene i språkparløren, og viste dermed forventningen om – og nødvendigheten av – at de norske migrantene ble møtt av et norskspråklig menneske i det de ankom Hull. Hvorvidt

⁸³ Evans, "Migration from Northern Europe to America via the Port of Hull, 1848-1914." Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914." s. 121-122

⁸⁴ E-post fra Nicholas J. Evans, 22. januar 2021.

forholdene og servicen ombord på Hullerbåten la til rette for at et slik spørsmål faktisk ble besvart i samme høflige tone som språkparløren legger opp til er antakeligvis mer usikkert. Avhengig av hvilken linje migrantene reiste med, ble migrantene møtt av en *agent* enten ombord på båten eller rett etter landgang. Noen møtte agenten umiddelbart, mens andre møtte agenten først når de skulle fraktes til jernbanen dagen etter ankomst. Agenten inngikk i et omfattende agentnettverk, som spilte en viktig rolle i masseutvandringa. Nettverket hadde en hovedagent, ofte med utgangspunkt i de store dampskipsrederiene i Atlanterhavsfarten. Hovedagentene hadde videre et nett av underagenter, både i Norge, i England og i Amerika. Sverre Mørkehagen peker på at viktigheten av agentnettverket er blitt vesentlig underkommunisert og lite forsket på, og hevder at nettverket trolig utgjorde den sterkeste påvirkningskraften i hele utvandringshistorien.⁸⁵ Der agentene i Norge var viktige i reklamering, migrasjonsrekruttering og formidling av billetter, fylte de norske agentene i England trolig en litt annen rolle, der de hadde som oppgave å lose sine landsmenn gjennom landet på en så trygg og billig måte som mulig. Agentene i de britiske havnebyene hadde som regel migrert selv, og tatt seg jobb som agenter. I likhet med migrantene som tok seg jobber som tolker, losjidrivere og havnearbeidere, hadde agentene stor nytteverdi både for britisk sjøfartshandel og for de mange landsmenn de hjalp på reisa gjennom landet.⁸⁶ Fram til slutten av 1860-tallet kunne agentene riktignok opptre både aggressivt og spekulativt, og det finnes flere historier om hensynsløse mellommenn som drev rovdrift på mer eller mindre letturte landsmenn på gjennomreise. Etter flere lovendringer på slutten av 1860-tallet ble det ført strengere tilsyn med agentene. Agentvirksomheten fikk langt ryddigere former etter disse lovendringene.⁸⁷

Migrantene skildret noe ulik praksis hos agentene. Christian Alnes fra Feiring, som migrerte allerede i 1864, kunne fortelle at en agent fra Allanlinjen møtte opp allerede ombord på båten, og tok alle sammen med seg i land. Deretter førte han dem til losjihuset og til slutt til jernbanestasjonen dagen etter. For Mikkel A. Lie⁸⁸ dukket agenten først opp morgenen etter ankomst da han tok dem med til et hotell hvor de fikk mat, mens August Hansen fortalte at agenten bare tok dem med direkte til jernbanen. Ole Hannibal Lie noterte i sitt brev at etter en bråkete ankomst til Hull, kom «endelig» agenten. Han uttrykte en viss lettelse over at agenten

⁸⁵ Mørkhagen, *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825-1975*.

⁸⁶ Nicholas J. Evans, "The Role of Foreign-born Agents in the Development of Mass Migrant Travel through Britain, 1851-1924," *Research in Maritime History* 33 (2007), <https://doi.org/DOI:10.2307/j.ctt21pxjgb.7>.

⁸⁷ Haakenstad, *Slektsgranskerens guide til utvandringen 1825-1930*.s. 50

⁸⁸ Mikkel A. Lie, *Amerikabrevsamling*, 1881, A1070, NU.

kunne norsk, slik at de kunne få kommunisert. Harald Vang beskrev agentene som «noen fysakker med uniformsluer», som etter lang tids venting, dukket opp og ropte opp hver av migrantene etter hvilken linje den skulle reise med fra Liverpool. Flere av migrantene skildret hvordan de ble sortert etter linje ved ankomst til Hull, og at agentene – i tillegg til å føre dem fra båten, til losji og til jernbanen – hjalp til så alle fikk billettene sine på jernbanestasjonen. «Noget ud på morgenen blev skibet aflosset og agenter mødte her op og ordnede det saa godt de kunde med vort tõi», skrev Iver A. Lie, som måtte medgi at selv om agentene gjorde så godt de kunne, klarte de ikke å forhindre at alt sengetøyet de hadde brukt på båten ble kastet sammen på brygga. De fikk dermed en stor jobb med å skille fra hverandre igjen sengetøyet sitt.

Et av de mest oppsiktsvekkende momentene i skribent Michels avisinnlegg handlet om nettopp det som skjedde i migrantens møte med agenten. Og det er kanskje her hans observasjoner av gjennomvandringa skiller seg mest fra det migrantene i kildeutvalget gir uttrykk for. Michel skrev det nemlig slik; «Her mødes nu emigranterne af agenten, og fra denne stund er de ikke mennesker længere, men bare en flok af noget levende, som skal fragtes videre ved hjælp af sin hyrde». Senere i teksten bruker Michel også uttrykk som «drives sammen på platformerne» og «jages videre forover» om migrantene. Begge uttrykkene indikerer at migrantene ble behandlet som dyr i møte med agentene. I mitt opprinnelige utvalg av primærkilder finner jeg lite lignende sammenligninger med migrantflokken som en dyreflokk. I årbok for Gudbrandsdalen finnes det imidlertid et amerikabrev fra 1879 som bruker noen av de samme uttrykkene. Der skrev migranten A. Olsen at de i Hull ble jaget inn på noen store værelser der de stod langs veggene og fikk servert litt mat. På losjiet i Liverpool skrev han at portene på et tidspunkt ble låst så ingen skulle komme seg ut før de hadde spist. De fikk bare komme ut i et lite gårdsrom mellom høye bygninger. Etter litt kom det to menn som jaget dem «som en saueflokk» dit de skulle være den natta.⁸⁹

Omtalen av agentene i de brevene og skildringene jeg har sett på bar i hovedsak preg av at agentene ble vurdert som nyttige på en del av etappen som fort kunne være kaotisk og uoversiktlig for migrantene. Slik skiller migrantenes egne skildringer seg ganske vesentlig fra

⁸⁹ *Årbok for Gudbrandsdalen 1967*, ed. Ole Arnfinn Torgersrud (Lillehammer: Dølaringen og Gudbrandsdal historielag, 1967).s. 183

Michels observasjoner. Mange av migrantene nevnte agentene i en eller annen form, som regel i forbindelse med rent praktiske transportetapper fra landgang i Hull til de gikk ombord toget på togstasjonen. Det er mulig å skille ut både lettelse og irritasjon fra det migrantene skriver om agentene. At agenten dukket opp kunne, slik Ole Hannibal Lie ga uttrykk for, være en lettelse i form av at det endelig dukket opp en kjentmann som snakket samme språk. Agentene kunne sikkert også, slik Iver A. Lie skrev noe om, være en kilde til irritasjon når de ikke helt fikk orden på alt sengetøyet som ble kastet i samme haug på brygga. Det er sannsynlig at et godt eller dårlig forhold til agenten handlet vel så mye om den nye og uoversiktlige situasjonen de befant seg i, som agentenes dugelighet.

3.4 Forebyggende smitteverntiltak

De norske migrantene som kom til Hull måtte gjennom en enkel medisinsk legeundersøkelse om bord i skipet ved ankomst.⁹⁰ Legeundersøkelsen nevnes ikke spesifikt av migrantene i kildesamlinga, og det kan derfor tenkes at den gikk raskt for seg uten at det var noe særlig å bemerke. Hvis noen viste tegn til sykdom, ble de sendt til sykehus. Det var særlig smittsomme infeksjonssykdommer man fryktet spredning av. Tidlig i masseutvandringsperioden sto migrantene relativt fritt til å vandre rundt i Hull mens de ventet på toget til Liverpool. Etter hvert som smittsomme sykdommer ble en stadig større utfordring i Europas havnebyer ble det iverksatt tiltak som skulle redusere denne vandringa, og dermed forebygge at smittsomme sykdommer spredte seg fra migrantene til byens innbyggere.⁹¹ Et av tiltakene var at migranter som gikk i land i Victoria Dock ble fraktet direkte derfra med tog i stedet for å loses gjennom byens gater. Et annet tiltak var at det ble lagt til rette for at migrantene i størst mulig grad kunne holde seg på båten fra ankomst Hull til avreise med toget. Dette innebar ofte en overnatting på båten. Av samme forebyggende årsak ble det i 1871 bygget et eget venterom for migranter nær Paragon Railway Station.⁹² På dette venterommet kunne migrantene vaske seg, bruke toalettet og få ly for været. Størrelsen på venterommet ble fordoblet i 1881. Utvidelsen førte til et separat venterom for kvinner og barn og bedre toalett- og hygienefasiliteter.

⁹⁰ Haakenstad, *Slektsgranskerens guide til utvandringen 1825-1930*. s. 39

⁹¹ Evans, "Migration from Northern Europe to America via the Port of Hull, 1848-1914."

⁹² Evans, "Migration from Northern Europe to America via the Port of Hull, 1848-1914."

En rapport skrevet av Thomas Gray til Board of Trade i 1882 kan tyde på at nytt og forbedret venterom ikke eliminerte alle utfordringene for verken Hull eller migrantene.⁹³ Særlig på helger hvor det kom svært mange migranter til Hull skrev han at det oppsto problemer. På tross av at migrantene fikk tilbud om mat og overnatting ombord på båten, ville de på et tidspunkt måtte forlate båten for å reise videre. Noen ganger var migranttrafikken så sterk at Altanterhavsdamperne i Liverpool fylte seg opp fortere enn agentene klarte å kontrollere, og agentene kunne dermed nekte migrantene i Hull å gå ombord toget til Liverpool. «Slik kan det gå til at disse stakkars migrantene, kanskje 600 eller 700 i tallet, har oppholdt seg i Hull, helt uten losjement, mange sittende på bagasjen sin hele natta under åpen himmel. I godvær skjer det ingen skade, men når det regner, som det noen ganger gjør på denne tiden av året, får de problemer», skrev Thomas Gray i rapporten, der han videre etterlyste at agentene måtte ta større ansvar for å skaffe losjement i disse tilfellene.⁹⁴

Migrantene som kom til Hull måtte gjennom en tollkontroll. Ifølge migrantene i kildesamlingen foregikk denne kontrollen som regel på havna rett etter landgang. Språkparløren *Tolken* bidro med flere mulige setninger til tollkontrollen;

Har de nøglen til deres kuffert ved haanden? Toldbetjentene vil strax være ombord.
Aabne eders kister og kufferter.
Har de toldpliktige sager, f.ex. tobak, sigarer, breændevin eller noget andet, som der maa betaales told af?
Det er en mængde klæder de fører med dem; af hvor mange medlemmer bestaar deres familie?

Dette er noen av setningene Johan Hazeland mente ville være viktige for migrantene å ha tilgang til. Videre vitnet setningsutvalget i lommeparløren for eksempel om at det var greit å ha med seg for mye tobakk dersom man kunne bevise at den ble fordelt på eldre sønner. Utvalget setninger forteller videre noe om viktigheten av å ta vare på bagasjebeviset man fikk utdelt i Hull, da man ikke kunne være sikker på å få tilbake bagasjen i Liverpool dersom man hadde mistet beviset.

Harald Vang nevnte i sitt brev at han slapp tollundersøkelse og «plunder med tøyet» på havna fordi han reiste med Allanlinjen. Det kan derfor tyde på at Allanlinjen hadde en egen avtale her, eller gjennomførte tollundersøkelsen et annet sted. Foruten dette var det bare én annen migrant som skrev noe utfyllende om tollkontrollen. Det var August Hansen. Allerede

⁹³ Thomas Gray, *Accommodation for emigrants in Hull* (Norway Heritage Website, 1882), <http://www.norwayheritage.com/articles/templates/voyages.asp?articleid=42&zoneid=6>.

⁹⁴ Oversatt fra engelsk

ombord på båten over Nordsjøen slo han fast at det var fruktbart å stikke til mannskapet et par skilling for å få tilgang til bedre mat og bedre sted å sove. Han var ikke fremmed for å benytte seg av samme taktikk under tollkontrollen. En setning i språkparløren sier at det var lov med 80 pund bagasje, eller omtrent 36 kg. Man måtte betale for overvekt. Det er sannsynlig at dette tallet ville variere alt etter tidspunkt og hvilken linje migranten reiste med, men kanskje spilte det en rolle for Hansens valg under tollundersøkelsen. Tidlig om morgenen på avreisedagen, da Hansen og reisefølget spiste frokost, ville tollbetjenten gå gjennom bagasjen deres. Om Hansen hadde med seg litt for mye i bagasjen er ikke godt å vite, men han skildret det slik;

Først blev Gulliks handbag gjennomviset og saa var det min tur. Jeg havde endnu ikke taget hul paa min cognac og bad saa Gullik at trække op og skjænke toldbetjenten. Jeg bød en sigar og alt var i orden. Det bedste middel til at staa paa god fot med folk naar man er ude og reiser, et klap paa skulderen og en dram da kommer man langt.

Igjen viste August Hansen at han hadde kunnskap og erfaring med hva som var gangbar mynt i ulike sosiale lag. Der han tillot seg å gjøre til dels nedlatende vurderinger av tredjeklassepassasjerene ombord på Hullerbåten, gjorde han det samme i møte med tollbetjentene. Han visste at bestiktelser fungerte.

Mange migranter reiste direkte med toget til Liverpool, endel hadde en natt på båten før de reiste og noen få overnattet på losji. Hvordan var dette med migrantene i kildesamlinga?

Tabell 3.1 – Oversikt over overnattinger i Hull⁹⁵

Overnattet på båt før avreise med tog neste dag:	8
Overnattet i et losjement i Hull:	3
Reiste direkte med tog samme dag:	6
Fikk matservering i Hull før direkte avreise med tog:	3
Oppgis ikke:	7

⁹⁵ Denne tabellen er basert på 20 av migrantene i kildeutvalget. Disse 20 migrantene var de eneste som nevnte noe om hvor lenge de oppholdt seg i Hull før de reiste videre med tog til Liverpool.

Denne oversikten kan skjule avvik jeg ikke får oppgitt i primærkildene. Blant de som ikke oppga om de reiste videre samme dag eller hadde en natt i Hull kan det være flere muligheter. Noen kan ha fått servert mat ved et losjement i Hull før avreise samme dag eller de kan ha overnattet på båten før avreise neste dag. Noen kan også ha overnattet ved et losjement i Hull. Det er likevel mest nærliggende å tro at de har reist direkte videre, da det er sannsynlig at de hadde nevnt det i brevet hvis de hadde tilbrakt en natt i Hull. Hvis man likevel skal trekke noe ut fra denne oversikten, så bekrefter den at det var vanligst å sove en natt på Hullerbåten før avreise med tog dagen etter, eller at man reiste direkte med tog samme dag. Oversikten viser også at noen overnattet eller fikk servering på et losji i Hull, og dermed til en viss grad måtte ha beveget seg rundt i byen før videre reise.

August Hansen var blant de som ble værende i båten over natta før han reiste videre med tog. Hansen hadde fått flere gode bekjenskaper på turen over Nordsjøen, i tillegg til at han reiste med kamerater han kjente fra før. Blant de nye bekjenskapene var noen «omsorgsfulle damer», som gjorde oppholdet ekstra bekvemt for August og vennene mens de ventet på reisa videre over England. De kokte kaffe, smurte smørbrød, kokte egg og kjeks til de unge mennene. Det var August glad for, for maten ombord på båten betegnet han som «grusom og omtrent umulig å spise». All maten ble, ifølge August, anbrakt i et rom rett ved siden av klosettene. Passasjerene ble deretter stilt opp i rekker med hver sin blick-kopp og gikk fra den ene til den andre og mottok mat – «akkurat som en fattig boms». De øvrige migrantenes måte å spise på og deres rå uttalelser om maten var nok til at han lot være å delta på denne bespisningen på tredje klasse. Heldigvis hadde han hatt mulighet til å betale for mat på 2. klasse, og faktisk oppholdt han seg på 2. klasse store deler av reisa over Nordsjøen, selv om han ikke hadde billett der i utgangspunktet. Dette lot seg gjøre ved at han puttet til stewarden et par skilling, «for de gjør alt for penger». Også her antydet August Hansen at han karakteriserte sine medreisende på tredje klasse på en negativ måte. Jeg mener August Hansens skildringer viser en form for othing eller anegjøring ovenfor tredje klassepassasjerene, som han på flere måter ikke ville identifisere seg med.

Som tidligere nevnt satte August Hansen stor pris på de kvinnelige bekjenskapene av flere årsaker. Ikke bare hadde de strøket han over håret og vært til hjelp da han ble sjøsyk på veien over Nordsjøen, de bredte også over guttene og stelte med dem da de skulle legge seg til å sove ombord på båten ved kaia i Hull den kvelden. Som Liljewall og Gerber poengterte innledningsvis er det sannsynlig at migrantenes brev ikke alltid avdekket den hele og fulle

sannhet om ulike hendelsesforløp. Selv om August Hansen ikke virket veldig beskjedent i sine beskrivelser av reisa, kan det jo likevel tenkes at han holdt igjen litt hva angikk guttenes forhold til jentene da han skrev hjem til sin mor og sine søstre.

3.5 Losjier

De som ikke hadde tilbud om mat eller overnatting ombord på båten ble fraktet til et av byens losjier. Det ble aldri etablert egne losjier kun tiltenkt migrantene i Hull. I stedet fikk en rekke losjier, etter avtale med ulike agenter, lisens til å huse migranter i tillegg til vanlig reisende.⁹⁶ Losjiejeren mottok da en liten sum for hver migrant av agentene. Det var derfor i agentenes økonomiske interesse at så mange som mulig kom seg videre på toget uten å måtte overnatte på et av disse losjiene. Flere av losjiene ble drevet av engelsktalende tyskere, som tidligere hadde migrert til Hull. Felles for dem var at de var plassert i nærhet til havna. Områdene rundt Posterngate og Nile Street var blant disse. I 1881 finner man for øvrig også spor etter en norsk losjiejere fra Mandal.⁹⁷ Marie Gabrielsen (skrevet «Cabrilson») ble i den engelske folketellinga registrert som losjidriver i Osborne Street. Osborne Streets nærhet til havna og fordelene ved at Marie var norsktalende kan ha gjort hennes losji til et gunstig stoppested for norske migranter, men foreløpig finnes det for lite kilder om hennes bedrift og klientell til å si noe sikkert om det.

I en rapport skrevet av overlegen Hubert Airy i 1882 står det at losjiene var tilfredsstillende drevet med tanke på de sanitære forholdene. Kjøkkenet og kokekarene regnet han som av god størrelse. Toalettfasilitetene regnet han ikke som like bra, men han mente det kunne forsvares ved at de fleste migrantene ble fraktet til togstasjonen umiddelbart etter de hadde spist og at de derfor hadde bedre toalettfasiliteter der.

Én av losjiejere som beskjeftiget seg med gjennomvandrere, og som nevnes av migrantene K.J. Johansen og Ole Hannibal Lie, var den tidligere tyske migranten Harry Lazarus. I 1882 var han én av fire engelsktalende, tyske eiere betalt for å akkomodere migrantene på deres

⁹⁶ Evans, "Migration from Northern Europe to America via the Port of Hull, 1848-1914."

⁹⁷ "Kingston Upon Hull," in *Lokalhistoriewiki* (Norsk lokalhistorisk institutt, 2020).
https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Kingston_upon_Hull.

reise gjennom landet.⁹⁸ En relativt flott georgiansk trapp var det første som møtte migrantene som var innom Harry Lazarus' Hotel enten for å sove eller for å spise før de fortsatte reisa med tog mot Liverpool. Det får en vite i et kort, men informativt, filmklipp fra BBC, som byr på omvisning i det gamle hotellet i Posterngate 32-33.⁹⁹ På en blå plakett (Open Plaque) på utsiden av hotellet står det «Known as Lazarus' Hotel during the 1870s and 1880s. 32-33 Posterngate was used to feed European transmigrants en route to America and Canada». Dette er den best bevarte bygningen fra masseutvandringstida, og gir dermed et enestående tidsbilde. Avskallet maling, støv, spindeltev og slitne konstruksjoner vitner om at det var lenge siden Harry Lazarus tok imot migranter i denne bygningen. Like fullt får man et verdifullt innblikk i hva slags fasiliteter som møtte migrantene som var innom enten for å sove eller spise. I et rom i andre etasje vises matsalen, eller mer korrekt matrommet, der så mange som 80 migranter kan ha fått servert et måltid samtidig. En får også se mørke soverom med sparsommelig med lys. Det antas at Harry Lazarus bodde sammen med familien i en loftsleilighet med skråtak i samme bygget. Flere kilder beskrev standarden ved disse losjiene som svært enkel, men tilfredsstillende. Nicholas Evans ble intervjuet i BBCs filmklipp, og han kunne fortelle at det var migranter med litt penger som ville ha råd til å overnatte på dette stedet. Migranter som på dette tidspunktet var svært slitne etter reisa ville anse fasilitetene her som luksuriøse i forhold til standarden ombord på båtene de hadde ankommet Hull i.

Blant migrantene i kildesamlingen var det kun skiløperne K.J. Johansen og Ole Hannibal Lie som med sikkerhet overnattet på Lazarus hotell. Christian Pedersen Alnes overnattet også på et losji i Hull, men han oppga ikke hvilket. Mikkel A. Lie og Randi Pedersdatter Holteseteren skrev i sine skildringer at de ble tatt med til et sted for å spise mat, men heller ikke de oppga hvor de spiste. Det er likevel sannsynlig at de enten var på Lazarus hotell eller et av de lignende losjiene.

K.J. Johansen og Ole Hannibal Lie hadde begge søkt på jobb som arbeidere langs den nye jernbanelinja mellom Buenos Aires og Valparaiso i Sør-Amerika. Stillingen ble lyst ut av selskapet Clark & Co, som søkte sterke, spreke menn med gode skiferdigheter. Det ble

⁹⁸ Hubert Airy (Medical Officer in Hull), *Sanitary Conditions of Emigrants arriving in the Port of Hull* (Norway Heritage Website, 1882),

<http://www.norwayheritage.com/articles/templates/voyages.asp?articleid=38&zoneid=6>.

⁹⁹ "Tour of historic 19th Century Hull migrants hotel," 2016, <https://www.bbc.com/news/av/uk-england-humber-37094918>.

spesifisert i arbeidskontrakten at reisa skulle full-finansieres.¹⁰⁰ Dette kan forklare hvorfor Johansen og Lie var blant de relativt få migrantene som fikk mulighet til å overnatte på losji i Hull. Lie ga en heller sparsommelig beskrivelse av oppholdet hos Lazarus, men han skrev at de levde nokså bra. Han skrev at de fikk kaffe, hvetebrød og mulighet til en liten tur ut i byen, før de kjøyet. Johansens beskrivelser var mer fyldige. Han skrev at de ble henvist til rommene, der de bodde to og to i hvert rom. Etter den ubehagelige sjøreisa var de trøtte, og sovnet derfor straks. Men det skulle bli en grufull natt, skrev Johansen;

Vi hadde ikke sovnet længe før Lazarus' husdyr gjorde et fortvilet anfald på vore ubeskyttede lægge – der blev en modig fægten, indtil vi overvældet af trethed faldt isøvn igjen. Om morgenen sopede og vaskede vi vor nakne krop, tog rene klæder paa og puttede dem vi havde ligget i om natten i sengen, da det vilde være yderst utaknemligt at berøve vor vært, hans veldresserede husdyr.¹⁰¹

Johansens underholdende beretning om Lazarus veldresserte husdyr, eller mer presist lus og utøy i sengeklærne, kan derfor fortelle oss at det på tross av tilfredsstillende rapporter og god standard for slitne reisende også bød på noen utfordringer å bo på losji i Hull. Om enn beskrevet i relativt humoristiske ordelag.

Randi Pedersdatter Holteseteren og Mikkel A. Lie var blant migrantene som kun var inne på et slikt losji for å spise. Randi skrev at hun fikk kaku og kaffe, altså brød og kaffe, men at kaffen var dårlig. Mikkel skrev at han fikk middag som besto av ferskt kjøtt og suppe med hvetebrød. I likhet med flere andre migranter fortalte han at han «spiste så godt som han noensinne hadde gjort», etter den slitsomme reisa over Nordsjøen. Hva slags måltid som ble servert på losjiene berodde tydeligvis på når på døgnet migrantene ankom byen.

Til tross for tiltakene og oppfordringene som skulle redusere fri ferdsel av migranter i Hull, sto de mannlige migrantene relativt fritt til å forlate båten eller losjementet og se seg om i Hull. En havnelege i Hull skrev til Board of Trade i 1882 at mange mannlige migranter pleide å gå i land og spasere arm i arm i retning byen for å se seg om.¹⁰² Noen kom i skade for å gå seg bort, men ifølge havnelegen gikk de sjelden på pub. Kvinner og barn ble værende på båten.

¹⁰⁰ Alvstad, "Migrants on Skis: Norwegian-Latin American Return Migration in the 1890s." s. 83

¹⁰¹ Johansen, *Norske Skiløbere i Sydamerika*. s. 24

¹⁰² Hull), *Sanitary Conditions of Emigrants arriving in the Port of Hull*.

3.6 Byen Hull

De norske migrantene i kildeutvalget bekreftet i stor grad at det fristet å se seg om i Hull. Flere har fyldige, og til dels underholdende, beskrivelser fra en ettermiddag eller kveld i Hull. Det er dessuten verdt å merke seg hvordan førsteinntrykket av byen kunne variere veldig fra migrant til migrant. 19-åringen Harald Vang, som vi tidligere har sett ble lettet og glad over å komme fram til Hull, var en av flere som fikk et godt inntrykk av byen. Da han gikk ut i byen ved middagstid, gikk han sammen med fem andre. Han syns Hull var en ganske pen by med brede og beplantede gater. Også Christoffer Rustad fra Fåberg bet seg merke i de brede gatene med imponerende bygninger, og det samme gjorde K. J. Johansen, som skrev at byen så ut til å være romslig bygget med brede gater og gilde butikker. En annen interessant observasjon ble gjort av totningen Antonius Skinderviken. Skinderviken hadde riktignok bodd både på Gjøvik og i Oslo, der han hadde virket som mekaniker, så helt ukjent med byer var han ikke. I Hull la han likevel merke til at «folk gikk så fort – både damer og menn». Dette observerte han da han gikk i byen sammen med flere andre. På rusleturen kjøpte han postkort som senere ble sendt til Norge, og han var på kafé, men mest bemerkelsesverdig var altså dette tempoet til innbyggerne i Hull. Han sammenlignet med Kristiania, der han mente folk dro seg rundt som skilpadder sammenlignet med innbyggerne i Hull. Her gjorde Skinderviken altså en bemerkning eller karakteristikk av innbyggerne i Hull. Karakteristikken hans var på ingen måte av negativ art, men han plasserte like fullt Hull-innbyggerne i «den andre» gruppa sammenlignet med gruppa han selv definerte seg inn i.

Flere av mennene behøvde ikke gå lenger enn til havneområdet før de observerte ting av interesse. Antonius Skinderviken gikk seg en tur langs havna tidlig om morgenen den dagen han skulle reise videre til Liverpool da han så en jernbanevogn fullastet med kull bli heist opp til omtrent ti meters høyde. Kullasset ble deretter tippet over i et skip som lå ved brygga. Dette syns han var spennende nok til at han tok et bilde av det. Ungguten Harald Vang fikk en ekstra spennende opplevelse på havna. Etter at han hadde vært ute i byen på dagtid sammen med andre, ruslet han seg en tur langs havna om ettermiddagen. Han ville se på skipene og de store lagerbygningene som hadde fanget interessen hans allerede da de la til kai. Han tok seg en røyk og koste seg mens han gikk og ruslet, men det skulle ikke vare lenge før noen gutter kom ranglende og sa at han måtte stikke pipa i lommen dersom han ville slippe unna arresten. Han kikket seg omkring, og kunne så se noen plakater på lagerbygningene der det ifølge Vang sto «Smoking striktely forbudt». I brevet dvelte han litt

ved at det sikkert ikke var helt riktig skrevet, for han hadde glemt hva «forbudt» var på engelsk, men han var likefullt glad for at han fått denne advarselen. Han ville nødig komme ut for grøvre ubehageligheter.

For flere av migrantene fremsto Hull som en imponerende by, både med tanke på størrelse, gater, trafikk, butikker og havneområde. Noen uttalte eksplisitt at de syns byen var pen. Ikke alle delte denne oppfatningen. Tidligere nevnte Ole Hannibal Lie, som ikke var særlig fornøyd med forholdene ombord på båten, var heller ikke særlig imponert over Hull. Da de kom fram til Hull opplevde han byen som fryktelig bråkete, faktisk opplevde han såpass til leven at han fikk følelsen av å bli revet i stykker. Særlig kritisk var August Hansen. Hansen var født og oppvokst i Kristiania, jobbet i kjoletøysforretning, og var godt vant til byliv og travle gater. Han konkluderte tidlig med at «Hull med rette bærer sitt navn». Byen var i hans øyne ikke pen. Lave, svarte bygninger og ikke noe nytt og spennende å betrakte. Han syns riktignok det var noe imponerende at de hadde to etasjer på sporvognene sine og at alle gater var brolagte med tre, men blant forretningene så han ingen så store og elegante som hjemme i Kristiania. Hovedinntrykket hans av Hull var at det var en småby. Alle folk han så på gaten karakteriserte han som stygge og simple, og han mente det kunne sammenlignes med en søndag på Grønlands torv hjemme i Kristiania. Der Antonius Skinderviken karakteriserte innbyggerne i Hull som svært raske sammenlignet med innbyggerne i Kristiania, karakteriserte August Hansen dem som stygge og simple. Dette viser at August Hansen utviste en form for othering eller annengjøring der «de andre» karakteriseres på en negativ måte. Antonius Skindervikens othering kan sannsynligvis falle inn i den kategorien der othering foregår på et mer symmetrisk, eller likestilt, plan – slik vi så medieforsker Elisabeth Eide innledningsvis åpnet opp muligheten for.

Det kan være fruktbart å knytte de vidt forskjellige oppfatningene av Hull til de ulike migrantenes bakgrunn. Erkjennelesteorien sier noe om at det man kognitivt oppfatter bygger på hvilke erfaringer vedkommende har fra før. Der Ole Hannibal Lie var bra bemidlet og vant til et godt liv på en relativt stor gard i Søndre Land, var August Hansen født og oppvokst som bygutt med erfaring fra forretningslivet i Kristiania. Det kan tenkes at deres bakgrunn og erfaringer la grunnlaget for en heller lunken oppfatning av byen Hull. På samme måte kan det være fristende å antyde at en landsens bakgrunn i enkle kår kan være med på å forklare begeistringen for de som lot seg imponere.

Christoffer Rustad, fra Fåberg, kunne, i tillegg til å la seg imponere over bygningene og de brede fortauene, fortelle om en annen opplevelse han tydelig fant interessant. Da han var ute og spaserte sammen med flere andre møtte han på flere avdelinger av Frelsesarmeen. I brevet hjem til sin mor og far beskrev han detaljert hvordan medlemmer fra Frelsesarmeen gikk puljevis og sang salmer på gaten. Når de hadde sunget et vers så dannet de en ring midt i gaten, hvorpå en av dem trådte inn i ringen og preket med kraftig stemme en kort stund. Deretter gikk de videre to og to i bredden før de gjentok seremonien. Det kunne være så mange som tjue mennesker i en slik flokk. Da Christoffer Rustad opplevde dette i Hulls gater i 1887, var det 35 år siden William Booth hadde grunnlagt Frelsesarmeen.¹⁰³ Utover 1870- og 1880-tallet drev William Booth og kona omfattende virksomhet på de britiske øyer for å trene opp evangelister og omvende folk til den kristne tro. Tyver, prostituerte, gamblere og alkoholikere var blant de første som lot seg omvende, og flere av disse bidro med sang og forkynnelse i Englands gater.¹⁰⁴ Det er derfor sannsynlig at det var en slik gruppe med Frelsesarme-soldater Christoffer Rustad kunne observere.

Det var kun Christoffer Rustad som beskrev et slikt møte med Frelsesarmeen. En annen observasjon som flere andre også gjorde notis av var den engelske hesterasen, med en størrelse ulikt noe de har sett før. Blant disse var Dorthea Mikkelsdatter, som fikk øye på noen store hestevogner så fort hun kom i land i Hull. Noen av vognene hadde to hester spent for, mens andre hadde fire. Det sto Cunard Line med store bokstaver på vognene, som så ut som bittesmå hus med flatt tak på. Koffertene deres ble plassert på taket, før migrantene trengte seg sammen inne i vogna så mange de fikk plass til. Hun trodde det hadde vært plass til omtrent tjue mennesker i samme vogn. Hun mente det måtte være tungt for hestene som var spent for, men la til at hestene var så store og fete at de antakeligvis hadde mer enn nok krefter. Antonius Skinderviken la også merke til hestene under en spasertur i Hull. Han beskrev dem som veldige kolosser som kunne trekke flere tusen kilo. Det er tydelig at migrantene selv hadde erfaringer med mindre hester både fra landbruk og byliv hjemme i Norge.

Havnelegen skrev i sin rapport at flere av de mannlige migrantene som tok seg en luftetur i Hulls gater gikk seg bort. Dette kan migrantene i kildeutvalget bekrefte. Både Christoffer

¹⁰³ "History of the Salvation Army," <https://www.salvationarmyusa.org/usn/history-of-the-salvation-army/>.

¹⁰⁴ "History of the Salvation Army," <https://www.salvationarmyusa.org/usn/history-of-the-salvation-army/>.

Rustad og K.J. Johansen var blant de som fikk trøbbel med å finne tilbake. Etter å ha spasert i Hulls gater på dagtid og blant annet opplevd Frelsesarmeens virksomhet, tok Christoffer Rustad en ny tur ut på ettermiddagen. Han gikk sammen med en sersjant han hadde møtt på overfarten. De kom snart til byens storgate. Storgata var så lang at de gikk og gikk uten å se noen ende på den. De fant det etter hvert lurest å snu, men da hadde det blitt mørkt, og de visste ikke lenger hvor skipet lå. På det tidspunktet hadde de kommet over tre miles, eller omtrent fem kilometer, fra bryggene. Heldigvis hadde de noen engelskkunnskaper, og nå kom disse til nytte. De fikk tak i en vognmann, som skysset dem tilbake til skipssiden for bare 1 krone.

Noe mer bustete ble det for K.J. Johansen. Han var blant dem som skulle overnatte på losjiet til Lazarus, og etter kaffe, mat og en vask hadde han mulighet til å ta seg en tur i byen for å se seg om. Reisefølget hans skulle videre tidlig neste dag, så han var bevisst på at det ikke kunne bli «noen stor moro» denne kvelden. I tillegg hadde de fleste av dem ingen penger, og de var helt ukjente med byen. Manglende språkkunnskaper gjorde han seg også noen tanker om. «Språket man ikke kan må for en enslig reisende virke trykkende, men det sjenerer ikke os stort».¹⁰⁵ I hans følge snakket de naturlig nok norsk seg imellom, og hvis det var noe spesielt kunne et par andre snakke litt engelsk. Ellers tok agentene seg av det meste som gikk på engelsk. På «rangelen» i Hulls gater skulle det imidlertid vise seg å bli litt besværlig for K.J. Johansen og kameraten han, da de kom bort fra resten av gjengen. De kom til en stor steinbygning på en åpen plass med jernsprinkler rundt. Der ble de enige om å gå inn og spørre etter jernbanestasjonen. Ingen av dem kunne et ord engelsk, men kameraten skrøt av å kunne tysk, og spurte alle han kom over om også de kunne tysk. Da han slumpet til å treffe en og annen som faktisk kunne tysk, så viste det seg at han ikke var så stødig i tysk selv, og de lo godt av dette. De gikk også inn på gardsplassen til en mann, som gikk rundt og spankulerte. «Han troede visst vi aspirerte til galehuset», og kalte på politiet. Dette fikk dem til å sette av sted i rask galopp, og til slutt kom de tilbake til losjementet, der de ga en humoristisk, men «hårreisende» skildring av den fare de hadde vært i.

Både Christoffer Rustad og K.J. Johansens historier vitner om lyst, evne og handlingsrom til å ta seg ut i Hulls gater og se seg omkring. Ingen av dem ga uttrykk for at det var spesielt skummelt eller avskrekkende å begi seg ut på sightseeing uten å være godt kjente i byen.

¹⁰⁵ Johansen, *Norske Skiløbere i Sydamerika*.

Begge klarte til og med å beskrive disse litt ukontrollerte utfluktene på en humoristisk og likefrem måte. Dette viser at både Rustad og Johansen oppfattet et betydelig handlingsrom til tross for at britiske myndigheter hadde iverksatt tiltak som skulle begrense migrantenes frie ferdsel i byen. Som vi har sett så langt var det flere av migrantene som så seg om i Hull, og beskrev det de så, men skildringene til Rustad og Johansen skiller seg ut på den måten at de beskriver utfluktene på eventyrlystne og til dels humoristiske måter. Slik jeg ser det understreker disse fortellervirkemidlene at det var en viss porsjon eventyrlyst involvert i deres opphold i Hull.

Noen av migrantene på gjennomvandring rakk å få et inntrykk av byen Hull. Ganske mange rakk det ikke. En ytterst liten andel migranter ble dessuten værende i Hull.¹⁰⁶ De som ble værende gjorde det hovedsakelig fordi de hadde for lite penger og eiendeler til å reise noe annet sted. Det er også sannsynlig at noen av disse fikk hyre som sjømenn eller fikk jobb tilknyttet migrasjonstrafikken i byen.

3.7 Paragon Station

I løpet av 24 timer, enten med eller uten overnatting, ble de aller fleste norske migrantene loset videre mot neste stopp på migrasjonsreisa, til jernbanestasjonen Paragon Station. Litt avhengig av hvor migrantene gikk i land, ville det normalt ta omtrent 15 minutter å gå strekningen fra båten i havna i Hull til togstasjonen.¹⁰⁷ Fra Harry Lazarus' Hotel i Posterngate, for å nevne det ene losjieksempellet, ville det tatt omtrent like lang tid å gå. Migrantene hadde imidlertid mye bagasje, så det er sannsynlig at de som gikk til fots brukte noe lengre tid. Flere ble dessuten fraktet med hesteskysse eller en såkalt *omnibuss*. Omnibuss var opprinnelig navnet på en hesteforspent vogn, med plass til mange passasjerer.¹⁰⁸

I kildeutvalget skrev de fleste at de ble «ført til jernbanestasjonen» av agenten eller at de «gikk til jernbanestasjonen», anført av agenten. Tatt i betraktning datidas språk kan begge deler for så vidt bety at de på en eller annen måte ble fraktet til jernbanestasjonen og dermed ikke måtte bære egen bagasje. Det kan også tenkes at bagasjen ble fraktet med hesteskysse

¹⁰⁶ *Religion, Culture & History: The Shaping of Hull's Jewish Community*.

¹⁰⁷ Haakenstad, *Slektsgranskerens guide til utvandringen 1825-1930*. s. 39

¹⁰⁸ "Penninene," in *Store Norske Leksikon*, ed. Roger Pihl (Store Norske Leksikon, 2020). <https://snl.no/Penninene>.

mens migrantene måtte gå. Jeg finner ingen utfyllende kilder som forteller noe mer om dette. August Hansen skrev at de gikk til fots i en slags prosesjon, mens tre av de øvrige kildene sier helt spesifikt at de ble kjørt. Harald Vang kunne fortelle at han etter tollundersøkelsen og en del venting endelig ble hentet av noen omnibusser. De fikk et svare brev med å sikre seg plass i dem, skrev han. Også Dorthea Mikkelsdatter skrev i sitt brev at hun ble hentet på brygga av Cunardlinjens hestevogner. Det sto Cunard Line med store bokstaver på vognene, som så ut som små hus med flatt tak på. Hun beskrev at migrantene hadde presset seg inn i vognene, så mange det var plass til, og hun trodde det hadde blitt plass til omtrent tjue stykker i vogna hun satt i. Antonius Skinderviken skrev ganske enkelt at han ble kjørt til jernbanestasjonen, men utdypet ikke hva slags transportmiddel han kjørte med.

Paragon Station ble oppgradert flere ganger som følge av den store migrantrafikken. I 1871 ble det bygget et eget venterom sør-vest for selve jernbanestasjonen, langs Anlaby Road. Dette ble utvidet og fordoblet i 1881 med et eget venterom for kvinner og barn. I tilknytning til venterommet var det toaletter og rom der man kunne vaske seg. Antonius Skinderviken, som reiste i 1911, skrev at han fikk servert frokost i en stor spisesal på jernbanestasjonen. Det samme skrev August Hansen som reiste i 1909. Det kan derfor hende at det utover i migrasjonsperioden ble servert mat på jernbanestasjonen i stedet for at migrantene var innom et losji for bespisning.

Både August Hansen og Harald Vang beskrev stasjonsbygningen da de reiste i henholdsvis 1901 og 1905. Skildringene deres kan tyde på at venterommet som ble bygget i 1871 og senere utvidet i 1881 var i ferd med å bli utdaterte innen disse to guttene reiste på starten av 1900-tallet. August Hansen skrev at stasjonsbygningen ikke var pen, og at den nærmest så ut som en «smålig stor brakke». Harald Wang beskrev bygget i samme ordelag, og mente at den nærmest var som en pakkbod å regne – «temmelig tarvelig». Ikke var det noe å sitte på eller noe som kunne minne om komfort. Midt i rommet fantes det et lite billettus, som man etter endel besvær fikk klemt seg bort til. Også Iver A. Lie, som reiste 20 år tidligere fortalte om «meget trengsel og strid» for å komme seg fram til billettuset for å få billettene.

Migrantene som reiste i migrantsesongen kunne altså fortelle om mange mennesker og mye leven på jernbanestasjonen. August Hansen skrev i sitt brev at det var cirka 4000 mennesker av alle nasjoner samlet på jernbanestasjonen. Hvor han fikk dette tallet fra er ikke helt godt å si. Det en vet er at i et av toppårene for gjennomvandring i Hull kunne det ankomme så

mange som 10.000 migranter fra flere deler av Europa i løpet av en enkelt helg.¹⁰⁹ Tar man dette tallet i betraktning er det ikke urimelig å se for seg at det kunne befinne seg et firesifret antall migranter på jernbanestasjonen samtidig som August Hansen. Hansen var ikke nådig verken i beskrivelsene av stasjonsbygningen eller menneskene på stasjonen.

Stasjonsbygningen mente han så ut som en liten brakke, og menneskene på stasjonen mente han måtte være «de dummeste og elendigste folk i verden som på en eller annen måte hadde blitt narret til å dra til Amerika». August Hansen kastet videre dommen over noen mennesker han så som ikke lignet på ham selv. Vi kommer her inn på et av hovedspørsmålene i oppgava, nemlig hvordan de norske migrantene karakteriserte mennesker de møtte underveis i gjennomvandringa. August Hansen mente at disse menneskene var noe av det verste han hadde sett, og han mente de måtte være fra Nordpolen. Eller i hvert fall langt nordfra. De var usiviliserte, svarte og fillete. Noen av mennene så ut som bjørner og noen av kvinnene så ut som påfugler, men på langt nær så praktfulle. Noen så ut som sigøynere. Kvinnene bar dessuten barna på ryggen, hvilket Hansen fant veldig rart. August Hansen utviste her en tydelig othering, der han karakteriserte medlemmene «i den andre gruppa» på en betydelig negativ måte. At disse menneskenes utseende og handlinger ble sammenlignet med dyr – både bjørn og mindre praktfulle påfugler, kunne kanskje stamme fra en iboende tanke hos Hansen om at hans egen gruppe, eller kanskje til og med hans «hvithet», hadde mer verdi. Det er ikke helt lett å bestemme nasjonaliteten eller etnisiteten til disse medmigrantene basert på August Hansens beskrivelser, men tatt i betraktning at han sammenlignet med bjørner og signøynere, er det nærliggende å tenke at de hadde en mørkere hudfarge enn ham selv. Vi vet at, i tillegg til skandinaver, var det en betydelig andel gjennomvandrere fra Øst-Europa i 1901 da August Hansen gjennomvandet. Flere av disse var jøder. Det er ikke utenkelig at en øst-europeisk klesdrakt kombinert med en noe mørkere hudfarge kan ha vært nok til at Hansen plasserte disse menneskene i en signifikant annen gruppe, med negativt fortegn.

Dorthea Mikkelsdatter måtte på sin side nesten le da hun satt på plattformen og ventet på at toget skulle gå; «Der sad de gruppe paa gruppe paa den forferdelig store platform, enkelte på den ene line og andre paa den anden line, der sad alle sammen paa sine haandkufferter og ventede. Hver line havde forskjellige jernbaner». Dorthea så dermed det humoristiske i situasjonen, og følte ikke behov for noen negativ karakterisering av «de andre» hun observerte på togstasjonen.

¹⁰⁹ Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914." s. 116

3.8 Kapittelkonklusjon Hull

Migrantenes opplevelser og handlingsrom, samt hvorvidt de utøvde noen form for othering, eller annengjøring, under gjennomvandringa er essensen i hovedspørsmålene jeg stilte innledningsvis. Jeg vil forsøke å summere opp migrantenes møte med Hull i lys av hovedspørsmålene.

Kildeutvalget kan i sum fortelle til dels inngående om flere opplevelser knyttet til ankomst til , opphold i- og avreise fra Hull. Ved innseilinga til Hull kan migrantene tolkes som spente på hva som ventet dem, og samtidig glade og lettet over å være ferdig med en strabasiøs overfart, selv om noen kanskje ikke synes verken havneområdet eller byen som møtte dem var særlig tiltalende. Noe av det jeg synes er mest interessant med kildenes beskrivelser av oppholdet i Hull er likevel hvordan de gjenga møtet med byen som noe potensielt lystbetont og givende. Jeg synes jeg kan spore en viss grad av eventyrlyst og nysgjerrighet når noen av migrantene forlot båten for å se seg om i den helt nye byen. Flere var opptatt av størrelsen på gatene, på butikkene og på hestene, og flere valgte å gjengi sine observasjoner av noe nytt og annerledes når de satte pennen til papiret for å skrive brev hjem.

Noen av migrantene i kildeutvalget mitt ga uttrykk for at de synes Hull var en direkte stygg og lite tiltalende by. Noen uttrykte dessuten et snev av irritasjon over agentene og tollkontrollen. Et par bemerket med humoristiske virkemidler at det var udyr i sengetøyet på losjiet de sov på, og flere synes det var trangt, overbefolket og bråkete på Paragon Station. Foruten disse bemerkningene, er det ingen av migrantene i mitt kildeutvalg som ga uttrykk for at det var en spesielt stor belastning å reise gjennom Hull. Her skiller migrantenes brev seg betraktelig fra observasjonene til Michel i Hedemarkens Amtstidende, og til dels også fra rapportene som ble skrevet av britiske myndigheter. Der Michel tydelig skrev at migrantene nærmest ble dehumanisert i det de møtte agenten i Hull, og der britiske myndigheters rapporter flere steder uttrykte sympati med migrantene, er det lite selvmedlidenhet eller nød å spore i brevene til migrantene.

Dette kan skyldes flere ting. For det første består kildeutvalget mitt i hovedsak av enslige menn, som ikke hadde barn eller familie å bekymre seg for på reisa. Det er sannsynlig at en familiemor med små barn hadde uttrykt andre bekymringer og synspunkter på gjennomvandringa i Hull. For det andre kan det tenkes at vanskeligheter av denne typen ikke

var noe man ville formidle til en bekymret mor eller far hjemme i Norge. En siste årsak kan være at migrantene var så innstilt på det de møtte at det ikke var noe de vurderte som spesielt nevneverdig.

Migrantenes skildringer og fortellinger passer i all hovedsak godt inn i det makrohistoriske bildet. Sjøsyke og til dels dårlige forhold på nordsjødamperne stemmer overens med det øvrig litteratur om masseutvandringa forteller. Det samme gjør hendelsesforløpet i Hull med overnatting på båten eller et losji, møte med agenten og videre reise via en travel jernbanestasjon. Tatt i betraktning den makrohistoriske fortellingen om norske migranters gjennomvandring i Hull, er det lett å argumentere for at de i liten grad hadde noe særlig handlingsrom. Løpet var lagt, og migrantene var prisgitt at båten gikk når den skulle, at det fantes overnatting for dem og at noen viste dem veien til jernbanestasjonen. Det som gir nyanser til det makrohistoriske bildet er migrantenes egne betraktninger rundt bylivet og menneskene de møtte. Brevene bekrefter at reisa foregikk innenfor et velregissert pakkeforløp, der ruta var lagt, men samtidig vitner deres egne beretninger om at de utforsket og observerte fritt innenfor de rammene som fantes. Ifølge brevene og beretningene sto de relativt fritt til å utforske byens gater, teste språkkunnskapene og betrakte menneskene som bodde der. De hadde også mulighet til å omgås og stifte bekjentskap med nye mennesker på denne etappen av gjennomvandringa. Migrantene uttrykte i liten grad at de følte seg særlig fortapte eller usikre i møte med alt det uvante.

Det finnes flere eksempler på at de norske migrantene betraktet og kommenterte andre mennesker de møtte under gjennomvandringa i Hull. Her spenner objektene helt fra andre tredjeklassepassasjerer ombord på nordsjødamperen til medmigranter med andre nasjonaliteter, engelske innbyggere i Hull og det andre kjønn. Vi kunne for eksempel lese at Antonius Skinderviken bemerket engelskmennenes tempo og sammenlignet det med «trege skilpadder» i Kristiania, mens August Hansen betraktet Hulls innbyggere som stygge og simple. Den tydeligste bemerkningen til mennesker med et annerledes utseende enn seg selv var det også August Hansen som gjorde da han så noen «usiviliserte, svarte og fillete» mennesker på togstasjonen og sammenlignet deres utseende med bjørner og mindre vakre påfugler. Der de fleste migrantenes betraktninger av andre mennesker kan tolkes som et resultat av at de skildrer noe nytt, annerledes og til og med spennende, kan deler av disse betraktningene også gi tydelige eksempler på othering. Selv om det finnes flere eksempler på at de norske migrantene velger å karakterisere andre mennesker i brevene hjem til familie

venner, så er det også mange som ikke gjør det. Det kan enten indikere at de fleste ikke følte behov for å gi noen skriftlig karakteristik av «de andre» eller at de ganske enkelt hadde nok med å skildre de mer praktiske sidene ved gjennomvandringsetappen.

4 Tograisa

Oppgavens hovedspørsmål om migrantenes opplevelser, handlingsrom og betraktninger av andre mennesker er like interessante å se på når det gjelder togreisa tvers gjennom England. Det er disse momentene som vil få mitt hovedfokus også når toget ruller ut fra Paragon Station i Hull og setter kursen mot Penninene.

Reisa som lå foran migrantene gikk langs den transpenninske jernbanelinja mellom øst- og vestkysten av England. Penninene er en rekke høydeplataer, delt opp av kløfter og dalfører, som deler Nord-England på langs. En vanlig reisestrekning for gjennomvandrerne var via byene Leeds, Huddersfield og Stalybridge, som ligger like utenfor Manchester. Men ruta kunne variere noe etter hvilke jernbaneselskaper som var operative på de gitte tidspunktene. Det hadde vært togforbindelse mellom storelvne Humber og Mersey – over Penninene – siden 1840-tallet, og med denne jernbanestrekningen lå elvene kun timer fra hverandre. Nicholas Evans har funnet kilder som sier at togreisa tok 7 timer i 1854 og snaut 4 timer i 1903.¹¹⁰ Der migrantene i kildeutvalget sier noe om reisetid, oppgis følgende:

Tabell 4.1 – Migrantene om reisetid¹¹¹

Årstall	Migrant	Reisetid
1873	Jakob Olsen Vigerust (A4984)	7 timer
1879	Nils Olsen Haatvedt (A87)	6 timer
1880	Iver A. Lie	7 timer
1881	Mikkel A. Lie (A1070)	7 timer
1883	Anders Ødegaard (A78)	6 timer
1887	Christoffer Rustad	6 timer
1889	Randi Pedersdatter Holteseteren	5 timer
1903	Johan Edvard Aasmundstad (A1844)	6 timer
1905	Harald Wang	5 timer

¹¹⁰ Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914." s. 127

¹¹¹ Reisetida er basert på det migrantene selv skrev i sine brev og skildringer. Der det ikke oppgis arkivnummer i parentes er det fordi det har blitt referert til kilden i en egen presentasjon.

1909	Dorthea Mikkelsdatter	4 timer
1911	Antonius Skinderviken	3,5 timer

Denne oversikta bekrefter at reisetida ble kortere i perioden 1870 til 1914, selv om den sannsynligvis holdt seg relativt lik fram til århundreskiftet. Den viser også at reisetida gikk ytterligere ned etter 1903. Det at det ble utført jevnlige forbedringer langs jernbanelinja som reduserte reisetiden var med på å befeste Hulls posisjon som den mest reiste ankomstbyen for gjennomvandrere.¹¹² Det var jernbaneselskapene North Eastern Railway (tidligere North Midland Railway) og Hull and Barnsley Company som var de største selskapene på denne strekningen. Det var ingen toalettfasiliteter på disse togene før det 20. århundre. I stedet stoppet toget på såkalte «comfort breaks» på noen av de stillere stasjonene langs ruta. I tillegg ble alle vognene låst underveis, så ingen ved en feiltakelse skulle gå av toget før de var framme i Liverpool.¹¹³

Blant migrantene i kildeutvalget fortalte noen ganske inngående om togreisa, mens mange ikke nevnte den i hele tatt. Flere nøyde seg med å kun si når de reiste fra Hull og når de ankom Liverpool. Det kan tyde på at denne etappen av gjennomvandringa ikke ble lagt nevneverdig vekt på, men ble betraktet som en av flere nødvendige og intetsigende småtapper. Blant de som faktisk nevnte togreisa, ble den imidlertid beskrevet ganske inngående. Det er derfor verdt å se nærmere på hva noen av kildene fortalte om togreisa, da det kan tyde på at den utgjorde en viktig del av totalopplevelsen for migrantene.

4.1 Reisefølget

Et gjennomgangstema for flere av migrantene fra de startet reisa i Norge til de kom fram til Amerika var reisefølget. Jeg har allerede nevnt August Hansen som var svært opptatt av hvor glad han var i kameratene sine og de omsorgsfulle damene innlemmet i reisefølget tidlig på reisa. Det var ingen selvfølge at han skulle få reise sammen med de samme menneskene også på togreisa til Liverpool, da migrantene ble sortert til de ulike amerikalinjene senest på jernbanestasjonen i Hull. Gleden var derfor stor hos Hansen da det viste seg at han fikk sitte i samme kupé som reisefølget sitt på togreisa. Dermed skrev han at han hadde det hyggelig

¹¹² Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914." s. 126-132

¹¹³ Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914." s. 130

under hele reisa og at alle var muntre og kvikke i løpet av de timene det tok å komme seg til Liverpool.

En annen migrant som hadde det svært hyggelig under togreisa var Dorthea Mikkelsdatter. Så vidt en kan tyde av kildene om henne, reiste hun i utgangspunktet alene, hvilket lenge var uvanlig for enslige kvinner. Innen hun reiste i 1909 hadde det imidlertid blitt mer vanlig at også unge kvinner reiste alene. På toget havnet hun på samme kupé som to piker fra Stavanger og deres onkel, som viste seg å være norskamerikaner. Den norskamerikanske onkelen hadde også med seg sin engelske hustru. De nye bekjentskapene skulle vise seg å bli fruktbare for Dorthea, som ble påspandert både kavring, sardiner, spekekjøtt og appelsiner av det engelsknorske paret. Hun fikk til og med smake på baier (øl), og på toppen av det hele lærte hun litt engelsk av dem underveis på togreisa. Dorthea karakteriserte dette møtet med Stavanger-pikene og det norskamerikanske ekteparet som et svært hyggelig innslag i togreisa.

Christian Alnes var også opptatt av reisefølget sitt på toget. Helt fra avreise fra Norge hadde han nemlig lagt merke til en ung bankmann som «struttet» opp og ned på dekk. På båten over Nordsjøen hadde han ment at denne unge mannen var litt for fin til at han kunne ta kontakt, og han var ganske sikker på at han tilhørte førsteklassepassasjerene. Den «aristokratiske» mannen hadde imidlertid vist seg å være en jovial og hyggelig fyr. «Aristokraten» dukket opp igjen på jernbanestasjonen og ble dermed Christians selskap i kupéen gjennom det engelske landskapet. Et samtaletema for dem ble det faktum at reisa falt på en 17. mai. Christian tenkte nok en del på festivitassen knyttet til frigjøringsdagen hjemme i Norge, og fikk det for seg at hver gang han så et heist flagg fra togvinduet kunne han alltid late som at det var for den norske frigjøringsdagen. Han hadde delt denne tanken med «aristokraten», som smilende svarte at engelskmenn nok ikke brydde seg riktig så mye som frigjøringsdagen som Christian. Den unge bondesønnen Christian Alnes plasserte først «aristokraten» i en annen gruppe, eller en annen klasse, enn han definerte seg selv som en del av. Med medieforsker Elisabeth Eides tanker om othering som grunnlag kan man si at han først plasserte bankmannen i en klasse over seg selv, før han deretter fikk et mer likestilt forhold til ham etter at de kom i snakk. Christian Alnes gjør seg flere tanker om dette når de senere på reisa skal forlate Liverpool.

Skribenten Michel skrev at hvert lands folk forsøkte å holde sammen så mye som mulig, men at både nordmenn, svensker, engelskmenn, hollendere og russere var representert på togene.

Både August, Dorthea og Christian betraktet togreisa som sosialt hyggelig, og en anledning til å bli bedre kjent med medmigranter. Med unntak av Dorthea, som ble bedre kjent med en norskamerikaner og hans engelske hustru, holdt migrantene i akkurat dette utvalget seg til norske medmigranter, slik Michel også skrev i sin avistekst.

4.2 Tog og teknikk

Noen migranter fortalte at de regelrett hygget seg på togreisa gjennom England. Flere var i tillegg imponert over togvogna og farten. Iver A. Lie syns det bar av gårde med uhyre fart. Snart gjennom lange tunneller, snart gjennom byer og snart gjennom oppdyrkede marker. Broren Mikkel A. Lie som reiste året etter gjorde den samme observasjonen; «Snart over jorden, snart under jorden i den allerhurtigste fart.» K.J. Johansen lot seg også imponere av kupéen han fikk tildelt. Han la merke til de luksuriøst utstyrte vognene med stoppede seter og behagelig oppvarming. Han opplevde dessuten ingen støt eller risting, ikke en gang ved start eller stopp, og påpekte at toget ble kjørt på en beundringsverdig måte. Under den temmelig sterke kjøringen gikk toget likevel stille. Reisekameraten Ole Hannibal Lie syns også det var «noe fryktelig til kjøring» - hele 60 engelske mil i timen – som tilsvarer 96 kilometer i timen. Han konkluderte med at det var en deilig tur. Farten ble også kommentert av Harald Vang, som syns de «kjørte nokså fort». Hele veien var det doble togspor, og rett som det var kom det møtende tog på det motsatte sporet. Det tok ikke lang tid før dette toget var forbi. Han bet seg ellers merke i hvordan en brukte en annen skikk i England enn i Norge ved at togene møttes til venstre for hverandre. Stasjonsbygningene fant han dessuten små, men nette og pene. August Hansen syns en av tunellene de reiste gjennom var interessant. Den var en norsk mil lang, og de brukte 18 minutter på å komme gjennom.

Skribenten Michel var tilsynelatende også ganske fornøyd med togreisa mellom Hull og Liverpool. Hen skrev i innlegget sitt at de engelske togene var langt bedre enn de norske, og at det var en fornøyelse å reise der. Det er likevel litt uvisst om Michel var sarkastisk, for videre skrev hen;

Reisen fra Hull til Liverpool pleier at tage 3-4 timer, men her faar emigranterne lov at kjøre i 5 o 6 timer for den halve betaling. Det er sanderlig meget for pengene. Og saa har disse emigranterne saadan behagelig rysten og rykken. Det som om de vilde minde os om en reise med Vestbanetoget fra Kristiania til Skien.

I innlegget skrev Michel også at hen i én enkeltkupe hadde observert sju voksne, tre barn, to store kurver som opptok halve gulvet, tre håndkufferter, en rypesekk, noen frakker, en del ulltepper, diverse paraplyer, hatter og småvesker. «Luften i kupeen blev egentlig ikke prima ettersom vi nærmede oss Liverpool», konkluderte Michel om en tilsynelatende trang togopplevelse.

Også her er det noen ganske store avvik mellom det Michel skrev i sitt avisinnlegg og det migrantene i kildeutvalget formidlet. Migrantene opplevde selve kjøreturen som rask og uten særlig «støt og risting», mens avisskribenten gjennom en sannsynligvis sarkastisk framstilling hevdet det motsatte. Her er det relevant å vende tilbake til hvem Michel egentlig var, og hva slags motiver hen hadde for å skrive avisteksten. Et såpass avvikende vitnemål om komforten ved togreisa kan bety at Michel hadde fått i oppdrag å skrive teksten på en slik måte at det ikke ville friste nye norske migranter å velge reisa via England. Avisteksten til Michel ble skrevet i 1906, da den Skandinavisk-Amerikanske linje reiste direkte til Amerika. På samme avisside som Michels tekst hadde denne linjen hele to annonser som reklamerte for en hurtiggående og behagelig reise, og det er lett å se for seg at en nordmann med migrasjonsplaner hjemme i Norge ville velge en direkteise til Amerika etter å ha lest Michels tekst.

4.3 Jordbruk og landskap

De norske migrantene fant glede i godt reisefølge, og lot seg imponere av den engelske jernbaneteknologien. Ekstra begeistret ble de imidlertid av å observere de jordiske forholdene mellom Humber og Mersey – både i form av landbruk og landskap. Flere karakteriserte landskapet de reiste gjennom særdeles vakkert. De migrantene som tok seg tid til å skildre landskapet og jordbruket langs strekningen gjorde det relativt omfattende. I denne delen velger jeg derfor å gi litt ekstra rom til hver migrants beskrivelse, før jeg sammenfatter deres opplevelser og observasjoner mot slutten av avsnittet.

Christoffer Rustad var blant dem som betegnet landet fra Hull som særdeles vakkert. Det var flatt, og han påpekte at «hagene var delt i skifter». Christoffer konkluderte med at det rimeligvis var for havningens, eller beitemarkas, skyld. Han la merke til at husene var bygget sammen nede i landsbyene, altså at det var en sentralisert bebyggelse – ganske ulik den han var vant til fra Fåberg. Lengre opp mot Leeds ble landet mindre fruktbart og bart for skog. I

dette området kjørte de også gjennom 8-9 tunneller, og det var tydelig at de her var nær Penninene. Videre fra Leeds var det by etter by i milevis, og det så for ham ut som det var en eneste stor by. Nærmere Liverpool ble landet mer fruktbart igjen. Her flatet også landskapet ut. Christoffer noterte seg to ting spesifikt. Det ene var den omfattende bruken av stein både i bygninger og gjerder. Han betegnet det som en type «sandsten». En av hovedinntektene i området rundt Penninene, i tillegg til sauehold kommer fra de mange kalksteinsbruddene i området, og det kan tenkes det var denne kalksteinstypen Christoffer la merke til.¹¹⁴ Det andre var hvordan gjerdene nærmere Liverpool var av «levende hegn» eller jerntråd. Med andre ord at marka var delt opp enten av hekker eller jerntråd (kanskje piggråd). Han fant det oppsiktsvekkende at han ikke så noen tregjerder, som han sannsynligvis var mest vant til fra Fåberg.

Husmannsdattera Randi Holteseteren fra den vesle husmannsplassen oppi de bratte liene i Gausdal syns selv at hun fikk oppleve mye på togreisa gjennom England. Særlig bemerket hun det flate landskapet og de grønne markene. Hun så dessuten også både sauer og hester som beitet ute, og at mange var allerede ferdige med våronna. Her er det verdt å merke seg at Randi reiste i mars. Hjemme i Norge ville det være utenkelig at dyr beitet ute og at en var ferdig med våronna i slutten av mars. Basert på hennes egne erfaringer fra Norge er det derfor ikke så rart at hun fant dette svært interessant. Hun la ellers merke til at engelskmennene ikke hadde store eiendommer hver, men at jorda til gjengjeld var både godt opparbeidet og vakker. Hun så ikke noe særlig skog, og hvis hun så noe var det helst løvskog. Også Randi noterte seg at gjerdene mellom eiendommene var av tettplantede kjær – altså hekk, og at alle bygningene hun så var laget av stein, både i byene og på landsbygda.

Til og med August Hansen, som så langt ikke er kjent for de mest positive og sympatiske bemerkningene til de engelske omgivelsene, måtte medgi at selv om landet var flatt og lite avvekslende, var i det minste beplantningen penere enn hjemme. Her var det plantet i hekker i stedet for stygge gjerder.

Harald Vang var blant migrantene som fant landskapet svært vakkert. Faktisk trodde ikke Harald at han verken før eller senere hadde sett så vakkert et landskap. Husene var riktignok «ikke rare» (noe særlig) og uthusene så han ingenting til foruten noen små elendige fjøs. Men

¹¹⁴ "Penninene."

jordene var fine. Hjemme var det knapt et grønt strå, men her hadde åkeren alt kommet opp. Harald reiste i april, og det ville ikke være snakk om verken våronn eller spiring i Norge på dette tidspunktet. Harald var født i Drammen, men bodde i hvert fall ved konfirmasjonsalder på garden Jonsrud i Sande i Vestfold. Sannsynligvis hadde han derfor med seg en del erfaringer fra jordbruket.

John Haugen fra Oppdal syns det var interessant at det var ganske kaldt i England i mars, men at det likevel var grønn mark over hele landet. Mens de fór på banen så de mange som harvet, sådde og satte ned poteter.¹¹⁵

Totningen Antonius Skinderviken skulle gjerne ha fotografert under togreisa. Han prøvde seg på et foto vest for Huddersfield, men syns det var for mye tåke. Ved Selby la han merke til fem rustne lokomotiver. Disse var kasserte og ganske enkelt hensatt på et sidespor. Han la likevel merke til at det var grønt og pent over England, at folk snart var ferdige med våronna og at de brukte steinmurer i stedet for gjerder.

K.J. Johansen ville på sin side egentlig ikke innlate seg på en detaljert beskrivelse av de byer og det landskap de passerte, for det mente han man ikke fikk tid til å studere ut av vinduet. Men så gjorde han det til en viss grad likevel. Han prøvde seg til og med på en sammenligning mellom Trondheim-Hamar-banen (Rørosbanen), som han hadde reist på for å komme til Kristiania, og Hull-Liverpool-banen. Det gamle, kjære Norge hadde ennå snø og vinter, mens i England var det grønne, ypperlig oppdyrkede marker og så tett bebyggelse av bondegårder, villaer, landsbyer og store fabrikksteder at man ikke kunne se forskjell på by og land. Han kunne ellers se noen tjern og grupper av løvskog. Han holdt nettopp på å misunne engelskmennene da toget stoppet i Manchester.

4.4 Over «stenkulsøen»

K.J. Johansens misunnelse over det vakre, engelske landskapet gikk brått over da han kom til Manchester. For i likhet med flere andre migranter var han ikke videre begeistret for de mer industrielle delene av jernbanestrekningen han reiste langs. Det kan her være verdt å ta en kikk på hva slags erfaringer de norske migrantene hadde fra industrialiseringa hjemme i

¹¹⁵ John Haugen, Amerikabrevsamling, 1899, A5070, NU.

Norge. Den norske industrialiseringa startet i 1840-åra, men Norge kunne ikke betegnes som et industriland før i 1914. Det var først da alle faktorene som krevdes var på plass. Men også i 1914 hadde Norge færre industriarbeidere og flere bønder og fiskere enn andre vestlige land.¹¹⁶ I den perioden det var vanligst med gjennomvandring i England var derfor ikke Norge et særlig industrialisert land, og definitivt et stykke bak England i industrialiseringsprosessen. Dette kan forklare hvorfor migrantene i kildeutvalget i stor grad lar seg overraske over hvor møkkete og røykfylt det var i de svært industrialiserte byene de reiste gjennom med tog. Byene de observerte ville stå i sterk kontrast særlig til de spredt bebygde bygdene de fleste migrantene i kildeutvalget kom fra.

K.J. Johansen brukte ordet «stenkulsøen», eller steinkullsjøen, for å beskrive strekningen med flere industribyer. Den spesifikke årsaken til at misunnelsen opphørte da han kom til Manchester var synet av de fengselsaktige teglsteinshusene. Hele byen var innhyllet i tåke og kullrøyk. Johansen reflekterte her litt over forholdene for arbeiderne i disse byene. «Hva måtte vel ikke arbeiderne slite i disse fengsler?», skrev han, og utviste dermed en slags solidarisk tanke ovenfor de engelske industriarbeiderne.

August Hansen syns, som vi har sett, at beplantningen var ganske pen langs deler av togstrekningen. Men da de passerte Sheffield var det igjen lite begeistring å spore hos Hansen. Sheffield beskrev han som utelukkende en fabrikkby, og på avstand så den ut som en eneste stor brann. Han kunne ikke se annet enn røyk og piper. Sheffield var rett og slett den styggeste byen han hadde sett, nest etter Hull.

Knut Berg fra Skrautvål kunne ikke forstå hvorfor dette ble kalt den grønne øya, for hvor hen de reiste var det nesten bare fabrikker og fabrikkbyer – sorte som bekk. Og gårdene var så tarvelig bygget med små mursteinshus. Johan Edvard Aasmundstad fra Nord-Fron mente på sin side at det nesten bare var industri å se mellom Hull og Liverpool. De så nesten ikke annet enn små byer med fabrikker og arbeiderboliger, og luften var aldeles stinn av steinkullrøyk.¹¹⁷

¹¹⁶ "Norge blir et industriland," 2015, accessed 5. mai, 2021, <https://www.norghistorie.no/industrialisering-og-demokrati/1504-norge-blir-et-industriland.html>.

¹¹⁷ Knut Berg, Amerikabrevsamling, 1902, NU.

Johan Edvard Pedersen Aasmundstad, Amerikabrevsamling, 1903, A1844, NU.

Harald Vang syns alle byene de reiste gjennom var stygge. Alt sammen var rød murstein og ikke noe annet.

4.5 Jernbanelinjene

De utvalgte migrantene bekreftet at ei vanlig reiserute for de norske migrantene i det gitte tidsrommet gikk over den nordlige delen av Penninene via Leeds, Huddersfield og Stalybridge (Manchester). Det var disse byene som ble hyppigst nevnt av de som i hele tatt skrev noe om togreisa. I 1901 beskrev imidlertid August Hansen byen Sheffield, som viser at noen migranter også reiste over den sørlige delen av Penninene. Den sørlige reiseruta ble et alternativ etter 1894 da Hope Valley Line ble etablert og knyttet sammen Sheffield og Manchester.

4.6 Kapittelkonklusjon togreisa

De norske migrantenes beskrivelser av togreisa gjennom England forteller flere ting om oppgavas hovedspørsmål - både om opplevelsene de hadde, om migrantenes handlingsrom og til en viss grad om forholdet til sine medreisende.

De norske migrantene som i hele tatt nevnte togreisa beskrev en relativt fin togtur gjennom landet. De merket seg at togene gikk raskt, og de syntes at noe av det de observerte langs togruta var verdt å skrive hjem om. Særlig festet de seg ved hvor mye tidligere de engelske bøndene kunne gjøre våronna og hvor møkkete og røykfylte industribyene langs jernbanelinja var. Det er til og med mulig å spore et snev av solidaritet for industriarbeiderne hos K.J. Johansen, som sammenlignet industriarbeidernes arbeidsplasser med fengsler. Han plasserte dermed de engelske indistriarbeiderne i en annen gruppe enn ham selv, med med en solidarisk grunntanke.

Flere av migrantene nevnte også at togreisa utgjorde ei hyggelig stund med noen av de medreisende. Noen fikk nye bekjenskaper på toget, mens andre videreutviklet de bekjenskapene de allerede hadde fått. I kildeutvalget finner jeg ingen karakteristikk av andre kulturer eller nasjonaliteter. Dette kan henge sammen med det avisskribent Michel skrev om at de ulike nasjonalitetene i stor grad holdt sammen under togreisa.

Igjen står migrantenes egne beskrivelser i kontrast særlig til det Michel skrev i sitt avisinnlegg, der hen med sarkastiske virkemidler beskrev en trang, humpete og unødvendig langvarig togreise med dårlig luft i kupéene. Dette forholdet mellom hva som ble observert av en ikke-migrant og hva migranten selv formidlet kan igjen handle om hva migranten valgte å formidle i brevet hjem til familie og venner. Det kan tenkes at migranten ikke ville forårsake unødvendig bekymring, og det kan også her tenkes at ei mor med små barn ville beskrive trange kupeer i 5-6 timer litt annerledes. Jeg synes imidlertid at det de utvalgte migrantene skrev i brevene og beretningene sine er formidlet med troverdighet. Flere reflekterte såpass grundig over hva de så basert på egne erfaringer, og flere tok seg råd til å lære noe nytt underveis. Dette forsterker min mistanke om at avisteksta til Michel kunne ha en agenda og et skjult budskap som skulle få nordmenn i migrasjonstanker til å velge direkteise til Amerika.

5 Liverpool

De norske migrantene kunne fortelle om mange opplevelser i Liverpool, som både hadde betydning for den enkeltes handlingsrom og for deres betraktninger av andre mennesker. Før de norske migrantene ruller inn på Lime Street Station i Liverpool og vi følger dem ut fra stasjonen enten til fots eller med omnibus eller hesteskysst til losjiet, tar vi en kikk på hvor langt opphold migrantene måtte forvente i Liverpool. Der migrantene oppholdt seg maksimalt 24 timer i Hull, ble oppholdet for de fleste lengre i Liverpool. Årsaken til det var at det var mindre forutsigbart når migrantene kunne få bli med båten videre fra Liverpool. Båter kunne være overfylte eller overbooket, slik at migrantene måtte oppholde seg noen dager i byen.¹¹⁸ En oversikt over de migrantene i kildesamlinga, som sier noe om hvor lenge de oppholdt seg i Liverpool, viser dette:

Tabell 5.1 – Oppholdets lengde i Liverpool¹¹⁹

Avreise samme dag	2
En natt	6
To netter	4
Tre netter	3
Fire netter	2
Fjorten dager	1

Oversikten viser at det ikke nødvendigvis var slik at mange måtte være veldig lenge i Liverpool, men i den grad oversikten er representativ, viser den at det var stor sannsynlighet for at de måtte være noen dager. Flere dager i byen ga flere muligheter for migrantene til å oppleve byen, men også flere muligheter til å støte på problemer. Problemene som oppstod hadde ofte sammenheng med usikkerheten rundt hvilken båt de kunne få bli med videre. De nye agentene som møtte migrantene i Liverpool spilte en viktig rolle her. Flere av migrantene i kildeutvalget fortalte om hvordan reisa videre fra Liverpool foregikk annerledes enn forespeilet, men jeg skal komme tilbake til det når migrantene på ulike vis nærmer seg den travle havna i Liverpool. Jeg vil likevel allerede her nevne den av dem det fikk størst følger for. Christian Alnes fra Feiring fikk utsatt sin avreise hele ti dager på grunn av at båten han

¹¹⁸ Haakenstad, *Slektsgranskerens guide til utvandringen 1825-1930*. s. 43

¹¹⁹ Tabellen baserer seg på de 18 brevene/skildringene i kildeutvalget som sa noe om oppholdets varighet.

skulle reise med var overfylt. Ifølge ham selv ga det ham mye tid til overs. Han påsto han ikke brukte tida veldig godt, men at han likevel ble godt kjent i byen på disse dagene.

5.1 Lime Street Station

De fleste norske migranter rullet sannsynligvis inn på Lime Street Station i Liverpool. Det bekreftes av historiker Robert Lee ved University of Liverpool.¹²⁰ Noen kan imidlertid også, litt avhengig av toglinje, ha avsluttet togreisa på Central Station med beliggenhet om lag 650 meter sørvest for Lime Street Station. Det enorme kuppeltaket bygget i glass og stål på Lime Street Station var antakeligvis et imponerende skue for de norske migrantene da de rullet gjennom den siste tunellen og inn på perrongen. Drammenseren Harald Vang bekreftet dette i skildringa si, da han skrev at toget kom ut fra en tunell og inn under et «uhyre stort glasstak». Dette var ikke et hvilket som helst glasstak. Da det ble konstruert og bygget i 1837, ett år etter at selve stasjonen ble bygget, var det det største jern- og glasstaket i sitt slag. Taket hadde en prislapp på hele 15.000 pund.¹²¹ Storbritanniakorrespondent Espen Aas skrev om dette glasstaket i en artikkel om Lime Street Station i 2015, der han mente at det høye kuppeltaket ga lys, luft og rom til å tenke.¹²² Et annet interessant moment ved artikkelen til Espen Aas er at han skriver levende om kjærlighet og desperasjon på Lime Street Station, og understreker også stasjonens betydning for de hundretusenvis av irer som emigrerte til Liverpool etter hungersnøden på midten av 1800-tallet. At mer enn 3 millioner europeere migrerte over Atlanterhavet, de aller fleste med Liverpool som transitthavn, og Lime Street Station som stasjon for gjennomreise, nevner han ikke i artikkelen. Jeg mener det understreker et poeng om at den omfattende gjennomvandringa i England ikke ligger i allmennkunnskapens bevissthet.

Om det nå var slik at glasskuppetaket ga lys, luft og rom til å tenke, tyder det meste på at migrantene Harald Vang og August Hansen fikk et annet førsteinntrykk. De var nemlig mest opptatt av det forferdelige livet som møtte ham på jernbanestasjonen. Harald Vang hørte hele tiden ekko av lokomotivene og vognene som kjørte ut og inn av perrongene, og han skrev at man kunne bli tummelumsk i hodet av mindre. I tillegg måtte han forholde seg til en

¹²⁰ E-post fra Robert Lee, april 2021

¹²¹ "Lime Street Station," http://www.bbc.co.uk/liverpool/localhistory/journey/lime_street/station/history.shtml.

¹²² "På togsporet av den tapte tid," NRK, 2015, <https://www.nrk.no/urix/kjaerlighet-og-desperasjon-pa-plattform-sju-1.12641469>.

mengde vogner med dampskipslinjenes navn på, der det var om å gjøre å finne riktig vogn i mengden. August Hansen hadde flere ting å påpeke her på stasjonen. Han beskrev et forferdelig leven og tummel. Buss-servicen sto i lange baner og ventet på emigrantene. Det var et skrål og skrik verre enn han kunne klare å beskrive, og han observerte tilsynelatende «bønder og dumme kvinnfolk så forstyrret at de løp omkring som kreaturer som ble sluppet ut om våren». Nok en gang er det August Hansen som serverer de tydeligste tilfellene av othing, med negativt fortegn. Denne gangen er det forstyrrede bønder og dumme kvinnfolk som plasseres i grupper han definitivt ikke anser seg selv for å være en del av.

Flere av migrantene i kildesamlinga nevnte ved ankomst til Liverpool at de ikke hadde spist noe siden frokosten i Hull. K. J. Johansen kunne fortelle at han spiste med slik appetitt at verten, kona til verten og tjenestejenta ved losjiet i Lord Nelsons Street måtte hente nye forsyninger flere ganger da de først ble servert mat. Sannsynligvis var de norske migrantene sultne da de rullet inn på Lime Street Station og det kunne være en krevende situasjon for dem å takle en bråkete jernbanestasjon, nye agenter, bagasje og henvisninger til ulike skyssordninger på til dels lavt blodsukker. Hansen og Vangs irritable beskrivelser av leven, bråk og «dumme kvinnfolk» sier kanskje noe om hvordan mange opplevde ankomsten til storbyen Liverpool. Det var mye nytt å forholde seg til, og migrantene var slitne etter mange timers togreise uten noe særlig mat. Foruten August Hansen klarte imidlertid alle i kildeutvalget å skrive hjem om opplevelsene på Lime Street Station uten å karakterisere de andre menneskene på stasjonen på negativ måte.

Michel vektla også ved ankomsten til Liverpool et dehumaniserende bilde av de norske migrantene. Det står nok en gang i kontrast til det bildet både August Hansen og Harald Vang ga. De syns riktignok det var travelt og slitsomt på stasjonen, men ingen av dem beskrev noe som antydte at de følte seg særlig stakkarslige. Michel skrev dette i sitt avisinnlegg:

Ved 3-4-tiden ruller da toget ind paa Lime Street Station i Liverpool, hvor de store emigrantvogne (...) staar i række for at modtage de trætte. Kupédørene aabnes, et kort vink med hovedet af agenten, der betyder: «Nu kan dere bare komme et skritt videre», og mængden styrter til vognene, som snart er fuldstappede baade indvendig og udvendig med mennesker og tøj, og saa kjører man gennem Liverpools gader til emigranthotellet.

5.2 Fra jernbanestasjonen

«Unnskyld, er De tolken fra - linjen?», står det i Tolken. «Dersom De vil vente et par minutter, så skal jeg følge Dem til Huset», kan det ifølge håndboka tenkes at en tolk eller en agent ville svart den norske migranten. Språkparlørens valg av ordlyd og uttrykk står også her i kontrast til Michels beskrivelser av ankomsten i Liverpool. Der Michels beskrivelser lener seg mot ytterpunktet som sier de norske migrantene hadde få valg andre enn å lystre agentenes minste vink og nikk, legger språkparløren opp til at det var rom for høflig konversasjon mellom migranten og agenten på jernbanestasjonen. Migrantenes egne beskrivelser, eksemplifisert ved August Hansen og Harald Vang, legger seg et sted i mellom disse ytterpunktene.

Uavhengig av hvordan ankomsten til Liverpool ble opplevd av migrantene selv, var det nå på tide å følge etter den nye agenten eller sette seg ombord på en av hesteskysse som sto i rekker ved jernbanestasjonen og ventet. Sekundærkilder sier lite om hvorvidt det gikk noe definert tidsskille på når migranter gikk til fots fra jernbanestasjonen og når de ble kjørt. I mitt kildeutvalg finner jeg imidlertid et ganske tydelig tidsskille. Der migrantene som reiste før 1900 fortalte at agenten «tok dem med», at de ble «ført til», «ble ledet» eller «veiledet» til deres losji, skrev migrantene som reiste etter 1900 at de ble fraktet med busservice (hestetrukne omnibusser), med vogner, ble hentet av vogner med store hester og ble sortert og kjørt til hotellet. Det fremgår av kildene at både agenten, transporten og losjiet heretter i stor grad var bestemt ut fra hvilken linje de skulle reise videre med fra Liverpool. K. J. Johansen og Ole Hannibal Lie, som skulle reise sammen til Buenos Aires kunne fortelle om litt trøbbel da de skulle møte agenten på jernbanestasjonen. Johansen skrev at agenten først ikke møtte opp, slik at de ble gående å spankulere, men at han dukket opp til slutt. Ole Hannibal Lie skrev interessant nok at de kom i knipe i Liverpool da agenten ikke kunne et ord norsk. Han fant det ganske komisk at de ble stående der med hver sin glosebok, ivrig gestikulerende. Det norske migrantfølget ristet på hodet og begynte til slutt å skoggerle, men dette tok agenten unådig opp. Han begynte å kjefta på engelsk, mens nordmennene skjelte ham ut på norsk. Omsider ble de hjulpet av en svenske, slik at de kom seg til hotellet. Ingen av de øvrige migrantene i samlinga fortalte om lignende problemer med agenten ved det første møtet på togstasjonen.

At agentene dukket opp på togstasjonen i Liverpool handlet ikke bare om at migrantene skulle finne fram til losjiet sitt. Det handlet vel så mye om at de skulle unngå såkalte «runners», eller «rønnere», som ofte plaget migranter på midten av 1800-tallet. Disse rønnerne kunne blant annet finne på å kidnappe bagasjen til migrantene og kreve løsepenger for å gi bagasjen tilbake.¹²³ Med overgangen til dampskip og et stadig mer utviklet agentvesen, ble det tryggere for migrantene å ferdes med bagasjen sin i Liverpool.

5.3 Losji og matservering

Som nevnt måtte de fleste migrantene overnatte minst en natt i Liverpool før de reiste videre. Neste stopp var dermed ett av byens mange losjier for migranter. Ifølge lommeparløren *Tolken* ville migrantene ha nytte av å kunne følgende frase; «Vi får vel kost og losji fritt som i Hull?». To ganger, med litt ulike vinklinger, listes denne frasen opp i håndboka. Det tyder på at det var greit å forsikre seg om at agenten hadde kontroll på hva slags losji migrantene skulle til, og at losjiet var gratis. På samme måte som i Hull var losjiene konsentrert i visse områder i nærhet til havna. I ulike kilder nevnes flere forskjellige gater der det fantes losjier; Kent Square, Kent Street, Denison Street, Greetham Street, Paradise Street, Duke Street, St. George's Square, Hannover Street og Lord Nelson Street er gater jeg finner nevnt.¹²⁴ Felles for disse stedene er at de ligger i noenlunde samme område litt sør for Lime Street Station og like øst for havneområdet. Området der en finner de fleste av disse gatenavnene kalles Ropewalks, og er i dag et av de mest trendy områdene i Liverpool. Ropewalks var opprinnelig et område med konsentrert handels- og sjøfartsvirksomhet, og fikk navnet sitt etter de mange taumakerne i området. Gatene i dette området er lange og rette, noe som gjorde det mulig for taumakerne å legge ut lange tau her.¹²⁵ Liverpools Chinatown, som er Europas eldste Chinatown, ligger i det samme området. Det var sterke bånd mellom Shanghai og Liverpool fra midten av 1800-tallet, og etableringen av Chinatown i Liverpool startet på siste halvdel av 1800-tallet.¹²⁶ Fra 1881 til 1901 økte antallet kinesiske innbyggere i Liverpool fra 15 til 387, og det hadde slik sett ikke vært helt utenkelig at de norske migrantene kunne ha observert deler av kinesisk kultur på sine vandringer gjennom området de oppholdt seg i. Det er

¹²³ "Emigration to USA and Canada," Liverpool Museums, <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/archivesheet13>.

¹²⁴ Både Sverre Mørkhagen, Liv Marit Haakenstad, Nicholas Evans, Robert Lee og migranten K.J. Johansen nevner disse gatene.

¹²⁵ "The History of the Ropewalks," <http://www.ropewalkshistory.co.uk>.

¹²⁶ "History of Chinatown," <https://www.liverpoolchinatown.co.uk/history.php>.

imidlertid ingen av de norske migrantene i kildeutvalget som skrev noe om slike observasjoner. Historiker Robert Lee forklarer det med at den kinesiske befolkningen først etablerte seg i dette området da den nordiske gjennomvandringa avtok fra midten av 1910-tallet, og at de kinesiske tilflytterne dermed tok over det som tidligere hadde vært skandinaviske fasiliteter. Hovedgata i dagens Chinatown er Nelson Street, som huset flere skandinaviske losjier i gjennomvandringsperioden.¹²⁷

I avisinnlegget i 1906 skrev Michel at når migrantene kom til losjiet sitt satt det fruktselgere i trange smug utenfor baksiden av hotellet og «lokke de tørstige». Hen mente at mang en penny forsvant i eplekonene- eller skopussernes lommer her. Fra gaten kom migrantene deretter inn i en steinlagt bakgård med utsikt til høye murvegger, skrev Michel, og denne bakgården skulle heretter bli migrantenes samlingsværelse. Her ble kufferter stablet opp og her måtte konene sitte i timevis med sine barn, mens mennene sto rett opp og ned og ventet på at tiden skulle gå «til neste vink». «En summen af alle sprog, kanskje nu og da et forsøg paa et trækspil eller en harmonika, et svagt ønske om lit oplevelse – så spytter de, putter hænderne i lommen og lader tiden gaa sin gang».

Noe av det Michel beskrev aller mest detaljert i sitt avisinnlegg var hvordan den medisinske sjekken foregikk etter at migrantene hadde kommet fram til losjiet. For det første fikk ingen lov til å forlate losjiet før den var gjennomført, skrev hen. For det andre ble flokken dyttet sammen og stilt på geledd, uten ord, bare med et vink, et puff og en bydende mine. Også her skulle det bli en øvelse i venting for migrantene. Når det omsider behaget doktoren å vise seg, ble de ført fram en etter en. Undersøkelsen besto i at øyelokkene ble vrent for å se etter øyebetennelse. Deretter skrev Michel: «Meget muligt at den doktor jeg saa, er en baade flink og behagelig mand, men en ting tog han ikke med sig hid, det var hensynsfuldhed». Med raske tak, rykk og dytt kom hodet i riktig posisjon slik at han kom til med hjelpeinstrumentet sitt. Ofte ble det etterlatt store, hvite merker på øyelokkene etter dette instrumentet, skrev Michel. Og skulle så et øye være sykt var sjansen stor for at sykdommen smittet videre, for ikke kunne hen se at det ble vasket mellom undersøkelsene. Når alle hadde blitt undersøkt fikk migrantene anvist værelser. Hotellverten ropte ut; «Ungfarerne denne vei, fruentimmer med barn denne vei», og så forsvant folk og tøy inn i de store rommene med tolv og fjorten senger i hvert rom. Heldigvis fikk man en bra seng hver, skrev Michel.

¹²⁷ E-post fra Robert Lee, april 2021.

I de tidlige migrasjonsperiodene var mange av disse losjiene i elendig forfatning. Ingrid Semmingsen formidlet noen av klagene fra migrantene i *Veien mot vest*.¹²⁸ En migrant fortalte at selv om Braunschweig Hotel i Hannover Street så ut som et hotell utvendig, så var et fjøs eller en stallbygning hjemme mer innbydende enn det hotellet de ble tilbudt. Svineriet og stanken i gårdsrommet var tilsynelatende uutholdelig. En annen migrant fortalte i 1877 at det ikke fantes nok senger på losjiet de ble tilbudt. De som ikke orket å sitte og sove måtte derfor legge seg til på et bord eller på gulvet. «Så lå man da der igjen som en flokk svin», skrev migranten. Ingrid Semmingsen formidlet noen av klagene på losjiene i Liverpool, så som at rommene var skitne, at det var utøy og lus der og at det var generelt dårlig stell. Så sent som i 1907 kom det klager på Allanlinjens emigranthotell, som førte til at den norske visekonsulen Thomas Martin Conradi¹²⁹ og en sanitetsinspektør kontrollerte de ulike emigranthotellene i byen.¹³⁰ De konkluderte med at de hygieniske forholdene stort sett var tilfredsstillende med unntak av akkurat Allanlinjens losji.

Sannsynligvis hadde overgangen fra seil til damp innvirkning også på forholdene ved de ulike losjiene i Liverpool. Der losjiene på 1840- og 50-tallet i stor grad var møkkete og overbefolket, kan mye tyde på at dampskipslinjene, som etter hvert solgte pakkebilletter fra Norge til Amerika, i stadig større grad tok ansvar for at migrantene skulle ha en trygg og tilfredsstillende reise.¹³¹

Mange av migrantene i kildesamlinga gjorde seg tanker om losjiene de havnet på, området losjiene lå i og hva slags mat de fikk servert der. I det store og det hele vitner migrantenes beretninger om at de var relativt fornøyde med losjiene, eller emigranthotellene. Den lange og til dels strabasiøse reisa forut for ankomsten på losjiet i Liverpool kan ha hatt innvirkning på hvor komfortabelt de synes det var på der. Mange fortalte at de endelig kunne hvile og sove når de kom fram til en seng i Liverpool. Iver A. Lie som reiste i 1880, mente at han sov som en prins da han kom fram til losjiet. Broren Mikkel A. Lie, som reiste året etter, toppet dette ved at han «sov så godt som en liten konge der ikke lader verdens sysler og kummer forstyrre seg for meget». Anders Monsen Sundheim fortalte at han fikk en stor, sterk hospitalbygning til

¹²⁸ Semmingsen, *Veien mot vest. Utvandringen fra Norge 1865-1915*. s. 163-164

¹²⁹ Norges Sjøfartstidende, "Consul Conradi i Liverpool," *Norges Sjøfartstidende* 1908, <https://www.nb.no/items/9b488bdeace899557f26f56336170d76?page=0&searchText=%22Vicekonsul%20i%20Liverpool%22>.

¹³⁰ Semmingsen, *Veien mot vest. Utvandringen fra Norge 1865-1915*. s. 163-264

¹³¹ "Emigration to USA and Canada."

kvarter, og at bygningen var både pen og bekvem. Det var riktignok nesten fullt for migranter på hotellet han bodde på, slik at ikke alle fikk bli med på den båten de egentlig skulle reise med. Ole Hannibal Lie syns også han hadde det godt på hotellet. Han bodde der for øvrig gratis, da arbeidsgiveren som hadde rekruttert «de norske skiløberne» som skulle til Argentina, betalte for oppholdet. K. Solberg syns han hadde det fint på linjens hotell.¹³² Det var en seng til hver, og den var renslig og fin med så godt fjøret madrass at han nesten hoppet ut av sengen igjen når han la seg ned på den.

En av de største rederilinjene med avgang fra Liverpool var Cunardlinjen. Denne linjen hadde administrasjon og hovedkontor i Liverpool, og hadde hatt det helt siden 1840. Cunardlinjen var kjent for sine stadig raskere dampskip, og ble etter hvert en av de mest brukte linjene for norske migranter. En Herr Heilbron finnes nevnt som hotelleier knyttet til Cunardlinjen ved to ulike adresser i Liverpool; Kent Square i 1880¹³³ og Great George's Square cirka 1914¹³⁴. Sannsynligvis er det snakk om en far og sønn Heilbron, ifølge boka om Englands første kvinnelige dommer, Rose Heilbron. Max Heilbron var faren til Rose, og hadde tatt over migrantbusinessen etter sin far. Journalist og forfatter Sverre Mørkhagen har kort tatt for seg migranten Herman Wangs (må ikke forveksles med Harald Vang i kildeutvalget) reise gjennom England i boka *Farvel Norge*. Herman Wang reiste til Amerika i 1880, og kunne fortelle at han levde godt hos sin vert «Hr. Hejlbronn i 11 Kent Square».

Fire av migrantene i kildesamlinga, som beskrev migranthotellet de bodde på, losjerte på Cunards emigranthotell. Randi Holteseteren fra Gausdal var en av disse. Hun skrev at hun og ektemannen kom fram til et sted for emigranter og at det var en stor masse mennesker der. Hun la merke til at det bare var gifte mennesker på værelset hun og mannen bodde på, mens ugifte gutter og jenter bodde på rom for seg. En jente hun kjente var gift, men hadde ikke mannen med seg, så hun måtte sove på værelset for ugifte jenter. Tatt i betraktning at det bare var et par uker siden Randi selv hadde giftet seg er det ikke så rart at hun var opptatt av dette skillet da hun skrev brev hjem til foreldrene. Randi skrev videre at de fikk servert mat tre ganger om dagen. De fikk kaffe og kaku (brød) om morgenen, men kakua var av hvete og svært tørr. Kaffen de fikk servert var søt, og Randi mente den ikke kunne være helt riktig. Da

¹³² K. Solberg, *Amerikabrevsamling*, 1908, A4798, NU.

¹³³ Mørkhagen, *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825-1975*. s. 377

¹³⁴ Hilary Heilbron, *Rose Heilbron: The Story of England's First Woman Queen's Counsel and Judge* (Hart Publishing, 2012). s. 2-3

var middagen senere på dagen bedre, skrev hun. Antonius Skinderviken var også fornøyd med middagen på Cunardlinjens hotell. Han fikk servert erter og kjøtt, og synes det var godt. Antonius overnattet ikke på emigranthotellet, men gikk direkte ombord på dampskipet Franconia etter middagen.

En migrant som virkelig ikke likte maten på Cunardlinjens hotell var Dorthea Mikkelsdatter. «Fy for mat», skrev hun i brevet sitt, før hun forklarte at smøret var dårlig, brødet var surt og kaffen var full av kaffeerstatningen sikori. Hun valgte derfor å blande seg saft og spise sin egen mat i stedet. Dorthea gjorde flere observasjoner på hotellet. For å vaske seg gikk hun ned i et eget rom hvor det sto en benk av sement. På benken var det tolv vaskefat med kraner i hvert fat og et hull i bunnen der vannet kunne renne gjennom. Hun beskrev vaskeanordningen såpass omhyggelig at det er nærliggende å tenke at hun her så en håndvask, eller servant med kran, for første gang. Det hang håndklær på veggen som hun kunne bruke, men hun måtte bruke egen såpe og kam. Dorthea ble vist sengerommet sitt kl 9 om kvelden. Det var seks senger i rommet, men hun synes ikke det var spesielt trangt. Hun delte seng med en pike fra Bergen, som var både «ren og hyggelig». På hotellet var det en stor dansesal, men Dorthea valgte å legge seg til å sove i stedet for å gå på dans.

August Hansen bodde også på Cunardlinjens hotell. Her ble han og kompisene skilt fra tre av damene de hadde blitt så glad i på reisa fra Kristiania. Damene skulle nemlig reise med White Star-linjen, og fikk derfor et annet overnattingssted. De sørget likevel for å samles igjen både i Liverpools gater og på hotellene. August betalte 2,5 skilling for å bo på 2. klasse på losjiet, skrev han hjem om, og viste igjen hvordan han la en del vekt på hva slags klassetilhørighet han mente å ha. Han både spiste og sov godt, og det var ifølge ham selv den rene nytelse å få kle av seg og legge seg. Det var en tysker og en franskmann på rommet deres, og disse beskrev han som kamerater, men skrev ikke noe mer om dem. Det var dessuten først vel på plass på hotellet i Liverpool at han for første gang på reisa tillot seg å tenke på de der hjemmet, og kjenne på litt vemod, skrev han.

Harald Vang var, i tillegg til August Hansen, blant dem som synes det var bråkete og slitsomt å komme fram til Lime Street Station. Han synes derfor at det verste var unnagjort da han fikk anvist sitt losji. Her hadde han tre netter foran seg og kunne endelig hvile ut litt. Han betegnet både losjiet og maten som «noenlunde». Harald Vang var blant dem som skulle reise med Allanlinjen, og han ble derfor innlosjert på Allanlinjens hotell. Han losjerte der to år før

nettopp dette hotellet fikk klager som førte til at den norske visekonsulen i Liverpool valgte å kontrollere samtlige emigrantlosjiane i byen. Som nevnt tidligere konkluderte visekonsulen med at det kun var Allanlinjens losji som ikke var tilfredsstillende, men Harald Vang var ikke utelukkende negativ. Det var riktignok ikke rene sengeklær der, kunne han bemerke, men han hadde ikke sett lus i dem; han hadde i hvert fall ikke fått noen på seg. Dette viser at Harald Vang ganske sikkert ikke var spesielt fisefin når det gjaldt soveanordningene, men etter datidas standarder viser det også at det neppe var noen fjøsaktige forhold han møtte på emigranthotellet. Når det gjaldt maten så var den også helt grei, mente Vang, men kaffen var vond. På samme måte som flere andre noterte også Harald seg at alle ugifte menn lå i et værelse for seg, mens pikene og de gifte lå i et eget rom.

Det var for øvrig Harald Vang som hadde den friskeste historien å fortelle fra sitt opphold på Allanlinjens hotell. Mannen som eide stedet var norsk og kona var engelsk. En kveld hadde mannen gått ut i gårdsrommet og satt seg til å prate med noen av migrantene. Klokken ti hadde «madammen» hans ytret ønske om at de skulle gå og legge seg. Men mannen hadde kommet i tale med noen jenter, og ville ikke. Så begynte de å krangle, og det var nær ved at de begynte å sloss. På dette tidspunktet hadde Harald gått og lagt seg, så han lå i halvsøvn og lurte på hva dette var for slags spektakkel. Til slutt hadde det kranglende ekteparet kommet inn i gangen utenfor rommet de lå på. Harald overhørte at madammen jaget de tidligere nevnte jentene ovenpå, og fikk deretter medhold av noen gifte koner. Jentene protesterte og sa de ville sitte ute så lenge de ville, men madammen og de gifte konene mente de burde skamme seg og ikke gi seg i lag med gifte folk. Da jentene og de gifte konene hadde gått fortsatte krangelen mellom mann og kone - «en tungeduel mellem verten og hans make, som jeg aldrig har hørt i nyere tid». Guttene på rommet til Harald lo, mens ekteparet kranglet så huset ristet. Madammen måtte til slutt gi opp og Harald hørte hun snakket iltert med seg selv mens hun gikk oppover trappene. Historien var ikke likevel over med det, for like etter kom verten inn på rommet de sov på, rød i toppen som en hane, og mente at han var herre i sitt eget hus og at «ikke kvindfolkene skulde spille ham paa nesen». Guttene på rommet til Harald sa seg selvfølgelig enige og hadde stor moro av oppstandelsen. Denne episoden er en av få episoder som spesifikt nevner alkoholbruk under gjennomreisa. Harald Vang skrev riktignok ikke noe om at han selv drakk alkohol, men han skildret andre som gjorde det. Jeg vil komme nærmere tilbake til hva migrantene skrev og ikke skrev når det kom til alkoholbruk under reisa.

Jeg avslutter dette avsnittet om losji og mat med Christian Alnes sine betraktninger rundt losjiet han bodde på. Han bodde også på Allanlinjens hotell. Det var en «broket forsamling» som dukket opp fra alle kriker og kroker i huset. De nordmennene som var der druknet i mengden, og han hørte tysk, engelsk, fransk og russisk rundt seg. Det var det reneste Babels tårn, mente han. Utover det skrev han ikke så mye om hvordan losjiet fungerte. Christian var mer opptatt av området losjiet lå i. Han var i hele tatt lite imponert over styggheten og de umiddelbare omgivelsene. Store bygninger av murstein med århundrer av røyk, sot og kullstøv. Hullete gater av gjørme, møkk og søppel i lyset av noen få flakkende gatelykter var lite inviterende. Det foregikk dessuten omfattende prostitusjon i nærheten. Christian synes det var besynderlig at myndighetene kunne tillate at dampskiplinjene plasserte losjihusene i slumdistrikter i byer som Liverpool. Christians tydelig brutte forventninger om strøket han endte opp i kan handle om flere ting. Christian var en av de første norske migrantene som gjennomvandret i England, da han migrerte i 1864. På denne tida reiste mange nordmenn fortsatt direkte med seilskip. Derfor er det sannsynlig at han ikke hadde fått formidlet så mange beretninger som hva som ventet ham i forkant av reisa. En annen forklaring kan være at han synes han hadde betalt nok penger til at strøket han skulle bo i burde ha bedre standard. Christian Alnes kom fra garden Alnes i Feiring på Romeriket. I bygdeboka *Feirings historie*, bind IV, står det et par linjer som kan tyde på at garden han kom fra opprinnelig var en relativt bra gard, i hvert fall fram til omtrent den perioden hvor Christian migrerte. For det første var det to tjenestegutter og ei tjenestejente der i 1865, og for det andre står det følgende: «Folk sa det ikke var noe rart at de ikke greide seg på Alnes, for de var så flotte at de til og med brukte smør på kakuskiva».¹³⁵ Dette ble regnet for en luksus de fleste ikke kunne unne seg. Dersom disse bygdepåstandene holdt stikk, kan det hende at Christian Alnes var godt vant, og derfor forventet en bedre standard enn han fikk.

Migrantene hadde nå fått anvist sine losjier, spist litt og hvilt litt, og flere synes det var på tide å ta byen Liverpool i nærmere øyesyn. Hva tenkte egentlig de norske migrantene om byen Liverpool, og hva forteller deres refleksjoner om migrantenes handlingsrom?

¹³⁵ Tosterud, *Feirings historie*, 4. s. 368

5.4 «Millionby med en storbys prakt og storslagenhet»

Kildeutvalget avdekker litt ulike tilnærminger til det å ta byen i nærmere øyesyn. Den første dagen i Liverpool kviet Christian Alnes seg for å gå for langt unna losjiet, og ble i stedet stående og se på trafikken. Mikkel A. Lie valgte på sin side å stort sett holde seg innendørs i Liverpool, rett og slett fordi «intet tiltrakk seg hans oppmerksomhet annet enn hestene». Om han holdt seg innendørs fordi han antok at byen ville være uspennende, fordi han ikke hadde noen penger å utforske byen for, eller om det var fordi en 17 år gammel gutt fra Hedalen kunne syns det var en avskrekkende utflukt å begi seg ut på, er ikke godt å si. Noen våget seg litt forsiktig ut i byen, mens andre bega seg tilsynelatende ukritisk ut i storbyen. Det kanskje aller mest påfallende er likevel hvordan deres skildringer viser kontrastene i Liverpools bybilde. Den 21 år gamle Knut Berg fra Skrautvål i Nord-Aurdal var sannsynligvis den som best oppsummerte migrantenes oppfatning av byen; «En millionby og med en storbys pragt og storslagenhet. Men den fattigdom jeg her så glømmer jeg aldrig».¹³⁶

Hvis vi tar et lite tilbakeblikk til migrantenes oppfatning av Hull, kunne vi se at der August Hansen syns Hull var en utelukkende stygg by, syns Harald Vang at Hull var ganske pen. I Liverpool snudde oppfatningene deres. August Hansen syntes Liverpool var en meget pen by, mens Harald Vang fant byen lite vakker, med mørke og stygge hus. Dette understreker vel mer enn noe annet at også de norske migrantene hadde sine subjektive synspunkter og ulik smak angående hva som var pent og stygt. Men det kan definitivt også ha hatt sammenheng med hva slags erfaringer de hadde med seg fra Norge. August Hansen var en bygutt, som muligvis la vekt på byens storhet og størrelse, mens det kan tenkes at Harald Vang, som riktignok var født i Drammen, men som hadde bodd flere år på landsbygda, hadde lettere for å fokusere på de skitne og røykfylte sidene ved byen.

August Hansen fortalte at han likte seg godt i byen. Han skulle reise videre fra Liverpool neste dag, men skrev at han kunne hatt lyst til å stoppe på der noen flere dager. Med sin bakgrunn fra forretningslivet i Kristiania følte han seg sannsynligvis kvalifisert til å bedømme «en storbys pragt». Etter at han ankom Liverpool med sitt reisefølge, og de hadde funnet sine respektive hoteller, gikk de ut i byen. Han syns Liverpool var en meget pen by, med flotte og elegante forretninger, store sporgogner og mange vakre bygninger. Han kunne se elektrisk lys i en av hovedgatene. Etter å ha slentret en stund i byen begynte det å regne, noe Hansen tenkte

¹³⁶ Berg, Amerikabrevsamling.

var like greit, for ellers hadde de nok gått ute halve natta. Morgenen etter samlet reisefølget seg igjen. De sto opp så tidlig som klokken 6 morgenen, slik at de skulle rekke å se mer av byen før de skulle gå ombord båten. Alle gikk til en butikk der de kjøpte prospektkort, som de sendte til venner og familie i Norge. Deretter reiste følget tilbake til det ene hotellet og drakk vin, røykte sigaretter og mimret om den hyggelige tiden de hadde hatt sammen. Det meste tyder på at August Hansens reisefølge fra Norge til Liverpool hadde stor innvirkning på opplevelsene hans, og han var svært generøs i sine beskrivelser av vennene sine.

Harald Vang fikk ikke bare et dårlig inntrykk av byens estetikk, han var heller ikke særlig imponert over menneskene der. Folket var av begge slag, bemerket han. Noen var fine, men mange så fæle ut. Han utdypet ikke hvorvidt han siktet til utseende, generell tilstand eller øvrige egenskaper. Det kan for eksempel ha handlet om at han synes de var fattigslig og fillete kledd. I alle tilfeller så karakteriserte han «de andre» i bygatene på en negativ måte, og som medlemmer i gruppe han selv ikke var del av.

Flere av de norske migrantene la merke til den store trafikken i byen. Det kunne dreie seg om trafikk både i form av fremkomstmidler i gatene, men også trafikk i form av mange mennesker i bevegelse fra et sted til et annet. Harald Vang synes trafikken var fæl, og at gatene var fulle overalt og hele tiden. Sporvognene var på to etasjer, og han kunne ikke forstå hvordan de ikke veltet. Han synes hestene så ut som små elefanter. Man kunne virkelig legge på vekt på vognene når to av disse suggene trakk sammen. Harald kunne også se vogner som gikk med damp, men disse ramlet fælt og kjørte for fort. Randi Holteseteren synes gatebildet var svært trafikkert – mye verre enn i Kristiania. Hun kunne se store, fete hester og esler. K.J. Johansen hadde lite penger, så han var ikke så mye ute og gikk i byen, men han noterte seg at det var en forferdelig trafikk. Faktisk så ille at han holdt på å bli kjørt over. Maken til svære hester hadde han ikke sett. Det hadde heller ikke John Haugen, som gjorde store øyne da han så hestene. Han kunne ikke minnes å ha sett så stor en hest på norsk grunn. Svarta, som kan antas var arbeidshesten på hjemstedet, ble visst bare som et lite føll hvis hun ble plassert ved siden av disse hestene.

Sett bort fra at overveldende trafikk preget førsteinntrykket til flere av migrantene, lot flere seg imponere av det pulserende livet i Liverpool. Christian Alnes våget seg etter hvert mer ut i byen, og ble ganske godt kjent på de ti dagene han oppholdt seg der. Han ruslet gjerne langs bryggene og kikket på livet. Bryggene var milevis lange, og all ledig plass var tatt opp av alle

typer skip. Noen lastet på, mens andre lastet av. Han kunne til og med se skipet *Great Eastern*, som han betegnet som datidas aller største skip, liggende ankret opp ute på dypt vann. Han bemerket at skipet så livløst ut, i motsetning til alt annet, som pulserte av liv. *Great Eastern* var etter datidens mål et gigantisk skip med en lengde på 207 meter. Det hadde seilt sin jomfrutur bare fire år før Christian Alnes migrerte i 1864, men hadde aldri klart å opprettholde lønnsom passasjerfart. Skipet ble derfor tatt ut av passasjerfart allerede i 1863, året før Christian reiste gjennom byen.¹³⁷ Fra 1865 til 1874 ble gigantskipet brukt til å legge transatlantiske telegrafkabler. Dette var sannsynligvis årsaken til at Christian oppfattet skipet som «livløst» i 1864. Skipet ble hugget opp i 1888 i Liverpool, men ble regnet som verdens største skip helt fram til 1899. Skipets tilknytning til Liverpool understrekes ved at deler av skipet ble brukt som en flytende fornøylespark, og at en av mastene ble brukt som flaggstang ved Liverpools fotballstadion, Anfield Road, da den ble bygget i 1884.

Anders Monsen Sundheim fant oppholdet i Liverpool «interessant», og så mange prektige ting i byen. K.J. Johansen, kunne på tross av manglende finanser og muligheter til å oppleve byen skikkelig, konstatere at det her var snakk om verdens livligste sjøhandelsstad. I dokkene kunne han til enhver tid se flåter av nesten alle sjøfarende nasjoners skip, og i gatene vrimlet det av sjøfolk. Forretningsfolk og handlende var også sterkt representert. Kramhandlere, avisgutter og skopussere skrek nesten ørene av en, kunne Johansen slå fast. «Og er du så uheldig at du ikke har aldeles skinnende sko er det ikke lenge før en liten skopusser slenger seg overende for å gjøre dem upåklagelige». Randi Holteseteren kunne også fortelle om ivrige selgere i form av torgkoner. Hun skrev at hun trodde folk i byen var klar over at det var mange emigranter der, for hver dag møtte «kurvkoner» frem med varene sine. De solgte epler, appelsiner, nøtter og lignende saker. Johan Haugen bemerket hvordan det var «yrende fuldt av apelsinsælgere» i gatene, og ellers flere andre slags selgere som vekslet penger og hadde varer som emigrantene kunne komme til å trenge. Han beskrev dem som ganske pågående. De kunne følge etter dem langt bortover gatene. Som vi har sett betraktet og beskrev flere av de norske migrantene menneskene i Liverpools gater i brevene og skildringene sine. I de fleste tilfeller er det ikke snakk om noen negativ form for othering, selv om man også finner eksempler på det. For de fleste så handlet disse beskrivelsene om å male et bilde av sine opplevelser for de der hjemme.

¹³⁷ "Great Eastern," in *Store Norske Leksikon*, ed. Per Kristian Sebak (Store Norske Leksikon, 2020). https://snl.no/Great_Eastern.

Ole Hannibal Lie var blant migrantene som ifølge seg selv «hadde endel moro», og som hadde råd til å utforske byens fasiliteter. Han var både på «Cirkus Theatre» og forskjellige andre fornøyelser. Det er sannsynlig at sirkuset han skrev om var Hengler's Grand Cirque, som åpnet i 1876.¹³⁸ Alt var meget billig i Liverpool, syns Ole Hannibal, og han kunne rangle hele dagen for 3-4 kroner. John Haugen gikk etter alt å dømme ikke på sirkus, men var på museum.¹³⁹ Der var det virkelig meget å se, syns han, og la til at Trondheims museum ville bli som barneleker i forhold til dette museet. Museet han refererte til var sannsynligvis William Brown Library and Museum, som åpnet i 1861.¹⁴⁰ Dette var et stort museum, tilknyttet World Museum, med beliggenhet like nord for Ropewalks og Lime Street Station.

Også avisskribenten Michel hadde observert at de norske migrantene ville se seg litt om i byen, eller at de i hvert fall kunne gjøre hva de ville fram til klokken elleve på kvelden. Det var synd at det tidlig ble for mørkt til å nyte de store deilige parker «Sefton Park» eller «Botanical Garden», men hen mente at flere følte trang til litt ekstra forpleining på dette tidspunktet. Noen gikk derfor inn på et terom eller en bakerbutikk. Men om de bestilte seg kaffe ville de bli svært skuffet, for den minnet om suppen de hadde fått til middag minus grynene. De ville komme til å riste på hodet, og bli nødt til å drikke sin varme drikk mens de fantaserte om kaffe. Det er i disse avsnittene det kan oppstå tvil om hvilken agenda avisskribent Michel egentlig hadde. Dersom hens formål med teksten var å skremme potensielle norske migranter fra å velge en reisemåte som innebar gjennomvandring i England til fordel for direkteise, er det litt rart at muligheten til å «nyte de store deilige parker» eller besøk på et terom eller en bakerbutikk i hele tatt ble nevnt. Man kan kanskje tenke seg at det handlet om å tross alt lage en så troverdig tekst som mulig.

Ole Edvardsen Solberg fra Stange hadde et fokusområde som skilte seg litt ut da han skulle fortelle fra sitt opphold i Liverpool.¹⁴¹ Det eneste han skrev hjem om fra Liverpool var at han hadde vært på en «snodig gravplass» der de gikk gjennom en tunnel i et fjell for å komme inn på gravgården. Der var det bratte fjellvegger på alle kanter rundt omkring og mange graver var murt inn i bakken. Han anslo at det kunne være en tredve meter høy vegg noen steder og

¹³⁸ "Hengler's Ciques in Liverpool," <http://www.arthurlloyd.co.uk/Liverpool/HenglersCirquesLiverpool.htm>.

¹³⁹ Haugen, Amerikabrevsamling.

¹⁴⁰ E-post fra Robert Lee, 26. mars 2021.

¹⁴¹ Ole Edvardsen Solberg, Amerikabrevsamling, 1909, A4789, NU.

at hele veggen var grønn av en slags slyngplante som var grønn som om sommeren. Videre reflekterte han over at det neppe var noen «fant», i betydningen fattig reisende eller tater, som var begravet der – og neppe bondemenn. Til det var gravstøttene altfor fine. Bilder fra Liverpools gravplasser tyder på at Ole beskrev St. James' Cemetery. Her leder tre tuneller inn til en eldre gravplass med til dels høye vegger rundt.¹⁴²

Som tidligere nevnt reiste Dorthea Mikkelsdatter tilsynelatende alene, og var blant migrantene som så seg om i Liverpool. Det kunne hun gjøre så lenge hun var tilbake på losjiet kl 21 på kvelden. Hun ble med noen karer ut i byen og «beså seg litt». Hun synes det var riktig moro. Hun ble traktert med brus og appelsiner, og var tilbake presis kl 21 på rommet. I nyere tid er ikke Dortheas skildring av en liten utflukt i Liverpools gater særlig bemerkelsesverdig, og da hun migrerte i 1909 var det dessuten blitt langt vanligere at enslige kvinner reiste alene. Det er likevel verdt å merke seg at Mikkelsdatter skrev hjem om denne utflukten i en tid da det fortsatt kunne oppfattes som usømmelig at en enslig kvinne ble med noen karer hun ikke kjente fra før ut i en ukjent by. Dorthea Mikkelsdatter skrev flere ting i sitt brev som tyder på at hun følte seg som en relativt frigjort og likestilt kvinne. Allerede på reisa over Nordsjøen påpekte hun at hun selv var frisk hele veien, men at det ikke hadde vært så rart om også hun hadde blitt litt sjøsyk når store, sterke menn ikke klarte seg bedre. Om jobbmulighetene etter hun hadde kommet fram til Amerika skrev hun; «En gut kan ikke faa mere for maaneden enn en flink pige». Om selve reisa var hun dessuten svært begeistret, og skrev dette;

Det er faa som forteller hvorledes dem har det lige fra dem reiser til de er kommet frem og stor forskjel er det paa hvorledes dem synes. Jeg hørte folk paa reisen som sagde at den veien kom de aldrig til at reise mere og jeg synes jeg gjerne skulde holde paa og reise bestandig bare jeg havde tjent penger med det.

Dette viser at Dorthea Mikkelsdatter var blant migrantene som trivdes med gjennomvandringa i England. Om reise heller ikke for Dorthea kan karakteriseres som noen turistreise, sier hun eksplisitt at dette er noe hun kunne tenkt seg å holde på med.

5.5 «En fattigdom jeg aldri vil glemme»

Så langt har de norske migrantene gitt uttrykk for varierende synspunkter på byens skjønnhet. Flere noterte seg voldsomt trafikkerte gater, noen var på museum eller sirkus og noen

¹⁴² "History," <http://www.stjamescemetery.co.uk/index/category/history>.

opplevde og observerte et myldrende og pulserende liv både langs havna og i gatene. Flere var ute og så seg om i byen enten alene eller sammen med reisefølget sitt, og noen valgte av ulike årsaker å la være. Som vist innledningsvis skrev Knut Berg fra Skrautvål om en storbys prakt og storslagenhet, men han skrev også om en fattigdom han aldri ville glemme. Det samme gjorde Randi Holtseteren. «Så meget skitne og fillete børn og folk som jeg disse dage har set har jeg aldrig før i verden set», skrev hun.

Christian Alnes reflekterte særlig over prostitusjonen som foregikk like ved losjiet han bodde på. Allerede første kvelden i Liverpool oppdaget han og reisefølget en gruppe med jenter ved et smug. Jentene gjorde tegn til dem om at de ville bli kjent. Da de nølte med å gå bort til jentene, kom jentene nærmere. Christian beskrev dem som unge jenter, mellom 14 og 18 år. De var dårlig kledd, og det var umulig å skjønne hva de sa annet enn at de sa «come» flere ganger. Sammen med ansiktsuttrykkene deres indikerte de at guttene skulle komme nærmere. Da jentene skjønnte at guttene ikke ville komme, gikk de helt bort til dem, tok tak i dem og prøvde å dra dem med seg. Ifølge beskrivelsen til Christian Alnes hadde guttene først ikke skjønt hva jentene ville og trodde det hele var uskyldig moro. Jentene hadde tross alt sett så unge og uskyldige ut. Men etter hvert hadde de skjønt hva deres «true character» var, og hadde etter dette, i følge seg selv, hatt vett nok til å holde seg unna dem. Senere i oppholdet i Liverpool, da guttene hadde blitt litt bedre kjent, våget de seg mer ut i gatene. De kunne etter hvert bare plystre så dukket det opp mange jenter rundt dem som tigget dem om å bli med inn i et «obskønt hjørne». Men takket være deres anstendighet – for ikke å si høyere makter, skrev Alnes i sine memoarer 49 år etter reisa - klarte de å unngå fristelsen. De hadde løpt unna jentene, og senere betraktet dem med «horror». «Sett i retrospekt, og under mer moden refleksjon, er det helt utrolig at en uskyldig, uerfaren ungdom klarer å unngå denne fristelsen, smitte og ruin», reflekterte en langt eldre Christian Alnes. Alnes betraktet disse prostituerte ungjentene som skremmende, smittebærende og ruinerende. Han bruker riktignok ikke ordet «avsky», men hans øvrige beskrivelser gjør det sannsynlig at nettopp avsky var noe av det jentene vekket i ham. Jentene plasseres i gruppe med «andre» som helt klart karakteriseres på en negativ måte, både i form av at de er unge jenter, og i form av at de hører til en laverestående klasse som fattige prosituterte. Alnes utviser derfor her en form for othering på flere måter.

*Oh dirty Maggie Mae
they have taken her away
And she never walk down
Lime Street any more
Oh the judge he guilty found her
For robbing a homeward bounder
That dirty no good robbin' Maggie May*

Slik går refrenget i ei tradisjonell folkevise fra Liverpool.¹⁴³ Den finnes i flere versjoner, noen grovere enn andre, men handler i alle tilfeller om prostituerte Maggie Mae som rundstjal en hjemvendt sjømann i Liverpool. I 1861, tre år før Christian Alnes opplevde gjengene med jenter som prøvde å lure dem inn i «obskøne hjørner», var det registrert 1000 kjente bordeller og over 3000 prostituerte i Liverpool.¹⁴⁴ Politiet antok at dette bare var toppen av isfjellet og at mørketallene var store. Underverdenen i Liverpool gikk under tilnavnet «Little Hell» på slutten av det 19. århundre. Det kunne daglig komme så mange som 10. -15.000 nye sjømenn inn til Liverpool, «med penger i lomma og mye energi, for å gjøre det som er naturlig for menn», skrev en samtidig avis. Det ble gjort forsøk på å fjerne bordeller blant annet i 1870, men dette resulterte bare i at bordellene fant andre lokasjoner.¹⁴⁵ Blant migrantene i kildeutvalget var det bare Christian Alnes som beskrev og karakteriserte prostituerte i Liverpools gater. Tatt i betraktning det enorme antallet bordeller og prostituerte i Liverpool på slutten av 1800-tallet er det imidlertid svært sannsynlig at flere av de norske migrantene ikke bare observerte generell fattigdom, men også byens omfattende prostitusjon. Hvorfor det ikke var flere som eksplisitt omtalte prostitusjon i sine brev og skildringer kan handle om at det var et for tabubelagt emne til å skildre for foreldre og søsken hjemme. Det kan også handle om når kilden ble skrevet i forhold til når migrantene foretok reisa. De fleste migrantene skrev sine brev og skildringer relativt kort tid etter at de hadde utvandret, eller allerede underveis i reisa. Da Christian Alnes skrev sine memoarer mange år etter at han foretok den faktiske reisa, hadde han fått god avstand til opplevelsene. Han var i tillegg en språkmektig og høyt aktet mann i lokalsamfunnet, og det var antakeligvis enklere å gjengi hva han hadde observert som ung utvandrer gjennom England.

Den eneste av de norske migrantene i kildesamlinga som eksplisitt nevnte egen bruk av alkohol i sine skildringer var August Hansen. Han skrev om en uåpnet flaske cognac i

¹⁴³ "Maggie May (folk song)," [https://en.wikipedia.org/wiki/Maggie_May_\(folk_song\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Maggie_May_(folk_song)).

¹⁴⁴ "A Social Evil, victims or scapegoats?," <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/stories/social-evil-victims-or-scapegoats>.

¹⁴⁵ Liverpool, "A Social Evil, victims or scapegoats?."

tollkontrollen i Hull og at denne ble åpnet ombord på atlanterhavsdamperen i Liverpool. Ellers skrev han at hele reisefølget skålet i vin sammen på et hotellrom i Liverpool før de gikk ombord hver sine båter. Andre formulerte seg på måter som kanskje kunne indikere at de testet utelivet i byene de reiste gjennom også med tanke på alkohol, men ikke slik at det kan sies sikkert. Ole Hannibal skrev for eksempel at han kunne rangle hele dagen for 3-4 kroner, og Harald Wang beskrev en sammenkomst i gårdsrommet på losjiet der i hvert fall losjiejeren drakk alkohol. Christian Alnes skrev at en i samme reisefølge hadde vært påvirket av alkohol store deler av oppholdet i Liverpool. Dortha Mikkelssdatter beskrev en dansesal i portrommet på losjiet, men la seg til å sove i stedet for å gå på dans. I Michels avisinnlegg står det at flere av migrantene besøkte øl- og vinutsalget som meget beleilig var plassert i samme hus som losjiet de bodde på. Det er vanskelig å si sikkert om fraværet av fyllehistorier i brevene hjem skyldtes at få faktisk drakk alkohol eller om den generelle holdningen til alkohol hjemme tilsa at det var like greit å unngå slik informasjon i brevet – enten fordi det ville bekymre de der hjemme eller fordi alkoholbruk ble ansett som en umoralsk handling. Fra slutten av 1830 var det en organisert motstand mot alkohol i Norge, først gjennom måteholdsforeninger og senere gjennom en totalavholdsbevegelse. Det ble en gradvis nedgang i brennevinsbruk og en endring i holdningene mot alkohol mot slutten av 1800-tallet.¹⁴⁶ Et ønske om å ikke bekymre de hjemme kombinert med en sterk avholdstanke i det norske samfunnet er sannsynlige forklaringer på at alkohol ble såpass lite nevnt i akkurat de brevene jeg tar for meg. Det utelukker likevel ikke at noen handlet på lokale øl- og vinutvalg, drakk alkohol og festet under gjennomvandringa.

5.6 Den skandinaviske kirka

Da masseutvandringa fra Skandinavia startet var det allerede etablert ei gruppe fastboende skandinaviskfødte innbyggere i Liverpool. Historikeren Robert Lee ved University of Liverpool har i ulike publikasjoner skrevet om den nordiske befolkningen i Liverpool og etableringen av den skandinaviske sjømannskirka, og det er hans arbeider som danner grunnlaget for dette avsnittet.¹⁴⁷ Gruppen av fastboende skandinaver besto for det meste av

¹⁴⁶ Ragnar Hauge, "Alkohol i norsk historie," *Norsk Epidemiologi* 6, no. 1 (2009), <https://doi.org/10.5324/nje.v6i1.270>.

¹⁴⁷ Robert Lee, *History and heritage: Scandinavian Seamen's Church in Liverpool*, (Birkenhead: Local Heritage Initiative, 2008).

Robert Lee, *From Scandinavia til Liverpool: History of Merseyside's Nordic Community*, (Birkenhead: Local Heritage Initiative, 2008).

handelsmenn og ulike arbeidere den maritime bransjen. Det fantes også ei gruppe skandinaviskfødte, enslige kvinner i byen, som arbeidet som tjenestefolk og kokker. Ifølge folketellinga i 1881 bodde det 1171 innbyggere med skandinavisk fødested i Liverpool.¹⁴⁸ I 1870 ble den skandinaviske misjonen opprettet, og i 1883-84 ble «The New Scandinavian Church», heretter omtalt som den skandinaviske kirka, bygget. Denne fikk beliggenhet midt mellom Lime Street Station, St. George's Square og havna. Med andre ord i selve kjerneområdet for hvor de norske migrantene befant seg under sitt opphold. Kirka ble bygget for å tjene og støtte nordiske sjømenn, men ble også et viktig værested for de norske og skandinaviske migrantene som oppholdt seg i Liverpool under gjennomvandringa. Det gjenspeiles i migrantenes brev og skildringer. Svenske Per Gustaf Tegner var prest i den skandinaviske misjonen i perioden 1870-1883. Sammen med en norsk assistent, ble det i hans periode holdt tre skandinaviske gudstjenester hver uke, med norske salmebøker. På onsdager ble det holdt egne gudstjenester for migranter. De fikk da sendt ut egne invitasjoner. Sjømannskirka besøkte i tillegg emigranthotellene jevnlig, og samarbeidet med ulike instanser i tilknytning til migrantvirksomheten. Kirka hadde sitteplasser til opp til 500 mennesker, men i kjelleren fantes en lesesal med plass til ytterligere 300 sjømenn og migranter. Der fantes aviser og bøker på deres eget språk, i tillegg til brevpapir, konvolutter og frimerker slik at skandinavene kunne opprettholde kontakten med slekt og venner i moderlandet. Den skandinaviske kirka er godt synlig i Liverpool, og gir derfor en påminnelse om hvordan skandinaver bidro til både byvekst og utvikling av økonomiske og kulturelle bånd mellom Liverpool og Skandinavia.¹⁴⁹

Valdrisen Thomas O. Brekken leverte utvilsomt den mest særpregede skildringa av sitt besøk i den skandinaviske kirken.¹⁵⁰ Han var 33 år, og kom fra Vang i Valdres, da han reiste til Amerika i 1891. Sannsynligvis var ikke dette første gangen han reiste mot Amerika, for emigrantregistre kan tyde på at han allerede hadde migrert i 1883. Thomas skrev en «Aandelig reisedagbog» fra sin reise. Denne ble trykket i 1892. Fra utdraget om Liverpool står følgende;

Den 22de vi her i stillhed hviler ud;
Iaften fik jeg forunderlig dette bud fra Gud.
En præken skulde holdes her
Udaf en skandinav.
Det glæded mig, o venner kjær,

¹⁴⁸ Lee, *From Scandinavia til Liverpool: History of Merseyside's Nordic Community*. s. 5

¹⁴⁹ Lee, *History and heritage: Scandinavian Seamen's Church in Liverpool*. s. 10

¹⁵⁰ Thomas O. Brekken, *Aandelig reisedagbok* i samling av reiseberetninger, 1891, NU.

Jeg straks i vei meg gav.
Den kraft som der Guds ord frembar,
En broder i fra Sverige var.
Hans tekst det var indbydelsen,
Hos Esaia femti-fem.
Om den ugudelige vil
Forlade synd og spil,
Og til vor Gud omvende sig,
Som paa forladelse er rig,
Først lod han den forlorne se,
At hans tilstand er Uf! Og ve!
Og faa ha naadens ord holdt frem
Til alle, som vil hjem.

Thomas Brekken ga uttrykk for at det var svært gledelig for ham å finne ut at det skulle holdes en preken på et språk han ville forstå. Flere av de andre norske migrantene valgte å gjengi nettopp dette i sine brev og skildringer. Anders Monsen Sundheim skrev at han fant et skandinavisk leseværelse og en svensk kirke da gikk omkring i byen og så seg om. Johan Haugen kunne også fortelle at han hadde vært i sjømannskirken. Han opplyste videre om at alle skandinaver som oppholdt seg i byen fikk gå dit og lese og skrive. Om aftenene ble det holdt messe der. Han hadde selv vært der en kveld sammen med reisefølget sitt og hørt presten holde preken over Jesu lignelser. Presten hadde vist store, skjønne lysbilder for hver lignelse han hadde preket om. Randi Holteseteren nevnte også at de på den andre dagen i oppholdet hadde vært i en vakker kirke kalt den skandinaviske sjømannskirken. Der var det en svensk prest som talte og Randi syns han var god til å preke.

Både historia om den skandinaviske sjømannskirka i Liverpool og migrantenes egne beretninger indikerer at migrantene, i likhet med sjømennene og de fastboende skandinavene, oppfattet kirkas aktiviteter og tilstedeværelse som utelukkende positiv. En invitasjon, en preken, en samtale eller muligheten til å lese aviser på et språk man forsto var sannsynligvis kjærkomment på et tidspunkt i reisa hvor det lett kan tenkes at migrantene følte seg litt bortkomne og kanskje til og med litt handlingslammet. Selv om noen av migrantene tilsynelatende nøt oppholdet i storbyen til fulle, beskrev flere av migrantene i kildesamlinga at dagene i Liverpool kunne bli langtekkelige og litt kjedelige. Mangel på penger, uvisshet rundt når de fikk reise videre og tid til å tenke grundigere over hva slags reise de hadde begitt seg ut på kan antakelig ha bidratt til at dagene i Liverpool for noen migranter fortonet seg som litt tunge, og at den skandinaviske kirka derfor fungerte som et lyspunkt for noen.

5.7 Mot neste etappe

Vi har kommet dit i reisa at de norske migrantene er i ferd med å gjøre seg klare til neste etappe over Atlanterhavet. For noen har oppholdet vært preget av usikkerhet rundt når de skulle få bli med neste båt. Flere av migrantene fortalte om trøbbel knyttet til det å få tildelt riktig båt.

Christian Alnes var blant flere som opplevde at båten de egentlig skulle reise med var overfylt. Han måtte derfor vente på den neste som gikk hele ti dager senere. Anders Monsen Sundheim opplevde også at båten han skulle reise med var fullbooket, men var blant de heldige som fikk bli med på den opprinnelig planlagte båten. Olaus Kongsgård hadde fått oppgitt avreise 25. oktober, men skrev i brevet at «det ikke ble noe av», og at han ble værende i Liverpool til 30. oktober.¹⁵¹

Christoffer Rustad og Harald Wang skildret store problemer knyttet til det å komme seg videre fra Liverpool. Christoffer Rustad kom til Liverpool kl 15 om ettermiddagen, og allerede neste morgen kl 6 måtte han gå i flokk og følge ombord på båten, tidligere enn planlagt. Flere i følget hans hadde egentlig kjøpt billett med skipet Etruria, som skulle gå den påfølgende lørdag, men de hadde ikke fått noe gehør for det hos agenten. Underagenten som de hadde losjert hos hadde nemlig fortalt dem sent kvelden før at de i stedet måtte reise med skipet Cipalonia til Boston, og at kistene deres allerede var lastet ombord. Rustad og hans medreisende protesterte, men forgjeves. De måtte finnes seg i å reise med det mindre og langsommere skipet. Ifølge Rustad ble de «jaget» ombord tirsdag morgen, men reiste ikke før sent på kvelden. Det var slik trengsel på bryggen at det var et Guds under at ingen ble klemt ihjel ved ombordstigningen. Kjerringer med små barn bad og gråt, men ingen hadde øre for andres nød. Her gjaldt det å være seg selv nærmest. «Det gik dog godt...». I det Christoffer Rustad skrev at de ble «jaget ombord» båten og at det var et Guds under at ingen ble klemt ihjel ved ombordstigningen, er det første gangen en av de norske migrantene i kildeutvalget insinuerer noe av det samme som avisskribent Michel skrev allerede under landgangen i Hull, at migrantene der ble omgjort til noe som lignet på en flokk med dyr. Disse skildringene forteller om svært liten grad av handlingsrom for de norske migrantene, i den forstand at de ble nødt til å føye seg etter det underagentene bestemte for dem.

¹⁵¹ Olaus Kongsgård, Amerikabrevsamling, 1889, A3852, NU.

Harald Vangs fortelling kunne også blitt en fortelling om liten grad av handlingsrom, men fikk til slutt et annet utfall. Harald og moren kom fram til Liverpool en mandag og skulle ikke reise videre før torsdag. Tirsdag kveld dukket imidlertid en agent opp på losjiet og spurte om noen ville reise tidligere. Det skulle gå en båt den samme ettermiddagen, og hvis de valgte å bli med den ville de komme av gårde to dager tidligere. Ingen hadde lyst til dét fordi alle sammen hadde betalt tillegg for å reise med en ny, stor båt. De fikk dessuten rede på at båten de ble tilbudt var «en gammel fillebåt». Agenten tok det rolig og gikk, men kom senere tilbake og sa at alle som hadde fått tilsendt billetter fra Amerika skulle gå ned til jernbanestasjonen og ta ut koffertene sine. Han hadde en liste med navn på alle de som ikke hadde kjøpt billetter selv. Så bar det av gårde til stasjonen. Det var et svare arbeid å finne fatt i koffertene. Vognene var proppfulle fra tak til gulv og de måtte lesse ut nesten alt sammen før de fant de rette koffertene. Så snart de hadde funnet dem ble de lesset opp på nye vogner og kjørt av sted. Så kom agenten igjen og sa at nå skulle de reise med den båten han hadde sagt for det var ikke plass på den andre – og at koffertene nå var kjørt av sted. Hvis de ikke ville risikere å miste dem måtte de også reise. «Som di ser var vi i haardt beknib». De følte seg nødt til å reise og det hjalp ikke hva de sa. «Jeg var saa sint at jeg havde nær smeldt til agenten, og det var ikke frit for andet end at jeg sa nogle sandheder til ham også». Men agenten hadde vendt det døve øret til, selv da Harald sa han lignet en kineser og at han skulle reise midt inn i heteste helvete. Agenten førte dem så til et annet sted hvor de skulle ha en siste klarering. Her gjorde Harald opprør igjen og fikk blant annet ertet en annen agent gloende sint. Agenten sa hvis Harald ikke ville reise så fikk han sørge for seg selv, og ville ikke ha noe mer med ham å gjøre. Harald la fram at han hadde en kontrakt i lomma der det sto at han skulle reise med skipet Victoria, og den kunne ikke agenten endre, om han så tok sin mester djevelen selv med på råd. Men da var det nær på at også denne agenten sprang på ham. Det hjalp ikke hva enn Harald sa. Han måtte reise med den første båten, sa de, for ombord Victoria var hver plass opptatt, og de (agentene) var ikke lovforpliktet å huse emigranter lengre enn nødvendig. Hvis han ikke ville reise nå så måtte han bare reise hvor hen han ville, sa agentene.

Etter disse bruduljene reiste Harald tilbake til hotellet for å snakke med sin mor om det. Men så gikk han seg vill i byen i over en time og fant verken inn eller ut. Til slutt fikk han tak i en politibetjent, og etter et svare strev med å gjøre seg forstått fikk han greie på hvor hotellet hans lå. Da han kom dit strevde moren hans med noen agenter der, for hun hadde like lite lyst til å reise som Harald. Mor og sønn bestemte seg dernest for å gi seg til ro og la det skure. De

tenkte at i verste fall fikk de finne fatt i den norsk-svenske konsul og få ham til å hjelpe seg. «Men jøgu kom fyrene igjen, og da skulde vi enten gaa ombord eller ogsaa forlate hotellet». Dermed var det ingen råd lengre, de måtte gi seg. De ble plassert i ei vogn og av sted til brygga bar det igjen.

Historien endte ikke der, for da de kom fram til brygga hadde båten til alt overmål gått. Da lo de godt, skrev Harald Vang. Agentene gjorde gode miner til slett spill, og ved det første brennevinsutsalget de kom forbi fikk de skyllet ned bitterheten, la han til. Harald og moren ble kjørt tilbake til hotellet og ble der til torsdag, slik det i utgangspunktet var planlagt. De andre migrantene som ikke hadde gjort noen motstand ble sendt med den andre båten og kom ikke til Amerika før dem, selv om de hadde to dagers forsprang.

De fleste av de norske migrantene i kildesamlinga kom seg tilsynelatende ombord de store amerikalinjenes båter uten større besvær og til planlagt tid. Historiene som blant andre Harald Vang og Christoffer Rustad kunne fortelle understreker likevel det faktum at migrantene kunne oppleve usikkerhet rundt hvilken båt de til sjuende og slutt fikk reise med. De understreket også at migrantenes muligheter til å påvirke det løpet som ble lagt for dem var avhengig av den enkelte migrantens evne til å protestere og føre sin egen sak. Historia om Harald Vang forteller i den forbindelse noe svært interessant om hvordan han og mora vurderte sitt eget handlingsrom. Stilt til veggs av agentene, og fortalt at de ikke hadde noe annet valg enn å reise med den dårligere båten, valgte både Harald og mora ved flere tilfeller å gjøre opprør. De godtok ikke å la seg presse til noe de ikke ville. Til og med da det så ut til at de virkelig ikke ville ha noe annet valg, tenkte de at de i verste fall fikk kontakte den norsk-svenske konsulen og få hjelp av ham. Det Harald skriver i reiseskildringa vitner om evne til, og kunneskap, de alternativene de hadde. Det er lite som minner om resignerte og handlingslammede migranter i fortellinga til Harald Vang.

5.8 På havna

De ulike atlanterhavsfartøyene lå i hovedsak fortoyed innenfor et omfattende havnenettverk driftet av Merseyside Dock. Etersom årene gikk og skipene ble større ble det behov for stadig dypere havner. Cunardlinjen benyttet seg ofte av Langton Dock, White Star av Waterloo

Dock og Inmanlinjen av Alexandra Dock.¹⁵² Fra havneområdet åpnet dockingsystemet seg opp mot River Mersey. Noen migranter ble også fraktet ut til båtene ved hjelp av mindre havnefartøyer.

Ved hjelp av passasjerlister og skipslister hos henholdsvis Digitalarkivet og nettstedet Norway Heritage, har jeg stort sett klart å finne hvilke linjer de norske migrantene i kildeutvalget brukte fra Liverpool:

Tabell 5.2 – Oversikt over hvilke linjer migrantene brukte¹⁵³

	1864-1886	1887-1914
Allan Line	6	1
American Line		1
Beaver Line		1
Cunard Line		8
Inman Line	2	
National Line	1	
White Star Line	2	2

Blant migrantene i utvalget valgte langt de fleste å reise med Allanlinjen i årene 1864-1886, mens de aller fleste valgte Cunardlinjen i perioden 1887-1914. Dette underbygges til dels av Norman & Runblom som skrev at Allanlinjen dominerte norsk migrantfart i de tidligste dampskipårene.¹⁵⁴ I tillegg viser den enkle undersøkelsen at det var et relativt bredt utvalg av linjer, og at de norske migrantene i samlinga også benyttet seg av American Line, Beaver Line, Inman Line, National Line og White Star Line.

Beskrivelsene i de norske migrantenes brev og skildringer fra avreisedagen handlet gjennomgående om at oppholdet på havna og ombordsstigningen var «travel og kaotisk», «et svare leven og virvarr», «strid og uro», «langt verre enn i Kristiania» og en «brygge stappfull av folk». Vi har allerede lest hvordan Christoffer Rustad beskrev «slik trengsel på bryggen at det var et Guds under at ingen ble klemt ihjel ved ombordstigningen». Han skildret også

¹⁵² Evans, "Aliens en route. European transmigration through Britain, 1836-1914." s. 134

¹⁵³ Tabellen er basert på 24 av migrantene i kildeutvalget, og er sydd sammen ved hjelp av emigrantlister i Digitalarkivet, opplysninger på Norway Heritage og migrantenes egne brev/skildringer.

¹⁵⁴ Norman, *Transatlantic Connections. Nordic Migration to the New World after 1800*.s. 116

kvinner og barn som ba og gråt i kaoset på brygga. Både Christian Alnes og Iver A. Lie kunne fortelle at de hadde blitt med en liten havnetransport ut til det store skipet, som lå ankret opp lengre ut i havnen. Lie synes det var trøblete å laste alt tøy og bagasje ombord i en mindre båt for å komme seg ut til skipet. Dette mellomleddet ble til en flaskehals som gjorde at det tok lang tid før alle migrantene var ombord. Harald Wang kunne fortelle at de måtte stå noen timer på brygga før de fikk billettene sine. Brygga var stappfull av folk og det gikk en ustanselig strøm av emigranter ombord. Engelskmenn gikk ombord først, og deretter skandinavernene. Dorthea Mikkelsdatter på sin side skrev at synet av den enorme båten Lusitania hadde vært så overveldende at hun nesten ble redd da hun kom til brygga.

5.9 Språk, nasjonaliteter og reisefølge

I likhet med i Hull, på togreisa gjennom England og ombord på atlantehavsdamperen var migrantene i kildesamlinga til dels opptatt både av menneskene de observerte og menneskene de reiste sammen med. Flere valgte å skrive om alle de ulike språkene de fikk høre. Christian Alnes kunne fortelle om en broket forsamling som dukket opp i losjiet deres. Tysk, engelsk, fransk og russisk kunne høres rundt dem – det reneste Babels tårn. Men det var få andre nordmenn der og lite norsk å høre, så han følte seg litt slukt av mengden. Anders Monsen Sundheim bet seg merke i noen «russiske finner» som han i utgangspunktet havnet på samme rom som ombord på Adriatic. Disse finnene hadde Sundheim og reisefølget imidlertid også sett i slagsmål i Liverpool tidligere i oppholdet, og erklærte at de ville ha dem ut av rommet sitt. Hvorvidt det handlet om de russiske finnenes hang til å slåss eller at de var russiske finner skrev ikke Sundheim naturlig nok ikke noe om. Dermed ble finnene erstattet av ti amerikanere. Randi Pedersdatter reflekterte også over mengden språk rundt seg i sitt brev. I tillegg til at det var folk fra både Romsdalen og Randsfjorden på hotellrommet hennes, hadde hun både engelskmenn, tyskere, dansker, svensker og vestlandsspråk rundt seg. Hun betegnet det som et vepsebol. Faktisk satt hun i slik et virvar da hun skrev brevet at hun måtte avslutte brevskrivingen. John Haugen synes han hadde mange nasjoner rundt seg. Nordmenn, svensker, finner, polakker og russere. «Somme ser ikke noget hyggelig ud, men så er det nu mange som vi har været sammen med fra Trondhjem, som vi er bleven godt kjent med og det er artige og hyggelig folk, og det er også mange personer som har reist før», skrev han.

Ulike språk, dialekter og nasjonaliteter ble sannsynligvis en jevn påminner om at de norske migrantene på ingen måte reiste alene. Selv om noen, som vi har sett flere steder tidligere i

oppgava, bega seg ut på beskrivelser av andre mennesker som lite hyggelige eller «fæle å se på», nøyde de fleste seg med å slå fast at mangfoldet rundt dem var stort. Flere kunne fortelle om nye vennskap underveis, enten det var på båten over Nordsjøen, på toget gjennom England, på emigranthotellet i Liverpool eller ombord båten som skulle ta dem over Atlanterhavet. Vi har flere ganger sett hvor mye August Hansen satte pris på de nye bekjentskapene som utviklet seg til vennskap over Nordsjøen, Christian Alnes nevnte ellers «aristokraten» fra dekket på Hullerbåten gjentatte ganger i sine memoarer. På toget gjennom landet erkjente han at aristokraten, eller bankmannen som han egentlig var, var en jovial fyr. Ombord på skipet Damascus hadde han igjen møtt på denne mannen, som etter sigende hadde forsøkt å finne seg jobb både i Hull og i Liverpool, men uten hell. «Aristokraten» reiste derfor videre til Amerika for å prøve lykken der. Ifølge Alnes hadde bankmannen brukt nesten alle pengene sine i Liverpool og vært en del full. Derfor måtte han kjøpe tredjeklasseplass slik som Alnes og reisefølget. Dette gjorde dem mer likeverdige enn de hadde vært tidligere på reisa, reflekterte Alnes. Iver A. Lie skrev også at de ble forent med forskjellige nasjoner da de kom ombord i båten. Tyskere, engelskmenn, dansker og finner. Om de hadde kunne snakket med hverandre, skrev Lie, ville de nok blitt nokså fortrolige, men siden de ikke kunne forstå hverandre kunne de verken resonnerer eller smigre for hverandre. Noen få nevnte i løpet av brevet sitt at de har kunnet teste ut noen engelskkunnskaper underveis i gjennomvandringa, og at det har vært spennende å gjøre det. Men flere nøyde seg med å skrive hjem om et mangdold av språk rundt seg.

«Italienerne med sine røde uldtæppebunter leirer sig sammen, russerkonene staar alvorlige og tause og lader mændene besørge talen. Tyskere og hollændere prøver en sang. Og norske og svenske slaar af en vittighed iblandt. Men stemningen er graa, og barna spørger utaalmodigt, «om de ikke snart kommer til'n papa i Amerika». Nede paa bryggen eller ved dokken ventes der, til alle er samlet igjen, og saa gaar det efter tur ombord. Nu er der ikke spørsmaal om at vente lenger, de faar tage barn, kufferter og kurve i en haandvending, naar turen er kommet. Never mind om halvparten falder af paa veien. Lidt hjælp faar de jo også ved landgangen, i det barna tages i en arm og paa en mere hurtig end forsigtig maade slænges over landgangen.» Sitatet over er fra Michels avisinnlegg. På dette punktet stemmer migrantenes beskrivelser bedre overens med det Michel skrev i avisinnlegget. Migrantene la vekt på kaos og trengsel og Michel la vekt på en grå stemning. I alle tilfeller kan disse kildene enes om at oppmøtet på havna og selve ombordstigningen var slitsom. Michel er også den som aller mest eksplisitt karakteriserer «de andre» på denne delen av reisa, i det hen tillegger flere forskjellige

nasjonaliteter ulike egenskaper eller særtrekk. Det er likevel ingen utpreget negative karakteristikk hen foretar, og forener dem alle et fellesskap preget av «grå stemning».

5.10 «Saa gik vi på en kjempedamper (...)»

Ved ombordstigningen i havna i Liverpool befant de norske migrantene seg fortsatt i Liverpool. Jeg vil derfor formidle migrantenes skildringer også av de store dampskipene de gikk ombord i. Migrantenes egne beretninger kan tyde på at det var store kontraster fra de kaotiske tilstandene i havneområdet til de kom ombord det mange omtalte som storartede og flotte skip.

Jeg nevnte tidligere at Dorthea Mikkelsdatter nesten ble litt redd da hun kom til havna i Liverpool og så hvor stort skipet hun skulle reise med var. Brevene og beretningene til flere av de norske migrantene kan tyde på at også de gjorde store øyne da de kom ombord og skulle begynne å orientere seg på båten. «Prektig», «stort og pent», «bekvent», «storartet» og «fint» er blant superlativene de norske migrantene brukte om de store skipene de gikk ombord i Liverpool. Det var særlig tre ting de norske migrantene var opptatt av å formidle om skipet. Det ene var de rent fysiske fasilitetene, tekniske egenskapene og skipets utseende. Det andre var soveanordningene og hvorvidt de fikk tildelt en tilfredsstillende soveplass. Det tredje var hvordan kjønn ble separert og hadde til dels ulike tillatelser til å bevege seg ombord båten. Iver A. Lie var blant migrantene som skildret flere av disse tingene. Han kunne fortelle at City of Brussels var et av de minste skipene som gikk over Atlanterhavet, men at det var nokså bekvemt innredet. Det besto av to mellomdekk som var innredet i mindre rom med plass til mellom 12 og 20 mennesker i hvert rom. Ugifte menn og kvinner hadde hvert sitt rom, men begge kjønn fikk lov til å gå hvor de ville.

Anders Monsen Sundheim bemerket at ungaryene fikk de dårligste plassene ombord, men at det var helt i orden. Han mente at familier og kvinner trengte de beste plassene. En strek i regninga var det imidlertid at skipet var helt fullt, slik at rommet han skulle bo på var opptatt da han kom ombord selv om billetten viste hvilken seng han skulle sove i. Han kontaktet offiserene og de fant en løsning på problemet. Det som likevel er av størst interesse når det gjelder Sundheims beretning er hvordan han skrev at «alle kvinner ble drevet ned til sine rom og døren låst for dem kl 7 hver kveld». Kvinnene ble sinte, for de ville sitte oppe, og truet med å sende brev hjem om at ingen måtte reise med Stjernelinjen. Sundheim lo litt av dette og

syns det var noe komisk av kvinnene. Tross alt virket alt annet å være i skjønneste orden ombord på båten. Jeg har ikke klart å finne kilder som underbygger at kvinner og barn kunne bli låst inne på kveldstid. Dersom det Sundheim skrev er riktig, er det likevel liten tvil om at han hadde en relativt nedlatende holdning mot kvinner da han klarte å se det komiske i dette. Dette er i så fall et tydelig eksempel på at othering hos de norske migrantene ikke bare forekom ovenfor mennesker fra andre kulturer, men også i forhold til blant andre kvinner.

En kvinne som sannsynligvis ikke lot seg låse inne noe sted var egenrådige Dorthea Mikkelsdatter, som bemerket at rommet hun skulle sove i var ganske trangt. Det var blant annet fire norske piker der som skulle sove i samme køye. Hun var misfornøyd med rommet for hun hadde betalt inn forskudd for å få god plass på andreklasse. Derfor gjorde hun opprør. Hun slo seg sammen med en dansk pike som også var misfornøyd med rommet sitt, og de fikk omsider hjelp av en norsk-dansk amerikaner. Også her viste Dorthea Mikkelsdatter at hun var både selvstendig og egenrådig. I tillegg viste Dortheas beskrivelser at hun selv opplevde at hun hadde handlingsrom nok til å gjøre dette opprøret. Hun omtalte det ikke selv som en spesielt modig manøver av henne, men det er likevel sannsynlig at enslige, kvinnelige migranter vanligvis ikke nødvendigvis oppfattet at de hadde handlingsrom nok til å protestere på denne måten.

August Hansen var heller ikke storfornøyd med rommet han ble tildelt ombord på båten. Han ba agentene om å skaffe dem en køye for to, men det var det ikke snakk om. Båten var altfor overfylt til å få god plass. De skjenket cognac til agentene og klappet dem på skuldrene. Agentene lovet å finne noe bedre, men kunne ikke gjøre stort likevel. Til slutt fikk de et rom der det var sengeplass for 16 stykker. Det så nokså bra ut, men var forferdelig trangt. Inn og ut kunne man ikke komme seg mer enn en av gangen. Sengekameratene så heldigvis pene og bra ut. Blant dem var det tre engelskmenn, en amerikaner og to nordmenn. August syns de nye kameratene var både snille og hyggelige, og han snakket ganske mye særlig med amerikanerne. Blant annet snakket de om politikk og Boerkrigen. Den ene av engelskmennene hadde vært i Boerkrigen i 13 måneder. «De øvet alle den taktik – den stærkestes ret til at tage de svage og da blev vi ikke enige», skrev August om denne diskusjonen, en tankegang han selv ikke var udelt enig i, noe han også hadde gitt uttrykk for ovenfor engelskmennene. Etter den diskusjonen hadde August merket at de oppførte seg noe mer avmålt ovenfor ham, skrev han. Slik jeg tolker August Hansens evne og frimodighet til å innlate seg på diskusjon med engelskmenn og amerikanere, tyder det på at han selv anså seg

selv som kapabel til å ta diskusjonen, til og med på et annet språk. Heller ikke dette minner om en stakkarsig migrant som ikke turte å heve røsten og ytre sine meninger.

Harald Vang ga fyldige beskrivelser av det storartede skipet. Ombord ble de vist til en trapp så stor og bred og «messingbeslagen» at det ordentlig lyste av den. Rommet de kom til var også pent og rent. Han fant raskt lugaren til moren, mens hans egen lugar ikke var så lett å finne. Endelig fant han den, langt nede i en mørk krok på dekket under morens lugar. Hun bodde på andre dekk nedover og han på tredje dekk nedover. Det var fire senger i lugaren hans, men han så lugarer med opptil ti senger. Sengeklærne var rene og nye, med et dobbelt ullteppe under og et makent ullteppe over. Samt et redningsbelte av kork til hodepute. Det var en riktig nydelig springmadrass også. Elektrisk lys brant hele natten og det meste av dagen med. Oppe i morens lugar var det enda finere. Han syns det var vanskelig å finne ut igjen første gang han var nede i sin egen lugar, og moren klarte ikke finne fram til hans lugar før han hadde vist henne veien fem ganger. Men han gjorde seg raskt kjent selv om det var et helt dagsarbeide å gjøre seg kjent overalt. Han bemerket det store skroget. Han gikk fra ende til ende på det og var 224 lange skritt. Den var åtte etasjer høy fra den øverste kommandobroen og til det nederste dekket. Han skrittet opp bredden også, men den glemte han før han fikk skrevet det ned. Forresten var det ikke godt å beskrive noe av det, for det måtte man nesten se med egne øyne, mente han. Ankrene var så store at de utgjorde en fortreffelig plass å legge seg på og røke seg en pipe etter maten. Ankerkjettingen var så solid at hver lenke var en fot lang, en halv fot bred og en 2 ¼ tomme gjennom selve jernet. Det var priveter og toiletter i nesten hver krok, store spisesaler i både andre og tredje etasje og en hærs-kare av oppvartere og kokker. Båten hadde trådløs telegraf som han mente ble flittig brukt for det «pikkede og surrede inne i telegrafkontoret hele dagen». Oppe på dekk var det røkesalong og musikk-salong med piano i. Der inne satt englenderne og pratet med jentene nesten hele dagen. Det er liten tvil om at Harald Vang var overveldet og svært fornøyd med forholdene og fasilitetene ombord på båten.

Johan Edvard Pedersen Aasmundstad fra Nord-Fron reiste med White Star-linjens skip Oceanic.¹⁵⁵ Han noterte seg at dette skipet trengte 42 arbeidere som ikke gjorde annet enn å måke kull i kjelene. Johan Aasmundstad skrev også at da de kom ombord om morgenen måtte

¹⁵⁵ Aasmundstad, Amerikabrevsamling.

alle «overses av en kommisjon av doktorer og høy herrer». Hvis noen var for skrable ble de sendt tilbake, men han hadde ikke fått med seg at noen hadde vært for dårlige.

Noen få av migrantene fortalte at de var gjennom en liten medisinsk sjekk. De få som gjorde det forklarte svært raskt at det dukket opp en doktor på båten før avreise som «kikket dem i øynene» før de ble sendt videre. At det var øynene som primært ble undersøkt stemmer overens med det Michel observerte under den medisinske undersøkelsen på emigranthotellet. Det kan tyde på at det ble foretatt medisinske undersøkelser både på losjiet og på båten før avreise. Migrantenes egne beskrivelser av den medisinske sjekken var imidlertid langt mindre dramatiske enn Michels, hvilket nok en gang kan tyde enten på at migrantene underkommuniserte ubehaget knyttet til den medisinske sjekken eller at Michel overdrev det, som nok et ledd i å skremme norske migranter vekk fra gjennomvandringsruta.

Den av de norske migrantene som forkastet superlativene til fordel for et fortsatt åndelig fokus var Thomas O. Brekken, som gikk ombord et av White Star Lines dampskip lille julaften i 1891. Han var aller mest opptatt av det ikke fantes tegn til jul ombord på skipet, og skrev:

December 23de
Idag vi gik i Liverpool ombord.
Den herre krist er med,
Det ved jeg af hans ord.
Den 24de vi er, som forbemerkt ombord.
Jeg intet Juletegn ser,
Som hjemme hos far og mor.»

Det er lett å forestille seg at det å feire julaften ombord på en stor atlanterhavsdamper måtte oppleves som helt ekstraordinært for de få migrantene som reiste på den tida av året. Ekstra spesielt var det helt sikkert for en migrant med så sterkt åndelig fokus som Thomas O. Brekken.

5.11 Kapittelkonklusjon Liverpool

De norske migrantene tilbrakte flere dager i Liverpool enn i Hull, og kunne derfor skrive hjem om flere opplevelser herfra. Flere av opplevelsene som skildres inneholder både en vurdering av handlingsrom og tidvis en viss grad av othering slik hovedspørsmålene i oppgava søker svar på. Flere av migrantene i kildeutvalget kunne fortelle om usikkerhet knyttet til at de ikke

var helt sikre på når båten faktisk ville gå, og kjedsomhet fordi dagene kunne bli lange mens de ventet. Det flere av migrantene skildret ekstra godt ved oppholdet i Liverpool var kontrastene de møtte der. Flere reflekterte godt over hvordan Liverpool på den ene siden var en storby og millionby, mens den på den andre siden var sterkt preget av fattigdom og prostitusjon. I likhet med i Hull syns flere av migrantene at det var spennende å se om i Liverpool også. Flere av beskrivelsene kan minne om beskrivelser en ganske ordinær turist ville gjort. Noen kjøpte postkort, noen gikk på tehuset, noen drakk vin med venner og noen besøkte kirka, og fant en god trygghet i kirkenærværet.

Foruten at noen syns maten kunne være vond eller smake uvant, at det kunne være slitsomt stor trafikk og at sengeklærne ikke nødvendigvis var helt rene, fortalte ikke migrantene om store negative opplevelser knyttet til selve oppholdet i bygatene eller på losjiet. Det var først når migrantene nærmet seg avreise at det kunne oppstå større problemer. Flere havnet i klammeri med agentene hvis agentene forsøkte å sende dem av gårde med en annen båt. Flere av migrantene skrev at de opponerte eller protesterte mot å bli sendt på feil båt eller ikke få tildelt riktig rom ombord på atlantehavsdamperen. Dette viser at i hvert fall noen av migrantene selv opplevde at de hadde handlingsrom til å gjøre nettopp det, og at de ikke nødvendigvis var underlagt noe striktere agentregime enn at de syns deres rettigheter burde bli hørt. Graden av handlingsrom ville helt sikkert variere ut fra den enkelte migrants evne til å tale sin egen sak.

I sine beskrivelser av migrantenes reise gjennom Hull skrev avisskribenten Michel at migrantene på et tidspunkt gikk over til å være en flokk med dyr som ble jaget rundt. Migrantene i kildeutvalget ga selv ikke dette inntrykket før de nærmet seg havna på Liverpool. Her beskrev migrantene stor trengsel, barn og kufferter som nærmest ble kastet ombord og at det var et guds under at ingen ble klemt i hjel.

Mange fortalte om alle språkene de hørte rundt seg i Liverpool, og mange beskrev det som en litt slitsom summing. Noen av migrantene gjorde også noen enkle sorteringer av menneskene de observerte, og det er ganske tydelig at man til en viss grad finner othering hos de norske migrantene. Noen så fæle ut, andre var hyggelige, og noen nasjonaliteter ble tillagt spesielle evner eller faktorer. De prostituerte i Liverpool ble grundig beskrevet av Christian Alnes, på en måte som viste avsky mer enn sympati. Latterliggjøringen av kvinner som muligens ble låst inne på lugarene sine, bærer også preg av en tydelig diskriminering og othering mellom

kjønn. Det var likevel ingen av migrantene i kildeutvalget som sa noe om utseende eller hudfarge i deres beskrivelser av gjennomreisa i Liverpool.

5.12 Et par timer i Irland

I stedet for å slippe de norske migrantene helt av syne på tur ut fra havna i Liverpool skal vi hoppe ombord på atlantehavsdamperen og ta en kort stopp i enten den irske byen Queenstown (Cobh) eller Londonderry. Her går jeg bevisst utenfor de rammene jeg selv har satt for oppgava, rett og slett fordi det finnes noen interessante skildringer av de tallrike irene som kom ombord i Queenstown.

Felles for beskrivelsene av den raske stoppen i Irland var at det her kom ombord mange irer i allerede overfylte båter, og at flere av de norske migrantene påpeker nettopp det. Antonius Skinderviken tallfestet antallet til 750 irlendere da han reiste med Cunardlinjens Franconia i 1911. August Hansen skrev at det kom ombord en hel del irlendere av begge kjønn, og at passasjerantallet dermed kom over 800 foruten besetningen.

Noen få av de norske migrantene skildret irene på lite fordelaktige måter. Anders Ødegaard var blant de norske migrantene som særlig fikk stifte bekjentskap med irer og Irland.¹⁵⁶ Båten han reiste med, Inmanlinjens City of Berlin, ble nemlig liggende ei hel uke i Queenstown på grunn av motortrøbbel. De ventet på maskindeler fra Liverpool for å kunne fortsette reisa. Han skrev at det kom på «en hel del masse irlendere» i Queenstown. De ville også til Amerika, men de kunne heller gjerne reist til Sibir, mente Ødegaard. De var ikke «forsnille dertil», og han trodde heller ikke at de andre migrantene hadde vært veldig lei seg om de ikke skulle hatt med disse irlenderne over Atlanterhavet. «Uf, for en masse (...)», skrev Ødegaard. Han var tydelig misfornøyd med at det kom en stor mengde irer ombord båten han skulle reise med. Ødegaard skildret ingen konkrete negative hendelser knyttet til irene, men en mer generaliserende bemerkning om at de ikke virket særlig snille, og at han trodde de andre migrantene også gjerne skulle vært irene foruten. Det er ikke usannsynlig at Ødegards negative bemerkning til irene hadde sammenheng med en generelt negativ holdning til irer, også blant norske migranter. Historiker Terje Mikael Joranger understreket at norske og irske migranter representerte to helt ulike plasseringer i et rasebasert hierarki i sitt foredrag

¹⁵⁶Anders Ødegaard, Amerikabrevsamling, 1883, A78, NU.

«Hvithet og identitet blant nordiske utvandrere til USA» tidligere i år. Der norske og nordiske immigranter var en ønsket innvandrerguppe hos den anglo-amerikanske eliten i Amerika og fant sin plass i det øvre sjiktet i det rasebaserte hierarkiet, utgjorde irene en av flere uønskede grupperinger.¹⁵⁷

Det er likevel viktig å understreke at det var et fåtall av migrantene i kildeutvalget som hadde denne eksplisitt generaliserende holdningen til irer nedskrevet i brevet eller skildringa. Ivar A. Lie hadde et ganske sympatisk syn både på irene og de andre nasjonalitetene han fikk på samme rom. Etter at irlenderne kom ombord fikk Iver A. Lie tre nordmenn, tre irlendere, to tyskere og fire finner på rommet sitt. Det var mange nasjoner og mange språk, medga Lie, men mente videre at det var like greit for da behøvde de i hvert fall ikke være redde for å komme til å forsnakke seg til hverandre. Alle han ble plassert på rom med betegnet han som «hyggelige og trofaste folk». Irlenderne antok han var ivrige katolikker for de knelte hver morgen ved senga si. Lie antok at de bad, men hadde ingen nedsettende eller negative kommentarer knyttet til irenes religion. Iver Lie er en av veldig få som er omtalt etter han kom fram til Amerika, og også i den omtalen kan det tyde på at Lie hadde et tolerant syn på andre kulturer. I antologien *Nordic Whiteness and Migration to the USA* står det at han i 1891 skrev et «positivt og generøst» brev hjem til familien også om sitt møte med den amerikanske urbefolkningen. I stedet for å beskrive det som kanskje kunne oppfattes som primitivt og annerledes ved urbefolkningen, skrev han at han hadde følt seg hjemme i deres selskap.¹⁵⁸

Særlig interessant og fyldig er Christoffer Rustads beskrivelse av torgkonenes ekstraordinært ivrige innsats i Queenstown. «Her så jeg det morsomste fra hele turen», innledet Rustad. Det kom ombord en hel del irske kvinnfolk, såkalte bunnbåtskoner, som hadde frukt og andre saker å selge. Det var forbudt for dem å gå ombord, men det tok de seg ikke nær av. De kastet en tauende med en løkke i den andre enden opp på skipet og gjorde tegn til at migrantene ombord på skipet skulle hale dem opp. De slo så løkka om livet sitt, satte føttene mot skipssida og ble dratt de 8-10 alen (ca 5 meter) oppover skipssida. De hadde en makeløs tungeferdighet og solgte ikke så rent lite. En ung rødhåret jente var imidlertid så uheldig at hun kom litt senere enn de andre. Og da hun kom opp til rælingen ville ulykken det slik at hun ble vist ned igjen av noen av de ansatte på skipet. Hun satte seg ned i båten sin, rev seg i håret

¹⁵⁷ Joranger, «Hvithet» og identitet blant nordiske utvandrere til USA.

¹⁵⁸ Sverdljuk, *Nordic Whiteness and Migration to the USA: A Historical Exploration of Identity*.s. 127

og gråt, men det varte kun et øyeblikk. Hun fikk så hjelp av en av guttene som rodde henne. Her er brevet til Christoffer vanskelig å tyde, men sannsynligvis klatret denne gutten opp på båten først. Hun kastet så tauet til ham og migrantene hjalp til med å dra henne opp. Hun kom ombord og solgte mer enn de fleste. Christoffer Rustad karakteriserte ikke torgkonene som ivrig klatret oppover skipssida på noen spesielt negativ måte, men det er helt tydelig at det er underholdningsverdien ved dette skuet som vektlegges fra Rustads side. Slik sett kan othinging være et relevant begrep også i den sammenhengen.

Av om lag 6 millioner irer som emigrerte fra Irland i perioden 1848-1950 brukte omtrent 2,5 millioner byen som den gang het Queenstown som avreisehavn.¹⁵⁹ Byen som i dag heter Cobh ligger på sørøstkysten av Irland.

Det korte oppholdet i Irland går riktignok litt utenfor de geografiske rammene jeg selv har satt for oppgava, men jeg mener likevel at det holder seg innenfor relevans med tanke på hva man kan finne av «oss og dem»-holdninger hos de norske migrantene på migrasjonsreisa. Noen få av migrantene i kildeutvalget bekreftet en til dels generaliserende holdning mot irene, og uttrykte irritasjon både over deres tilstedeværelse, men også over at så mange irer kom ombord en allerede overfylt båt. Iver A. Lie på sin side ga eksempel på en tolerant og sympatisk holdning ovenfor irene.

Jeg tolker kildeutvalgets brev og skildringer om denne stoppen i Irland slik at de aller fleste i skriftlig form nøyde seg med å beskrive hvordan det kom ombord mange irer i allerede ganske fulle båter. De fleste innlot seg ikke på noen nærmere beskrivelser av irenes karakter eller religion. Jeg finner ikke bevis for å si at de norske migrantene i denne kildeutvalget plasserte seg selv over irene i et rasebasert hierarki. Jeg påstår likevel at jeg finner spor av generaliserende holdninger og ord og vendinger som vitnet om en viss irritasjon over irene. Det kunne handle om at de skapte enda dårligere plass på båten like mye som at de vakte irritasjon i kraft av å være irer. På den andre siden finner jeg også tilsynelatende tolerante holdninger som beskriver irene på lik linje med de andre medmigrantene, og ellers at opplevelsene knyttet til bunnbåtskonene som tok seg ombord båten for å selge varene sine ble opplevd som ett av flere underholdende innslag på migrasjonsreisa.

¹⁵⁹"History of Cobh," <https://www.cobhheritage.com/cobh-past-present/>.

5.13 De norske migrantene reiser videre

I dét de store atlanterhavsdamperne legger ut fra Queenstown og setter kursen mot Atlanterhavet gir jeg slipp på de norske migrantene i kildeutvalget. Med unntak av et par migranter vet jeg ingenting om hva som skjedde med dem da kom fram til sitt bestemmelsessted; om de ble værende, om de klarte å få fotfeste eller om de kom tilbake til Norge.

6 Hovedkonklusjon

Jeg startet oppgava med å sitere Iver A. Lie, som utvandret fra Valdres i 1880. Det å danne seg begrep om reisas karakter kan bare den som selv har gjennomført reisa gjøre, skrev han i brevet hjem til sin far samme år. Han hadde sannsynligvis rett i at den hele og fulle sannhet bare kunne finnes hos den som selv hadde foretatt reisa. Et visst begrep om *reisens karakter* vil jeg likevel påstå at det har vært mulig å utlede ved hjelp av et knippe norske migranters beskrivelser og skildringer fra gjennomvandringa i England. Ved å følge norske migranters reiseskildringer, supplert av øvrige kilder, har det dannet seg et mer nyansert bilde av hvilke opplevelser norske migranter hadde på gjennomvandringa i England, hva slags handlingsrom de hadde og hvordan de karakteriserte og forholdt seg til menneskene de møtte på sin vei.

Primærkildene viser med tydelighet at de norske migrantene i et makroperspektiv fulgte et mer eller mindre ferdigregissert løp. De var brikker i et stadig mer velutviklet pakkeprogram, der de var priggitt de rammene som allerede var lagt i form av agenter, rederier, togreiser, losjier og andre deler av migrantbusinessen. Det migrantene i kildeutvalget skildret fra gjennomvandringa underbygger dette. De fulgte rutetider, opptrådte i flokk og følge, sto i køer og innrettet seg i hovedsak etter agenter og gitte retningslinjer. Som nevnt flere ganger sammenlignet avisskribenten Michel migrantene både direkte og indirekte med en flokk dyr. I annen litteratur er det ofte også klagene og vanskelighetene ved gjennomvandringa som formidles; at losjiene var som fjøs å regne, at reisa over Nordsjøen nærmest var et kaos av barnegråt og oppkast og at migrasjonsreisa i stor grad var strabasiøs.

Etter å ha fulgt de norske migrantene og tolket deres brev og skildringer hevder jeg at det finnes nyanser til dette litt dystre bildet. Flere av migrantene i kildeutvalget mitt formidlet hendelser, tanker og betraktninger som vitnet om både nysgjerrighet og spenning knyttet til gjennomvandringsetappen. Flere ville se seg om i byene de reiste gjennom, flere hadde tanker om hva som var pent og stygt, flere gledet seg over å stifte nye bekjenskaper, flere utførte sosiale handlinger med menneskene de reiste sammen med og flere uttrykte at de var relativt fornøyde både med losjiene de overnattet på, togene de reiste med og båtene de skulle reise videre med. Flere tok seg tid til å reflektere over ting og handlinger de ikke hadde sett før, og tok seg dermed råd til å lære noe nytt – om det så dreide seg om tidlig våronn i England, vaskeservanter eller fattigdom og nød på stedene de reiste gjennom. Min teori er at mennesker med lite handlingsrom ikke tar seg råd til slike handlinger og refleksjoner. Mennesker med

lite handlingsrom og evne til sjølstendighet tar seg heller ikke råd til å opponere, protestere eller tale sine egne rettigheters sak.

Mange av migrantene i kildeutvalget beskrev, reflekterte over og karakteriserte andre mennesker på denne etappen. Det kunne dreie seg om alt fra en sambygding som reiste med samme båt, mennesker fra andre deler av Norge, engelskmenn, medmigranter fra andre land, representanter fra andre kulturer, andre kjønn eller andre klasser. Kun noen få formidlet tanker eller holdninger som på ulike vis så ned på andre mennesker eller deres utseende. Men noen gjorde det også. De få eksemplene der man kan spore nedlatende holdninger mot andre mennesker dreide seg helt konkret om betraktninger av mennesker fra en annen kultur, om kvinner, om prostituerte og om irer. Det var flere av migrantene som utviste othing, men slik jeg ser det kun et fåtall som gjorde det med en implisitt forståelse av at de selv var av en bedre sort.

Når jeg gjennom denne oppgava hevder at noen norske migranter i mitt kildeutvalg opplevde en viss grad av eventyrlyst og fornøydhet knyttet til gjennomvandringa i England, så gjør jeg det vel vitende om at det ikke vil være mulig å generalisere ut fra snaut 30 amerikabrev og skildringer. Jeg gjør det også vel vitende om at brevene som ble skrevet i hovedsak ble skrevet av unge, enslige menn uten ansvar for barn og familie og at brevene sannsynligvis inneholdt flere lag og sannheter med modifikasjoner. Sannsynligvis ville en mor med flere barn hatt andre tanker om gjennomvandringa i England. En sønn ville ikke nødvendigvis skrevet hjem til en bekymret mor om eventuelle vanskeligheter han møtte på gjennom England. Jeg kan altså ikke generalisere, men basert på kildeutvalgets brev og skildringer viser denne oppgava at det er mulig å åpne opp muligheten for at noen norske migranter opplevde eventyrlyst, nysgjerrighet og fornøysler på gjennomvandringa.

Dersom man tør å anta at norske migranter på gjennomvandring i England kunne ha spennende opplevelser, lære noe nytt, hygge seg med nye bekjenskaper og ellers oppleve å ha det noenlunde tilfredsstillende, er det også sannsynlig å tenke at reisa gjennom England på flere måter kan ha fungert som en nyttig mellomstasjon for de norske migrantene. Møtene med nye språk, mennesker og kulturer kan ha vært en nyttig erfaring før ankomsten til «det løfterike landet». Kanskje kan man til og med si at opplevelsene de norske migrantene hadde på gjennomvandring i England var av betydning for etableringsfasen og integreringsprosessen de sto ovenfor da de kom fram til sitt bestemmelsessted.

7 Litteraturliste

Primærkilder

- Ahlness, Christian. *Recollections of an Emigrant, as Told by Himself*. Minnesota: Privat utgivelse, 1916.
- Berg, Knut. Amerikabrevsamling. 1902. NU.
- Brekken, Thomas O. Aandelig Reisedagbok I Samling Av Reiseberetninger. 1891. NU.
- Børtnæs, Halsten H. . Amerikabrevsamling. 1881. NU.
- Gray, Thomas. *Accommodation for Emigrants in Hull*. (Norway Heritage Website: 1882).
<http://www.norwayheritage.com/articles/templates/voyages.asp?articleid=42&zoneid=6>.
- Hansen, August. Amerikabrevsamling. 1901. A1689, NU.
- Hansen, Syver. Amerikabrevsamling. 1878. A2707, NU.
- Haugen, John. Amerikabrevsamling. 1899. A5070, NU.
- Hazeland, John Tolken. Kristiania: J.W. Cappelens Forlag, 1905.
http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014111408043.
- Hull), Hubert Airy (Medical Officer in. *Sanitary Conditions of Emigrants Arriving in the Port of Hull*. (Norway Heritage Website: 1882).
<http://www.norwayheritage.com/articles/templates/voyages.asp?articleid=38&zoneid=6>.
- Haatvedt, Nils Olsen. Ameerikabrevsamling. 1879. A87, NU.
- Johansen, K.J. . *Norske Skiløbere I Sydamerika*. Anderson, 1892.
http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015070629001.
- Kongsgård, Olaus. Amerikabrevsamling. 1889. A3852, NU.
- Lie, Iver A. Amerikabrevsamling. 1880. A1121, NU.
- Lie, Mikkel A. . Amerikabrevsamling. 1881. A1070, NU.
- Lie, Ole Hannibal. Brev Hjem Fra Liverpool. 1890. Tillatelse til å bruke brevet gitt av etterkommer Kristin Bryhni.
- Madssveen, Iver. Amerikabrevsamling. 1881. A1840, NU.
- Michel. "Emigranter over England." *Hedemarken Amtstidende* (Kongsvinger), 1906.
<https://www.nb.no/items/441e838e7d0fdb2a6ec226cb505a797b?page=0&searchText=hedemarkens%20amtstidende%20emigranter%20over%20england>.
- Mikkelsdatter, Dorthea. Amerikabrevsamling. 1909. A3410, NU.
- Moseng, John E. Amerikabrevsamling. 1870/71. A3359, NU.
- Rustad, Christoffer. Amerikabrevsamling. 1887. A4552, NU.
- Sjøfartstidende, Norges. "Consul Conradi I Liverpool." *Norges Sjøfartstidende*, 1908.
<https://www.nb.no/items/9b488bdeace899557f26f56336170d76?page=0&searchText=%22Vicekonsul%20i%20Liverpool%22>.
- Skinderviken, Antonius Johannes. Reisebeskrivelse. 1911. U2391, NU.
- Solberg, K. . Amerikabrevsamling. 1908. A4798, NU.
- Solberg, Ole Edvardsen. Amerikabrevsamling. 1909. A4789, NU.
- Sundheim, Anders Monsen. Amerikabrevsamling. 1885. 221, NU.
- Sørensen, Gunder. Amerikabrevsamling. 1892. A3381, NU.
- Vang, Harald Sigurd Martinius. Samling Av Reiseberetninger. 1905. Gavebrev: 18/000 14-12, NU.

- Vigerust, Jacob Olsen. Amerikabrevsamling. 1873. A4984, NU.
- Wilson, Charles P. *Conditions for Emigrants on the Voyage from Gothenburg to Hull*. (Norway Heritage Website: 1882).
<http://www.norwayheritage.com/articles/templates/voyages.asp?articleid=41&zoneid=6>.
- Ødegaard, Anders. Amerikabrevsamling. 1883. A78, NU.
- Aasmundstad, Johan Edvard Pedersen. Amerikabrevsamling. 1903. A1844, NU.

Sekundærkilder

- Alvstad, Cecilia. "Migrants on Skis: Norwegian-Latin American Return Migration in the 1890s." In *Expectations Unfulfilled: Norwegian Migrants in Latin America, 1820-1940*, edited by Steinar A. Sæther, 77-101. Leiden, The Netherlands: Brill, 2015.
- "Antonius Skinderviken." In *Lokalhistoriewiki*, Norsk lokalhistorisk institutt, 2020.
https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Antonius_Skinderviken.
- "Hengler's Ciques in Liverpool."
<http://www.arthurlloyd.co.uk/Liverpool/HenglersCirquesLiverpool.htm>.
- "August Hansen." In *Lokalhistoriewiki*, Norsk lokalhistorisk institutt, 2020.
https://lokalhistoriewiki.no/wiki/August_Hansen.
- "Lime Street Station."
http://www.bbc.co.uk/liverpool/localhistory/journey/lime_street/station/history.shtml.
- "Tour of Historic 19th Century Hull Migrants Hotel." 2016,
<https://www.bbc.com/news/av/uk-england-humber-37094918>.
- "History." <http://www.stjamescemetary.co.uk/index/category/history>.
- "History of Chinatown." <https://www.liverpoolchinatown.co.uk/history.php>.
- Department), Charles P. Wilson (Principal Officer at the Marine. *Conditions for Emigrants on the Voyage from Christiania to Hull*. (Norway Heritage Website: 1881).
<http://www.norwayheritage.com/articles/templates/voyages.asp?articleid=40&zoneid=6>.
- Eide, Elisabeth. «Down There» and «up Here». Oslo: Universitetet i Oslo, 2002.
- "Emigration to USA and Canada." Liverpool Museums,
<https://www.liverpoolmuseums.org.uk/archivesheet13>.
- Evans, Nicholas J. "Aliens En Route. European Transmigration through Britain, 1836-1914." PhD, University of Hull, 2006.
- Evans, Nicholas J. "Migration from Northern Europe to America Via the Port of Hull, 1848-1914." (1999).
<http://www.norwayheritage.com/articles/templates/voyages.asp?articleid=28&zoneid=6>.
- Evans, Nicholas J. "Transmigrant Historiography in Britain." In *Migrant Britain. Histories and Historiographies: Essays in Honour of Colin Holmes*, edited by Jennifer Craig-Norton Christhard Hoffman Tony Kushner. Oxon: Routledge, 2018.
- Evans, Nicholas J. "The Role of Foreign-Born Agents in the Development of Mass Migrant Travel through Britain, 1851-1924." *Research in Maritime History* 33 (2007).
<https://doi.org/DOI:10.2307/j.ctt21pxjgb.7>.

- Gerber, David A. . "Acts of Deceiving and Withholding in Immigrant Letters: Personal Identity and Self-Presentation in Personal Correspondence." *Journal of Social History* 39, no. 2 (2005): 315-30. <http://www.jstor.org/stable/3790770>.
- "Great Eastern." In *Store Norske Leksikon*, edited by Per Kristian Sebak, Store Norske Leksikon, 2020. https://snl.no/Great_Eastern.
- Hauge, Ragnar. "Alkohol I Norsk Historie." *Norsk Epidemiologi* 6, no. 1 (2009). <https://doi.org/> <https://doi.org/10.5324/nje.v6i1.270>.
- Heilbron, Hilary. *Rose Heilbron: The Story of England's First Woman Queen's Counsel and Judge*. Hart Publishing, 2012.
- Herald, York. "The Recent Fatal Collision in the Humber. Serious Allegations against the Captain of the Angelo." *York Herald*, 1878. <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0000499/18781127/029/0007>.
- "The History of the Ropewalks." <http://www.ropewalkshistory.co.uk>.
- Hoerder, Dirk. *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium*. Durham; London: Duke University Press, 2002.
- Haakenstad, Liv Marit. *Slektsgranskerens Guide Til Utvandringen 1825-1930*. Oslo: Orion Forlag, 2008.
- Jackson, James H, Moch, Leslie Page. "Migration and the Social History of Modern Europe." *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History* 22:1 (1989): 27-36. <https://doi.org/DOI:10.1080/01615440.1989.9956335>.
- Joranger, Terje Hasle. "Historiske Perspektiver På Utvandringen Fra Norge Til USA." (2021). https://www.norgeshistorie.no/studere-fortid/historie/2098_historiske-perspektiver-pa-utvandringen-til-usa.html.
- Joranger, Terje Hasle. «Hvithet» Og Identitet Blant Nordiske Utvandrere Til USA. YouTube: HL-senteret, 2021.
- "Kingston Upon Hull." In *Lokalhistoriewiki*, Norsk lokalhistorisk institutt, 2020. https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Kingston_upon_Hull.
- Kjelland, Arnfinn, Krøvel, Harald Johannes, Teige, Ola, Kaveh, Chalak. *Mikrohistorie*. Trondheim: Museumsforlaget, 2020.
- Lee, Robert. *From Scandinavia Til Liverpool: History of Merseyside's Nordic Community*. Birkenhead, Local Heritage Initiative, 2008.
- Lee, Robert. *History and Heritage: Scandinavian Seamen's Church in Liverpool*. Birkenhead, Local Heritage Initiative, 2008.
- Liljewall, Britt. *Ack Om Du Vore Här: 1800-Talets Folkliga Brevkultur*. Stockholm: Nordiska Museets Forlag, 2007.
- "A Social Evil, Victims or Scapegoats?", <https://www.liverpoolmuseums.org.uk/stories/social-evil-victims-or-scapegoats>.
- Lovoll, Odd Sverre. *Det Løfterike Landet*. Oslo: Universitetsforlaget, 1983.
- Lucassen, Jan & Lucassen, Leo. *Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives*. Berne: Peter Lang AG, European Academic Publishers, 1999.
- Lund, Erik. *Historiedidaktikk for Klasserommet. En Håndbok for Studenter Og Lærere*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
- "Maggie May (Folk Song)." [https://en.wikipedia.org/wiki/Maggie_May_\(folk_song\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Maggie_May_(folk_song)).
- Michel. "Emigranter over England." *Hedemarkens amtstidende* (Kongsvinger), 23. april 1906. <https://www.nb.no/items/441e838e7d0fdb2a6ec226cb505a797b?page=1&searchText=emigranter%20over%20england%20hedemarkens>.

- "Norge Blir Et Industriland." 2015, accessed 5. mai, 2021, <https://www.norgeshistorie.no/industrialisering-og-demokrati/1504-norge-blir-et-industriland.html>.
- Mørkhagen, Sverre. *Farvel Norge. Utvandringen Til Amerika 1825-1975*. Oslo: Gyldendal, 2009.
- Norman, Hans & Runblom, Harald. *Transatlantic Connections. Nordic Migration to the New World after 1800*. Oslo: Universitetsforlaget, 1988.
- Norman, Harald Runblom & Hans. *From Sweden to America. A History of the Migration*. Uppsala: University of Minnesota Press, Acta Universitatis Upsaliensis, 1976.
- Ohls, Carolina. "Annengjøringens Mekanismer Og Betydning - En Studie Av Kvalifiseringsprogrammet." *12* (2020): 18-31.
- "Penninene." In *Store Norske Leksikon*, edited by Roger Pihl, Store Norske Leksikon, 2020. <https://snl.no/Penninene>.
- "History of Cobh." <https://www.cobhheritage.com/cobh-past-present/>.
- Ravenstein, E. G. . "The Laws of Migration." *Journal of the Royal Statistical Society* 52 2 (1889): 241-305. <https://doi.org/doi:10.2307/2979333>.
- Religion, Culture & History: The Shaping of Hull's Jewish Community*. Webpage Hull History Centre, Hull History Centre.
- Semningsen, Ingrid. *Drøm Og Dåd. Utvandringen Til Amerika.*: H. Aschehoug & Co, 1975.
- Semningsen, Ingrid. *Veien Mot Vest. Utvandringen Fra Norge 1865-1915*. Oslo: H. Aschehoug & Co, 1950.
- Sorensen, Louise, "Ola Nordmann Goes West – a Speculative Research Project Using Virtual World Technology," Nordic History Blog ed. *Hypotheses*, 2014, <https://nordichistoryblog.hypotheses.org/2214>.
- Stanley, Liz. "The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences." *Auto/Biography* 12 (2004): 201-35.
- Stewart, Linda. *Amerikabrev*. Trondheim: Museumsforlaget, 2017.
- Sverdljuk, J., Joranger, T.M.H., Jackson, E.K., & Kivisto, P. . *Nordic Whiteness and Migration to the USA: A Historical Exploration of Identity*. 1st ed.: Routledge, 2020. doi:<https://doi.org/10.4324/9780429297472>.
- Tosterud, Maja. *Feirings Historie*. Vol. 4, Feiring, 1986.
- "History of the Salvation Army." <https://www.salvationarmyusa.org/usn/history-of-the-salvation-army/>.
- "Yorkshire Canal Boats and Humber Keels." Canal Junction Ltd., 2021, <http://www.canaljunction.com/craft/yorkshire.htm>.
- Ødegaard, Svein-Erik. *Eina*. Totens Bygdebok, Bind V. Toten: Toten økomuseum/Mjøsmuseet, 1998.
- Østrem, Nils Olav. *Norsk Utvandringshistorie*. Utsyn Og Innsikt. Oslo: Samlaget, 2014.
- Årbok for Gudbrandsdalen 1967*. Edited by Ole Arnfinn Torgersrud. Lillehammer: Dølaringen og Gudbrandsdal historielag, 1967.
- "På Togsporet Av Den Tapte Tid." NRK, 2015, <https://www.nrk.no/urix/kjaerlighet-og-desperasjon-pa-plattform-sju-1.12641469>.